
INTRODUCCIÓ

La historiografia ens mostra com des de mitjans del segle XIX (segle en què es comencen a construir les disciplines científiques), s'anaren produint tota una sèrie de transformacions, que anaren redefinint la manera de fer història al llarg del segle XIX. Totes aquestes aportacions i transformacions han estat classificades en el que hom coneix com a paradigmes historiogràfics. Segons Carlos Antonio Aguirre Rojas¹ són aquestes transformacions les que han anat configurant els “elements fundacionals”, que han anat marcant les posteriors redefinicions i la manera de “fer” història actualment.

A inicis del segle XIX, predominava a Europa un paradigma historiogràfic, que actualment coneixem com a “història factual” (*èvènementielle*) o d'una manera general, “història positivista”, en què el principal objectiu consistia en una recopilació dels principals esdeveniments polítics i diplomàtics (de caire individual), procedents d'arxius i documents, entesos com a l'única font legítima del treball històric, per ordenar-los cronològicament i exposar-los de forma més o menys coherent.

Al mateix temps de la declinació progressiva d'aquesta hegemonia alemanya i austríaca en el panorama historiogràfic europeu, anava despuntant una nova dominació dins dels estudis d'Història, però que no arribaren mai a formular un model alternatiu en els països esmentats². Tot i així, funcionaren com a elements de canvi, que anaren erosionant les bases de la legitimitat d'aquest model. Petits canvis, que generarien el gran canvi: la revolució en la teoria de la història que es representà en el projecte intel·lectual francès dels *Annales*³: de l'esdeveniment a l'estructura, del fet puntual a la llarga duració, d'allò individual a allò col·lectiu... es desplaçava d'aquesta manera el punt de mira al món cultural francès.

En contraposició doncs, a un esgotament del model hegemònic acadèmic, trobem noves tendències i nous autors que pensaren que el seu treball els havia de servir per entendre el nou món en què vivien; s'adonaren que la simple successió d'esdeveniments no era suficient, d'aquí la seva preocupació per escriure una nova història que s'ocupés de tot allò que afectés a la vida dels homes. Un procés que posà les bases d'una història més àmplia i més profunda, que s'aniria desenvolupant

¹ Rojas, C.A.A (2004), *La historiografía en el siglo XX: historia e historiadores entre 1848 y ¿2015?*, Editorial Montesinos.

² Ens referim a intel·lectuals com Karl Lamprecht o Gustave Von Schmoller.

³ Que tingué com a màxims exponents Lucien Febvre i Marc Bloch.

posteriorment i de fet, actualment. Una història que obria les portes a la reivindicació d'una història oberta i en construcció, la història com a problema, la necessitat d'una història total, així com d'una perspectiva comparativa. Aquest recorregut també ens porta a la reivindicació del grup d'historiadors marxistes britànics⁴, que es formalitzaria després de la Segona Guerra mundial a partir de la creació de la plataforma *Past&Present* el 1952. El seu objectiu era fer de la història una disciplina científica a partir dels postulats del materialisme històric i qüestionar les tesis dominants, que els portaria a desenvolupar tota una sèrie de debats historiogràfics vigents actualment (tot i que no amb la mateixa força): la transició del feudalisme al capitalisme, la revolució anglesa o la formació històrica de la classe obrera anglesa. Són aportacions estretament relacionades amb l'anàlisi de la història basada en la lluita de classes que han suposat veritables contribucions al desenvolupament de la perspectiva històrica⁵.

A Catalunya i Espanya el principal exponent d'aquesta renovació, entesa en el sentit més ampli, després del franquisme, fou Jaume Vicens Vives, que treballà juntament amb Jordi Nadal, Josep Fontana, Emili Giralt o Pierre Vilar. Recordem però, que després del que s'ha anomenat la segona generació dels *Annales*, havia caducat tot tipus d'hegemonia historiogràfica, donant lloc a una panorama de multiplicació creixent i de permanent renovació dels diferents pols que generaren noves línies d'investigació històrica. D'aquesta manera, la tercera generació dels *Annales* tindria la mateixa importància que la mircohistòria italiana o la *radical history* americana. Aquest model de pluralitat i diversitat, s'expressarà també en la crisi dels grans models explicatius, donant lloc a múltiples respostes. Com diu Josep Fontana: “*La diversidad de corrientes y las polémicas constituye, en realidad, la mejor prueba de la vitalidad de la historia; y los problemas que se plantean tienen todas posibilidades de solución satisfactoria*”⁶.

En el si d'aquest nou panorama d'història social i econòmica, els estudis d'història agrària hi tingueren un paper especialment important; d'una banda per la importància de l'agricultura històricament parlant, ja que “*el principal actiu generador de la riqueza a la sociedad d'Antic Règim era la terra*”⁷ i de l'altra, per les importants transformacions que aquesta patí en els últims dos segles.

⁴ Maurice Dobb, Rodney Hilton, Christopher Hill, Eric Hobsbawm o E.P. Thompson. Tot i la fi de les hegemonies historiogràfiques, tingueren un gran impacte en determinats cercles.

⁵ Vegeu : Hobsbawm, E (2002), “Sobre la historia desde abajo”, *Sobre la historia*, Crítica.

⁶ Cardoso, C.F.S i Pérez, H (1981), *Los métodos de la historia: introducción a los problemas, métodos, y técnicas de la historia demográfica, económica y social*, Crítica.

⁷ Ferrer, Ll (1995), “El règim senyorial i la tinença de la terra”, *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Vol.V, Enciclopèdia Catalana, pp. 250.

De nou, hem de destacar la figura de Marc Bloch i la seva obra *Les caractères originaux de l'histoire rural française*, com un primer intent de sintetitzar tots els aspectes del món rural en un sol treball i la seva vocació totalitzadora⁸. Aquesta vocació es pot veure també als volums *Histoire de la France Rural* de Georges Duby i Armand Wallon o en iniciatives com l'*Association d'Histoire des Sociétés Rurales* o de l'*École des Hautes Etudes en Sciences Sociales* (ERHIMOR EHESS). A Anglaterra destaquen els volums *The Agrarian History of England and Wales* o revistes consolidades com *The Agricultural History Review* o *Rural History: Economy, Society, Culture*. En aquest cas el centre dels estudis han estat les *enclosures*⁹.

Algunes d'aquestes iniciatives tingueren una forta influència a casa nostra, juntament amb l'obra cabdal de Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, que ha actuat com a eix vertebral de les investigacions posteriors. D'altra banda també s'ha de destacar la celebració del I Col·loqui d'Història Agrària el 1978 o la creació de la revista *Recerques i Estudis d'història agrària*. Aquestes iniciatives culminaren amb els volums *Historia agraria de la España Contemporánea* editats per Ramon Garrabou i Àngel García Sanz, que pretenia ser un estat de la qüestió i més recentment en els volums *Història agrària dels Països Catalans* dirigits per Emili Giralt.

Però quin paper hi juga la propietat en els estudis d'història agrària? Recuperant la frase de Llorenç Ferrer: “*El principal actiu generador de riquesa a les societats d'Antic Règim era la terra. No ens ha d'estranyar, doncs, que la major part de preocupacions dels diversos grups socials giressin a l'entorn del control de la propietat de la terra i dels drets que es derivaven d'aquest control*”¹⁰. Idea que també comparteix Enric Saguer: “*Històricament els drets sobre la terra han estat l'eix vertebrador de l'estructura social i de l'organització econòmica al món rural. La propietat, la seva distribució, les diverses formes de possessió, els mecanismes d'extracció de renda derivats de cadascuna d'elles... són i han estat problemes centrals en les societats rurals*”¹¹.

⁸ G. Bois en diu el següent: “*precursor de mètodes nous, obert a les ciències humanes, antropòleg, geògraf, economista, etc., que qüestiona els quadres cronològics i geogràfics, esdevinguts massa estrets, que obre les vies de la llarga durada, de l'aproximació regressiva, de la història comparada, que amplia finalment el territori de l'historiador a l'estudi de l'instrumental o d'humils mètodes agrícoles*”. Bois, G (1990), “Marc Bloch i la història agrària”, *Estudis d'història agrària*, 8, pp. 8.

⁹ Vegeu: Thompson, E.P (1991), *Customs in common*, New York: New Press o Thompson, E.P (1975), *Whigs and Hunters : the origin of the Black Act*, London: Allen Lane.

¹⁰ Ferrer, L1 (1995), “El règim senyorial i la tinença...”, *op cit*, pp. 250.

¹¹ Saguer, E (1996), *La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (El Baix Empordà, 1850-1940)*, Tesi doctoral, Universitat de Girona.

I per què els segles XVIII i XIX?: “D’un temps ençà el tema de la propietat de la terra ha esdevingut un dels temes més tractats dins l’àmbit de la història econòmica d’un país; en concret de la historiografia contemporània i la seva importància culmina quan s’estudia el procés de transició de la societat d’Antic Règim a la societat liberal burgesa”¹².

Com diu Jaume Suau “L’estudi d’aquest període ha generat alguns dels debats més interessants apareguts en l’àmbit historiogràfic”¹³, ja que “pel fet de constituir una fase de transició es presenta especialment complexa”¹⁴.

Efectivament, l’estudi d’aquest període ha estat marcat per l’hegemonia d’unes tesis que han presentat l’Antic Règim com a quelcom arcaic i immòbil i una revolució liberal, que a través dels canvis que suposaria, es presentaria com l’autèntica fase del progrés i com la culminació que conduiria al capitalisme agrari¹⁵. Segons Rosa Congost, aquest model estaria fortament impregnat de prejudicis, fet que ha repercutit en els instruments d’anàlisi, la metodologia i fins i tot el vocabulari emprats¹⁶.

Ens trobem davant d’una visió teleològica que ha marcat al seu torn l’estudi dels drets de propietat: “La idea, expuesta del modo más sencillo es esta: una determinada visión de la propiedad – congelada en nuestros códigos y, sobre todo, sacralizada en nuestras mentes – ha condicionado e impregnado fuertemente nuestro discurso habitual sobre el progreso y el desarrollo de la humanidad en la Historia”¹⁷; la concepció d’una propietat absoluta, perfecta i sagrada, fou una visió que calà en historiadors com Miguel Artola, Pedro Ruíz Torres o Josep Fontana¹⁸.

¹² Congost, R (1981), “Notes sobre la propietat de la terra a les comarques gironines durant la segona meitat del segle dinou”, *Estudi General*, 1, pp. 211.

¹³ Suau, J (1988), “Els patrimonis nobiliaris mallorquins al darrer quart del segle XVIII i primeres dècades del segle XIX”, *Estudis d’història agrària*, 7, pp. 139.

¹⁴ *Ibid*, pp. 140.

¹⁵ “Ha reflejado una valoración claramente progresista del capitalismo, al contraponer las sociedades capitalistas, con sus claroscuros, con sus desigualdades sociales, pero con sus libertades políticas, su crecimiento económico y su progreso técnico, a las sociedades feudales, más oscuras, más injustas y, sobre todo, más estáticas y más pobres”. Congost, R (2007), *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre la gran obra de la propiedad*, Crítica, Barcelona, pp. 71.

¹⁶ *Ibid*, pp. 12.

¹⁷ *Ibid*, pp. 11.

¹⁸ A L’ofici d’historiador Josep Fontana en fa una breu reflexió: “Em vaig educar amb una visió de la història d’Espanya que considerava el que havia passat del 1808 al 1840, de l’inici de la Guerra del Francès a la fi de la Primera Guerra Carlina, com una lluita entre el liberalisme burgès i l’absolutisme reaccionari. Les conseqüències d’aquest combat haurien estat, en el terreny de la política, l’adveniment de la democràcia i, en un terreny més ampli, en termes dels canvis socials, el reemplaçament del feudalisme per les regles de propietat del capitalisme, una transformació que hauria afavorit el creixement econòmic modern i la industrialització”, Fontana, J (2010), *L’ofici d’historiador*, Documenta Univeristaria, pp. 72. Així com “He aprendido, por ejemplo, a superar la vieja imagen esquemática de

Aquest model de desenvolupament històric vindria condicionat per l'assumpció de dos models paradigmàtics: França i Anglaterra¹⁹. Pel que fa al cas anglès, és clar, que el procés més significatiu és el de les *enclosures*, d'aquesta manera “*aquesta plena propietat, consagrada en les lleis britàniques era vista com la pedra angular pel desenvolupament del capitalisme de les estructures agràries*”²⁰.

Els clàssics partiren d'una imatge de l'agricultura desenvolupada que partia de la base de l'existència de grans explotacions homogènies a gran escala²¹. D'aquesta manera Marx veia en la petita propietat, una mera transició, que acabaria essent engolida pel capitalisme²². Idea que també defensaria Kautsky²³ a *La cuestión agraria*: “*A medida que el capitalismo se desarrolla en la agricultura, se ahonda la diferencia cualitativa, desde el punto de vista técnico, entre la grande y la pequeña explotación*”²⁴. D'aquesta manera enumera tot una sèrie d'arguments que ho proven i que resumeix de la següent manera: “*la menor pérdida de superficie cultivable, la economía de hombres, animales y aperos, el aprovechamiento completo de todos los medios, la posibilidad del empleo de máquinas negados a la pequeña explotación, la división del trabajo, la dirección técnica, la superioridad comarcal, la mayor facilidad de procurarse dinero, etc.*”²⁵. No només això, sinó que la petita propietat implicava condemnar a tota la família a un treball excessiu²⁶ i a un consum ineficient. Tot i així, acaba afirmant que la gran explotació no ha de ser necessàriament la més eficient: “*Una propiedad pequeña*

un mundo de propiedad feudal que había durado hasta la revolución lo metamorfoseó de la noche a la mañana en otro de propiedad perfecta burguesa” a Congost, R (2007), *Tierras, leyes, historia...*, op cit, pp. 231.

¹⁹ “*La revolución liberal española ha sido y es concebida como una revolución de carácter jurídico-política, lo que supone la asunción de un modelo de desarrollo a la “francesa” [...] pero el éxito o el fracaso de la revolución liberal lo hemos medido y lo medimos en función del desarrollo del capitalismo agrario a la inglesa*”. Congost, R (2007), *Tierras, leyes, historia...*, op cit, pp. 22-23.

²⁰ Serrano, Ll (2014), *Els tancaments de terres a la Catalunya del segle XIX*, Tesi doctoral, Universitat de Girona.

²¹ Rodríguez, R i Jara, C (2013), “*Más allá del productivismo capitalista: eficiencia y agricultura familiar en la reactualización de los viejos debates teóricos de los estadios agrarios*”, *Revista de Economía Agrícola*, 60/1, pp. 54

²² Cardoso, C.F.S i Pérez, H (1979), *Historia económica de América Latina*, vol. I, pp. 57.

²³ Vegeu també V. Lenin i *El desenvolupament del capitalisme a Rússia* o Gramsci i *La cuestión meridional*.

²⁴ Kautsky, K (1974), *La cuestión agraria: estudio de las tendencias de la agricultura moderna y de la política agraria de la socialdemocracia*, Barcelona: Laia, pp. 101.

²⁵ *Ibid* pp. 114.

²⁶ “*Se necesita ser un partidario fanático de la pequeña propiedad territorial para considerar ventajosa esta servidumbre a que se condena a los trabajadores, convirtiéndolos en bestias de carga para toda su vida, a excepción del tiempo que se les deja en libertad para dormir y reponer sus fuerzas*”. Kautsky, K (1974), *La cuestión agraria...*, op cit, pp. 117.

*cultivada intensivamente puede constituir una empresa mayor que otra propiedad más grande cultivada extensivamente*²⁷.

Segons Ramiro Rodríguez Sperat i Cristian Jara però: “*la superioridad asignada a la gran producción o a la profecía de que el campesino menos eficiente iba a desaparecer carecía de una base empírica sólida; se tratan más bien de supuestos ideológicos orientados a sostener una concepción progresiva de la historia en la que el capitalismo debía imponerse como etapa superadora y necesaria hacia una evolución al socialismo*”²⁸. D’altra banda la seva tesi descansava en la idea que la propietat de la terra era el mateix que la seva explotació (és a dir, en la idea, de nou, d’una propietat plena i absoluta).

Als anys setanta aparegueren dos plantejaments innovadors: d’una banda l’article de Robert Brenner *Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre- Industrial Europe* publicat el 1976 a la revista *Past&Present* i *El nacimiento del mundo occidental: una nueva historia económica, 800-1700* de North i Thomas.

En el primer dels casos, Brenner assumeix que l’estructura de classes a l’Europa medieval era la que explicava les grans fases de la història econòmica. L’abolició de la servitud a l’oest d’Europa hauria estat un requisit indispensable per el desenvolupament del capitalisme. Brenner parteix també del model agrari català per defensar aquesta tesi, fet que portà a Jaume Torras a fer-ne dos apunts: 1) “*l’estructura de classe del camp català en els segles “moderns” no pot explicar-se solament per la Sentència, ni era el resultat irreversible de les lluites remences. Considerem a tall d’exemple la institució de l’hereu, que n’és peça important, condició d’existència d’un determinat tipus d’explotació agrària i generadora d’una particular diferenciació al si de la societat rural*”²⁹, 2) crítica el plantejament de Brenner sobre l’existència d’una única alternativa a la via anglesa, basada en propietaris- cultivadors a gran escala que també emprava treballadors assalariats, que es donaria a Catalunya: “*el progrés agrícola serà degut*

²⁷ *Ibid*, pp. 157. Aclara: “*He tenido que valerme de “si” y de “pero” porque, que yo sepa, no ha podido constatar con certeza ni cuál es la tendencia evolutiva de la agricultura, ni cual la forma superior de la explotación de ésta, si es que esta forma existe en la producción agraria. Pero a lo que entiendo, falla aquí en lo esencial el sistema de Marx; pues, a mi parecer, las deducciones de Marx no pueden trasplantarse, sin más, al dominio de la agricultura. En estas cuestiones agrarias, expuso Marx pensamientos de mucha estima; pero su teoría de la evolución basada en el acercamiento de la gran explotación y en la proletarización de las masas, de la cual dimana necesariamente el socialismo, es clara sólo para la evolución de la industria*”, pp. 11.

²⁸ Rodríguez, R i Jara, C (2013), “Más allá del productivismo capitalista...”, *op cit*, pp. 58.

²⁹ Torras, J (1983), “Lluita de classes i desenvolupament del capitalisme”, *I Col·loqui d’Història Agrària*, València, Alfons el Magnànim, pp. 157,

aleshores a la intensificació del treball i l'especialització dels conreus, i no precisament sobre la base de la gran explotació"; al contrari, la gran unitat d'explotació es fragmentaria (mas), procés que es veuria reflectit en la importància dels establiments i els contractes de rabassa morta³⁰. En els segon dels casos la visió neoinstitucionalista de North i Thomas defensa la idea de que el creixement econòmic es basa en el grau de definició dels drets de propietat, partint de la idea que la concepció dels drets de propietat sempre ha estat la mateixa³¹.

Uns anys més tard, Robert C. Allen presentà una revisió historiogràfica de la suposada tesi clàssica que situava el moment de canvi amb les *enclosures*, valorant la intensitat d'aquests canvis institucionals a l'hora d'incrementar l'eficiència de les explotacions i va concloure que calia deslligar el creixement de la productivitat amb els tancaments de terres; per aquesta raó defensa la idea de l'existència de dues revolucions agrícoles: *"la mayor parte del crecimiento de la productividad a principios de la Inglaterra moderna fue conseguido por los pequeños agricultores de las zonas de campos abiertos, durante el siglo XVII. Fue la revolución agrícola de los pequeños campesinos. Los cercamientos y la fusión de pequeñas granjas en grandes explotaciones capitalistas, lo que podemos llamar la revolución de los terratenientes, contribuyeron sólo en pequeña medida al crecimiento de la productividad"*³².

Rosa Congost en la seva obra *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre la "gran obra de la propiedad"*, denuncia la visió jurídica, lineal i simplificada de la història i proposa una nova forma d'analitzar i d'acostar-nos a la realitat històrica, a través de les condicions de realització dels drets de propietat, com a producte de les relacions socials existents³³. La gènesis d'aquesta proposta parteix de les discussions d'un dels tallers proposats en el X Congrés d'Història Agrària de la SEHA (Sociedad Española de Historia Agraria), celebrat a Sitges el 2002 i encapçalat també per Congost: *La propiedad de la tierra. Teorías, prácticas y análisis histórico*, que tenia com a base la

³⁰ Torras, J (1983), "Lluita de classes i desenvolupament...", *op cit*, pp. 159.

³¹ "Los derechos se hallan mal definidos en la medida en que no se corresponden al ideal de propiedad". Congost, R (2007), *Tierras, leyes, historia...op cit*, pp. 56.

³² Allen, R.C (2004), "Las dos revoluciones agrícolas inglesas, 1450- 1850", *Revolución en los campos. La reinterpretación de la revolución agrícola inglesa*, Zaragoza, PUZ/SEHA, pp. 95. També assenyala: "En 1848, John Stuart Mill concluyó, a partir de un estudio cuyas pruebas documentales están disponibles, que la agricultura del campesinado fue a menudo progresista en Europa, en lo que a técnica se refiere. Los economistas que estudian la agricultura a pequeña escala, en otras partes del mundo también han llegado a la misma conclusión", pp.97.

³³ "Mi propuesta es substituir una concepción de la propiedad – la propiedad- metáfora – cuyos efectos sociales y económicos se suponen, por el análisis de unas prácticas de propiedad – la propiedad-realidad". Congost, R (2007), *Tierras, leyes, historia...op cit*, pp. 43.

discussió d'un dels seus treballs, que apareix recopilat a l'obra i que es publicà també a la revista *Past&Present*³⁴.

Aquesta discussió generaria dos seminaris; un celebrat a Girona "Propietat de la terra i anàlisi històrica. Teories, pràctiques i discursos" el 2002 i l'altre celebrat a Pamplona "Derechos de propiedad y análisis histórico: individualismo y comunidad" el 2004³⁵.

Abans d'endinsar-nos en l'estat de la qüestió, voldríem justificar el perquè d'aquesta introducció; ens ha semblat necessari fer un breu recorregut historiogràfic pel que fa a la història social i econòmica i el paper que la història agrària ha jugat en aquesta, així com el paper de la propietat i la cronologia escollida, que ens ha servit al seu torn per justificar la temàtica del treball.

No només això, sinó que també voldríem que servís com a referència per fer una breu reflexió: la idea d'una societat d'Antic Règim immòbil i d'un món rural arcaic, enfront de la modernitat de la revolució liberal i de la industrialització, és una idea que hom té profundament interioritzada, ja que és la visió que ens presenten els manuals escolars. Suposem que és una visió simplificada de la realitat, que s'apropa més a les nocions d'història que s'han de conèixer mínimament. Tot i així, pensem que aquesta és una visió que esdevé de la idea de progrés; principal objectiu del recorregut històric. Una idea de progrés, d'altra banda, que actualment comença a trontollar.

Vivim en un món de tendències i modes, que van canviant al llarg del temps i és evident que la història agrària no és un dels temes per excel·lència de la nostra generació, sempre més propera a la revolució industrial. Per tant són temes que fàcilment passen desapercebuts o romanen desconeguts, o simplement no presenten cap mena d'atractiu. És aquí on la influència acadèmica i les recerques que es realitzen en el si de les universitats actuen com a punt de contacte.

Aquesta mera reflexió ens serveix per justificar l'elecció de la temàtica escollida: el descobriment d'un món en aparença estancat, ple de canvis i en constant dinamisme, que durant molts segles ha estat vital en la vida dels homes. El mateix dinamisme i diversitat que presenten els estudis que s'han centrat en aquest tema, convertint-lo d'aquesta manera en un tema d'una gran atracció.

³⁴ Congost, R (2003), "Property Rights and Historical Analysis. What Rights? What History?", *Past&Present*, 181, pp. 73- 106.

³⁵ Congost, R I Lana, J.M (2007), *Campos cerrados, debates abiertos: análisis histórico y propiedad de la tierra en Europa (siglos XVI- XIX)*, Pamplona, Universidad Pública de Navarra.

Finalment volíem inserir el seu estudi en un context historiogràfic més ampli, del qual parteixen les principals línies d'investigació. Partint de les tesis de Pierre Vilar, els posteriors estudis han pogut constatar el caràcter particular de les transformacions que es donaren a Catalunya: d'una banda la importància de la petita propietat i de les explotacions familiars en el creixement econòmic del segle XVIII (que desmunta el model anglès) i d'altra banda, el protagonisme que l'emfiteusi hi tingué, així com la vigència de la divisió de dominis i els censos a la segona meitat del segle XIX (que desmunta el model francès); *“la historia comparada permite comprobar que ningún régimen de propiedad y, sobre todo, ninguna doctrina sobre la propiedad, posee la clave del crecimiento económico: ni el perfeccionamiento de la propiedad (un resultado de la Revolución Francesa) ni el cercamiento de fincas (un aspecto de la historia agraria inglesa) parecen ser condiciones necesarias – mucho menos condiciones suficientes – para el éxito económico de una sociedad”*³⁶.

³⁶ Congost, R (2007), *Tierras, leyes, historia...*, op cit, pp. 15

I. TRANSFORMACIONS ECONÒMIQUES

DEMOGRAFIA

“La demografia als Països Catalans experimentà una transformació transcendental al segle XVIII: va superar el sostre demogràfic, que fins aleshores, li imposaren les estructures d’Antic Règim”³⁷. Segons Joaquim Albareda, entre els anys 1717 i 1787 Catalunya va passar d’uns 600.000 habitants a quasi 1.000.000³⁸. En aquest creixement però, s’han de tenir en compte l’existència d’unes diferències regionals molt notables, ja que a Catalunya hi hagué diferents pols de creixement: les terres costaneres i de ponent, les del sud i alguns nuclis manufacturadors de l’interior. Barcelona per exemple, triplicà el nombre dels seus habitants “tot i així, fou més notable la florida de les ciutats mitjanes i les viles, que estructuraren un sistema de ciutats ben travat i equilibrat”³⁹.

A *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550-1640* Albert García Espuche analitza la transformació de la base urbana catalana i l’articulació econòmica als segles XVI i XVII, qüestionant el panorama comú acceptat per la Catalunya d’aquests segles, com un període de decadència econòmica, política i demogràfica. García Espuche modifica la visió tradicional de la vida social i econòmica de la Catalunya d’aquest període i posa l’accent en una reordenació demogràfica i productiva del territori⁴⁰, i en les transformacions que tindrien una repercussió més gran en el futur, que en les pròpies conjuntures econòmiques⁴¹, basant-se sobretot en la importància de les transformacions qualitatives (el que ell anomena reordenacions) més que no pas en les quantitatives⁴².

Les transformacions produïdes en el conjunt urbà es poden comprendre analitzant el procés d’acostament al centre de gravetat de la població urbana a la ciutat

³⁷ Albareda, J (1995), “Creixement humà i material als Països Catalans”, *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. V, Enciclopèdia Catalana, pp. 31.

³⁸ *Ibid*, pp. 31

³⁹ *Ibid*, pp. 31.

⁴⁰ García Espuche, A (1998), *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550- 1640*, Madrid: Alianza Editorial.

⁴¹ Ferrer, L (2012), “El creixement divers de la Catalunya del segle XVIII. Protoindustrialització?”, *Catalan Historical Review*, 5.

⁴² L’aspecte quantitatiu mostra un creixement modest: al 1553 tres ciutats superaven els 5.000 habitants. Al 1702, només quatre. En canvi si ens fixem en la reordenació, es pot observar que al 1553 Barcelona era, per exemple, 10’7 vegades més gran que Vic, mentre que al 1702, només 4’5 vegades. García Espuche, A (1998), *Un siglo decisivo...*, op cit, pp. 37.

comtal. Es poden detectar en aquestes poblacions reformes i embelliments dels espais urbans, amb la proliferació de nous edificis públics, la creació i l'ampliació dels recintes emmurallats o la densificació del teixit urbà. Aquest fet denota la demanda de serveis i unes possibilitats econòmiques molt més àmplies a les que s'havien pensat, tot i que no es pugui establir una relació directa amb un creixement demogràfic i econòmic. En aquests canvis geodemogràfics pesà d'una manera decisiva la presència de la immigració francesa. Albert García Espuche mostra, doncs, una època de reordenació demogràfica i econòmica a partir d'un sistema molt articulat amb Barcelona com a centre, que tindria especial incidència en la indústria i el comerç.

És molt difícil però, donar xifres exactes a aquest creixement, degut a la manca de documentació fiable per a l'elaboració d'una reconstrucció demogràfica amb certesa, per la seva discontinuïtat i per la finalitat amb què foren pensades les fonts documentals. Les fonts més emprades han estat, sens dubte, les procedents d'arxius diocesans i parroquials, com els *quinque libri*⁴³, que han estat utilitzats per intentar reconstruir la natalitat, la mortalitat i la nupcialitat de la demografia històrica d'Antic Règim. També s'ha recorregut sovint a fonts fiscals, sobretot censos i fogatges⁴⁴, fet que presenten la problemàtica de no tenir com a finalitat principal un registre exhaustiu de la població.

Tot i aquestes dificultats però, és possible constatar un creixement demogràfic al segle XVIII, possible per la superació progressiva de les crisis de mortalitat (mortalitat extraordinària), tot i la persistència d'algunes epidèmies com el tifus o la verola i la reducció de la mortalitat adulta, augmentant d'aquesta manera l'esperança de vida vers els trenta anys. D'altra banda, un progrés en les condicions econòmiques empenyia a un major nombre de matrimonis, a una edat més jove, que es traduïa en una ampliació del cicle de fertilitat. Tot i així, aquest és un augment que parteix d'un conjunt de factors complexos, més enllà dels enunciats. Dins d'aquest complex també hi tingueren una gran importància les transformacions que experimentà l'agricultura.

⁴³Proporcionen informació sobre baptismes, matrimonis, enterraments, confirmacions i les llistes de compliment pasqual. Alguns estudis bàsics pioners que es basen en aquestes dades: Nadal, J i Giralt, E (1960), *La population catalane de 1553 à 1717*, París, Sevpen; Nadal, J (1992), *Bautismos, deposorios y entierros: estudios de historia demográfica*, Barcelona, Ariel; Vilar, P (1966), *Catalunya dins l'Espanya moderna*. vol II i III. Barcelona, Edicions 62 o Simón, A (1996), *La població catalana a l'Edat Moderna: deu estudis*, Universitat de Barcelona.

⁴⁴ Les més utilitzades, citades, matisades i en alguns casos criticant la seva fiabilitat han estat les següents: els censos de 1497, 1515 i 1553, el cens de Campoflorido de finals de la Guerra de Successió, destacat per les seves limitacions, el cens d'Aranda de 1778 i el cens de Floridablanca de 1786- 1787. També s'han utilitzat alguns recomptes parcials, com el de 1555 del bisbat de Solsona, Vic i Urgell o el de 1626 del Bisbat de Girona.

D'aquesta manera veurem com un augment de la població podia generar rendiments decreixents en agricultura, tal com observà Malthus, però alhora estimular innovacions, *salts boserupians*, que permetessin incrementar la producció i on hi tingueren un paper destacat les pràctiques socials que giraven entorn la terra.

Per què detenir-nos en l'estudi de les transformacions econòmiques i socials d'aquests segles?: “*El creixement econòmic al camp i l'especialització agrícola han estat els punts preferits per la història agrària des dels anys seixanta, per comprendre, en definitiva el procés d'industrialització que es va desenvolupar en el segle XIX a Catalunya*”⁴⁵. Aquesta resposta ens remet als debats historiogràfics suscitats al voltant de la industrialització.

La revolució industrial va implicar un important creixement econòmic: es trenca el sostre malthusià i es dispara el creixement sostingut de la població fins a l'actualitat. La historiografia anterior a 1972, partint de la revolució industrial britànica, com a paradigma de creixement, va seguir a grans trets el model proposat per Rostow⁴⁶: “*les societats eren tradicionals fins que s'esdevenia el take off que les conduïa poc a poc a la modernitat*”⁴⁷. D'aquesta manera la gran majoria d'estudis tenien com a finalitat veure com es produïa el *take off* i què passava en els moments immediatament posteriors. Però estudis sobre “*el creixement de la Gran Bretanya, investigacions sobre canvis en l'agricultura, la recerca sobre activitats abans de la industrialització... tot apuntava que abans del take off hi havia molta vida*”⁴⁸. Al 1972 Mendels⁴⁹ proposà per primera vegada el concepte protoindustrialització “*per caracteritzar el període preparatori a la revolució industrial i per recuperar el debat sobre el paper de la indústria rural*”⁵⁰. Però, de nou, les variables que proposava Mendels no es complien arreu, degut a la diversitat de situacions.

Aquest canvi d'enfocament però, fou molt important a casa nostra, ja que va permetre veure el procés d'industrialització i de creixement econòmic, més enllà de les indies, vista durant molt de temps com la peça clau d'aquest procés. El que es

⁴⁵ Ferrer, L1 (1995), “Estructures agràries catalanes: observacions sobre la seva diversitat en el segle XVIII”, *El món rural català a l'època de la revolució liberal*, Universitat de Lleida, pp. 13. No s'ha d'entendre però l'estudi d'aquestes transformacions com a simple apèndix del procés d'industrialització.

⁴⁶ Rostow, W (1973), *Las etapas del crecimiento económico*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic.

⁴⁷ Ferrer, L1 (2012), “El creixement divers...”, *op cit*, pp. 195.

⁴⁸ *Ibid*, pp.195.

⁴⁹ Mendels, F (1972), “Protoindustrialization: the first phase of the industrialization process”, *The Journal of Economy*, 32.

⁵⁰ Ferrer, L1 (2012), “El creixement divers...”, *op cit*, pp. 195.

descobrí aleshores fou una gran varietat de produccions que s'estenien a tot el territori català⁵¹.

PRODUCCIÓ AGRÍCOLA

Segons Llorenç Ferrer podem parlar per al segle XVIII, d'un nou model que portà al límit les possibilitats de creixement del sistema agrari, culminant amb el model de desenvolupament agrari posat en funcionament des de l'Edat Mitjana: via extensiva, equilibri precari entre ramaderia i agricultura, predomini del cereal com a conreu principal, rotació biennal, rendiments decreixents (com en tot procés d'expansió), irregularitat en la producció, etc⁵². En aquest model hi tingueren un paper destacat una nova demanda de productes i l'increment demogràfic, que pressionaren sobre l'agricultura⁵³.

Al tercer volum de *Catalunya dins l'Espanya moderna* Pierre Vilar va identificar tres models d'increment de la producció: la via extensiva (un augment de la superfície conreada implica un augment de la producció), la via intensiva (augmentant els rendiments, és a dir, la producció per hectàrea o a partir de la introducció de millores tècniques) i l'especialització dels conreus. La via més utilitzada fins al segle XIX fou l'extensiva, tot i que com veurem la intensiva i l'especialització també tingué un protagonisme molt notable.

Pel que fa a la via extensiva “*tot i que la pressió no va ser la mateixa arreu, tot sembla indicar que la posada en conreu de noves terres fou generalitzada*”⁵⁴. Però com ja hem apuntat abans, el gran problema de tota agricultura inserida en un sistema

⁵¹ Ferrer, Ll (2012), “El creixement divers...”, *op cit*, pp. 197.

⁵² Ferrer, Ll (2008), “El segle XVIII: culminació i final d'un model de creixement econòmic agrari”, *Història agrària dels Països Catalans*, vol. III, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació, pp. 55.

⁵³ *Ibid*, pp. 60.

⁵⁴ *Ibid*, pp. 61. “Ramon Garrabou i Josep Pujol calculen que la superfície conreada ha augmentat des d'unes 800.000 hectàrees cap a 1787 fins a unes 95.000 entorn del 1860, i que encara se n'hi ha agregat 82.000 més, fent així un total d'una mica més d'un milió, fins 1885, abans de començar la davallada de finals de segle. Tindríem doncs, un augment d'un 25 per 100 de la superfície cultivada – a costa de la disminució de ports, deveses i muntanyes – entre 1787 i 1885”. Fontana, J (1998). *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787- 1868)*, vol V, pp. 376.

En quant als conreus protagonistes d'aquesta extensió:

	Cereals	Vinya	Altres
Barcelona	41,7	52'2	6'1
Tarragona	27'1	42'4	30'5
Girona	68'6	23'0	8'4
Lleida	65'9	19'8	14'3

Font: Fontana, J (1998), *op cit*, pp. 378.

d'economia orgànica⁵⁵, eren una caiguda en els rendiments: “*Quan el creixement de la població exigia rompre més terres, la maledicció dels rendiments decreixents es presentava*”⁵⁶. D'altra banda, el conreu dels cereals donava uns resultats molt pobres i les noves rompudes s'havien de realitzar en terres ermes i boscoses, que al mateix temps eren les que proporcionaven bona part dels adobs necessaris (problema crònic també de tota agricultura tradicional), fet que suposava “*posar en entredit la mateixa dinàmica del creixement*”⁵⁷.

Alguns límits s'intentaren salvar per la via de la intensificació, a través de la introducció de millores tècniques en el sistema agrícola tradicional “*modestes però constants*”: rotació biennal enriquida amb llegums o cereals de primavera, un guaret més relatiu, intensificació del treball sobre la terra (llaurar, fangar...) ⁵⁸. Hi hagueren millores en les tècniques de regadiu, que es traduïen en una important inversió per a la construcció d'infraestructures, com ara el Rec Comtal, la sèquia del Maresme o les sèquies de Lleida ⁵⁹.

Però la intensificació més característica del segle XVIII fou l'especialització agrària⁶⁰, que tingué com a protagonista el conreu de la vinya, que s'estengué al litoral primer i a la serralada prelitoral i al Camp de Tarragona després, degut a un increment poblacional i a les demandes creixents de vi i aiguardent per part del comerç exterior. Es tracta d'un fenomen que detallarem amb més precisió més endavant, quan veurem com es va realitzar aquesta extensió.

Com es pot observar a la taula següent, però, el procés d'especialització regional no només afectà al conreu de la vinya, sinó que també donà cabuda a altres productes, com ara els conreus industrials⁶¹:

⁵⁵ Wrigley, E.A (1993), *Cambio, continuidad y azar. Carácter de la revolución industrial inglesa*, Barcelona, Crítica.

⁵⁶ Tello, E (1995), “L'agricultura en temps de crisi”, *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. V, Enciclopèdia Catalana, pp. 62.

⁵⁷ Valls, F (1996), *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya Interior: l'Anoia, 1720- 1860*, Abadia de Montserrat.

⁵⁸ Ferrer, Ll (2008), “El segle XVIII...”, *op cit*, pp. 63- 64.

⁵⁹ “*Hom pot constatar que no hi ha obres espectaculars de regatge durant el segle XVIII, però l'aigua és aprofitada a tot arreu amb multitud de petites iniciatives. El regadiu feia créixer la producció a determinades explotacions, garantia la subsistència dels petits pagesos a través dels horts i permetia que sorgissin conreus especulatiu com l'arròs o el cànem*”. *Ibid*, pp. 64.

⁶⁰ *Ibid*, pp. 61. Especialització en els cultius que s'adaptaven millor a cada indret.

⁶¹ Pierre Vilar ja apunta la importància del suro i la barrella, del cànem per a la fabricació de cordes per als vaixells o el lli. Vilar, P (1966), *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. III, pp. 341- 343.

PRODUCTE	ZONA
Cereals	Plana de Lleida, Urgell, Osona i comarques Gironines
Vinya	Al llarg de tota la costa (Empordà-Tarragona) i Penedès, Bages i Vallès
Oliveres	Empordà, Segrià, Garrigues i comarques de Tarragona
Blat de moro	Osona, Garrotxa i Gironès
Patates	Vall d'Aran, Ripollès, Berguedà i Alt Urgell
Cànem	Vallès, Segrià i Tarragona
Seda	Baix Penedès, Garrigues, Noguera i Segrià
Avellanes	Alt i Baix Camp, Conca de Barberà, Priorat i la Ribera
Ametlles	Priorat, Segrià i Urgell
Garrofes	Garraf, Alt Penedès, Alt Camp i Montsià
Alls	Alt i Baix Penedès
Llimones i taronges	Maresme
Suro	Selva i Empordà
Arròs	Empordà
Pesca, corall i anxova	Costa nord
Maduixes	Vilassar de Dalt
Pèsols	Maresme
Pinyons	Vallès, Santa Coloma de Farners i Sant Feliu de Codina
Fusta	Pirineus
Salines	Cardona, Gerri de la Sal i Delta de l'Ebre

Elaboració pròpia a partir de: Ferrer, Ll (2012), "El creixement divers de la Catalunya del segle XVIII. Protoindustrialització?", Catalan Historical Review, 5, pp. 198.

Així doncs “*si les agricultures nord- atlàntiques optaren per noves rotacions de conreus que es complementaven i que anul·laven els efectes negatius del desgast de la terra, i entre els nous conreus hi havia farratgeres que permetien incrementar la producció de bestiar i, sobretot, d'adobs, les agricultures mediterrànies optaren per l'increment de conreus arbustius (vinya, olivera, figues, avellanes, ametlles, garrofers...) senzillament perquè les terres eren més dolentes i la pluviositat escassa*”⁶².

Francesc Valls veu en la vinya dos avantatges clars respecte al conreu dels cereals, que permeteren trencar les restriccions de l'agricultura tradicional: un cultiu molt menys exigent en adobs i la supressió del guaret (fet que comporta una major superfície per plantar, però alhora de dimensions més reduïdes)⁶³.

⁶² Vilar, P (1966), *Catalunya dins l'Espanya...*, op cit, pp. 64.

⁶³ Valls, F (1996), *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya Interior. L'Anoia 1720-1860*, Abadia de Montserrat, pp. 321. Belén Moreno també destaca els avantatges del cultiu de la vinya: “*Aquesta transformació [...] s'explica en primer lloc, per la condició muntanyosa del terreny que feia quasi impossible el creixement extensiu d'altres conreus, i en segon lloc per l'estalvi de llavors que en els cereals representava cada quatre anys una collita sencera. La vinya, en canvi, durant aproximadament*

Les principals vies d'extensió ja foren apuntades també per Pierre Vilar: la conquesta dels al·luvions fluvials del Delta, els aiguadeixos o dipòsits fluvials, dels quals localitzà evidències sobretot al Gironès i a l'Empordà (Catalunya humida), o l'assecament dels estanys, com el de Bellcaire, Tamarit o Sils (que no va desaparèixer fins el 1840). Vilar vinculà aquesta extensió a una “*set de terres*”⁶⁴ i “*al conjunt dels fenòmens econòmics, i particularment a la dinàmica dels preus*”⁶⁵, de la qual en parlarem més endavant. Sobre les contradiccions inherents a aquesta via, també en parla als capítols “Rompuda i desboscament” i “Pastura i Closa”. Vilar assenyalà també les millores en el regatge, les tècniques, rotacions i el policultiu, així com una diversificació i especialització dels diferents conreus, entre els quals les avellanes i ametlles, que satisfien la demanda dels fabricants de torró de Xixona d'Alacant i Cartagena o abastien els vaixells del nord de tornada, abans de les vacances de Nadal i evidentment, ja es feu ressò de la importància de la vinya: “*I tanmateix, una vegada establerta aquesta generalitat del fenomen hom se sent temptat a atreure l'atenció sobre una dominant poc discutible: la vinya és evidentment als ulls dels contemporanis el conreu que caracteritza i simbolitza l'impuls del segle*”⁶⁶.

Vilar es feu ressò d'aquests canvis en els cultius, a partir de personatges com Jaume Caresmar o Francisco Zamora, l'últim dels quals va escriure una crònica dels onze viatges que realitzà a Catalunya entre el 1785 i el 1790⁶⁷. Es tracta del *Diario de los Viajes hechos en Cataluña*, on apareixen aspectes com “*la localització i la descripció de les característiques de conreus, manufactures, comerç, i també altres observacions remarcables, com, per exemple, la desforestació dels Pirineus*”⁶⁸. D'altra banda també va publicar un qüestionari referit a preguntes sobre aspectes geogràfics, sòcio- econòmics i culturals, que Vilar també utilitzà⁶⁹.

una cinquantena d'anys produïa una collita més o menys regular, i el seu producte podia vendre's a bon preu amb l'oportunitat d'exportació”. Moreno, B (1997), “Del cereal a la vinya. El contracte de rabassa morta a l'Alt Penedès del segle XVIII”, *Estudis d'història agrària*, 11, pp. 39.

⁶⁴ Vilar, P (1966), *Catalunya dins l'Espanya...*, op cit, pp. 205. “*Arreu – és conseqüència de l'empempta demogràfica, o de beneficis agrícoles cada vegada més temptadors? – hom es precipita a la més petita terra no explotada*”. pp. 213.

⁶⁵ *Ibid*, pp. 225.

⁶⁶ *Ibid*, pp. 224. I continua: “*És la vinya la que ha empès la rompuda pròpiament dita*”.

⁶⁷ Ferrer, Ll (1995), “El camp català vist per Francisco Zamora”, *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. V, Enciclopèdia Catalana, pp. 260.

⁶⁸ *Ibid*, pp. 260.

⁶⁹ *Ibid*, pp. 260.

COMERÇ I MERCAT

Com apunta també Pierre Vilar, Catalunya deixà de produir únicament per subsistir, per produir també per al mercat. Segons Belén Moreno la distinció entre conreus de subsistència i conreus comercials es fa normalment a partir de la finalitat que se li atorga prèviament a la seva explotació. Tot i així, no sempre és tan fàcil discernir l'un de l'altre⁷⁰. Moreno assenyala la importància d'una creixent integració de les unitats familiars al mercat, a través de l'especialització, que repercutia en el creixement econòmic: “*ja cap al 1780 l'economia catalana es caracteritzava per un dinamisme inesperable de la intensificació del paper del mercat i de la proliferació dels intercanvis*”⁷¹.

Pel que fa al comerç exterior és important destacar el pas del Mediterrani a l'Atlàntic. El Mediterrani havia estat el centre d'actuació del comerç català “*i els intercanvis amb els seus ports els responsables de l'esplendor comercial de la Baixa Edat Mitjana*”⁷², a partir de tres rutes principals, que es dirigien al nord d'Àfrica, a Constantinoble i a Alexandria i a la Conca occidental, important una gran varietat de productes (or, vori, esclaus, espècies...) i exportant-ne d'altres (draps i cordellats, metalls, pells, oli, fruits secs...). El descobriment de les Índies occidentals propicià un canvi en aquest centre d'actuació, donant un major protagonisme a l'Atlàntic.

Qui ha estudiat en detall l'evolució del comerç d'exportació vitícola català en aquest període és Francesc Valls a *La Catalunya Atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*⁷³. La hipòtesis principal de Valls és la capacitat de la viticultura local per exportar quantitats creixents de destil·lats, primer, i vi comú (de poca força alcohòlica i baixa qualitat) més endavant cap a mercats llunyans, que ajuden a explicar les primeres etapes del procés d'industrialització⁷⁴. L'aiguardent disminuïa el

⁷⁰ Al mercat també es col·loca, per exemple, l'excedent de la producció de subsistència. Moreno, B (2008), “La producció agrària i el mercat: conreus de subsistència i conreus de mercat”, *Història agrària dels Països Catalans*, vol. III, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació, pp. 262

⁷¹ *Ibid*, pp. 263.

⁷² *Ibid*, pp. 271.

⁷³ Valls, F (2003), *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l'arrencada industrial catalana*, Eumo Editorial i Universitat de Vic, Vic. Obra que parteix de la seva tesi doctoral *El paper de les exportacions vitícoles en la configuració de les relacions exteriors de l'economia catalana (1672- 1869)*, presentada el 2001 a la Universitat de Barcelona.

⁷⁴ També sembla que ho veu així Josep Fontana: “*molt més important, en aquest moment, que les fàbriques de teixits de cotó, no solament perquè sense els ceps no hi hauria hagut mai telers, sinó perquè ha proporcionat el producte essencial dels intercanvis de l'economia catalana amb l'exterior, el que permetia comprar la fibra de cotó necessària per a la indústria*”. Albareda, J (1995), “Creixement humà i material...”*, op cit*, pp. 33.

volum del producte i en reduïa els costos de transport⁷⁵. De fet, a l'inici de la seva obra ja esmenta com la historiografia catalana, a partir de l'obra cabdal de Pierre Vilar, ha destacat el paper central de l'especialització vitícola en el procés de modernització de l'economia al segle XVIII i XIX.

El bloqueig comercial d'Anglaterra i Holanda a França, principal exportador de productes vitícoles, propicià l'entrada de Catalunya als circuits comercials atlàntics. Aquesta entrada suposà l'inici d'un comerç d'exportacions per importacions: Catalunya exportava aiguardent a les principals places del nord d'Europa i importava al seu torn pesca salada (bacallà) i manufactures tèxtils; primer amb un paper destacat dels draps de llana (*new draperies*) i després teles de lli, que s'estamparien posteriorment a les fàbriques d'indianes i es col·locarien en els mercats americans. Aquest útil fou el principal producte d'importació, fet que es pot entendre millor si hom té en compte que els principals protagonistes eren botiguers de teles. La crisi aiguardentera i l'emancipació de les colònies americanes durant la primera meitat del segle XIX provoca una progressiva reorientació del sector cap a l'exportació de vins, que es traduí en una demanda creixent de cotó en floca, fet que va obligar a les fàbriques d'indianes a concentrar les seves activitats en el ram que els hi era propi; la fabricació de teixits de cotó.

D'altra banda Valls desvetlla un dels debats historiogràfics més importants: el paper ambivalent de Cadis i el comerç amb les colònies americanes. La historiografia tradicional (Ferran Soldevila o Antoni Rovira i Virgili) ho interpretà com una exclusió legal, mentre que als anys setanta i vuitanta es justificà per la manca de capitals i d'incentius⁷⁶. Valls constata a diferència de Carlos Martínez Shaw, que Cadis actuava com a port d'escala: la falta de nolis i d'embarcacions capaces de navegar l'Atlàntic per part del Principat feia que aquests utilitzessin els seus vaixells per navegar fins a Cadis, a través de la navegació de cabotatge, i que altres vaixells transportessin els seus productes al nord d'Europa i a Amèrica, posteriorment. A canvi els catalans s'emportaven de tornada productes colonials, com el sucre o el tabac.

Pel que fa al comerç colonial l'autor apunta que les exportacions de vins a inicis del segle XVIII eren nul·les degut a la pressió dels vinaters andalusos (vi de Jerez) i que, per tant, les exportacions es centraren en els aiguardents, ja que Catalunya era la principal plaça productora d'aquests productes. Tot i així, el volum d'aquestes

⁷⁵ Moreno, B (2008), "La producció agrària...", *op cit*, pp. 284.

⁷⁶ Moreno, B (2008), "La producció agrària...", *op cit*, pp. 271. Postures com la de Pierre Vilar o Carlos Martínez Shaw.

exportacions era molt petit i no fou fins a la segona meitat del segle XVIII que adquirí una importància més gran i augmentaren (encara que seguia essent una quantitat marginal) els volums d'exportació d'aquest producte. D'aquesta manera les principals places de destinació eren les del nord: Holanda i Anglaterra⁷⁷.

Finalment, Valls també defensa les relacions polítiques i diplomàtiques a Europa, així com els esdeveniments bèl·lics com a factors que afecten a l'evolució, els canvis i reorientacions del comerç exterior i mostra que Reus fou el principal centre exportador i que pel port de Salou sortia quasi la meitat de la producció total catalana⁷⁸.

De nou Pierre Vilar ja va destacar els estrets lligams entre els intercanvis comercials i la producció agrícola⁷⁹, però també reclamava una important articulació del mercat regional: *“Cal no esquematitzar les línies d'aquest tràfic exterior en la simple compensació vins- aiguardents contra blat i carn. Ni tampoc l'aclaparadora superioritat de la via marítima (on el cabotatge equilibra, d'altra banda, el gran comerç) ha de fer oblidar la importància del comerç cap a Aragó i cap a Castella, ni la importància, als Pirineus, del transport i la circulació pastoral”*⁸⁰. Tarragona s'especialitzà en conreus mediterranis d'exportació (vins, aiguardents i fruita seca), però necessitava importar el seus grans de l'Urgell o Aragó⁸¹. Una articulació en els intercanvis que arran de l'especialització, permetia compensar les produccions locals⁸². Són mercats, però, que han quedat en un segon pla, tot i que han estat reivindicats en algunes ocasions per Jaume Torras o Josep Fontana⁸³.

Guillermo Pérez Sarrión ha estudiat la integració d'aquest mercat a nivell peninsular, tot mostrant l'entrada dels catalans a inicis del segle XVIII, situació que remet a les transformacions econòmiques i socials, a la unió duanera i a la fusió de les diferents naturalitats de la Corona. Els catalans arribaren a València, Múrcia, a

⁷⁷ Belén Moreno ha descrit les principals rutes de destí: *“Pel que fa al marc d'actuació del comerç vitícola català, aquest estava dividit en cinc àrees: el litoral català (petits carregaments amb destí als diferents ports de la costa com ara Barcelona, Arenys, la Selva, Maó, Mataró, Palamós, Palma, Sóller); els ports peninsulars (principalment gallecs, asturians, portuguesos, que rebien una part important dels aiguardents catalans); el mercat colonial (que fou la principal plaça de la viticultura del país; molt sovint a través dels ports de Cadis o Málaga); els ports nord-europeus (principalment Ostende, Amsterdam, Londres, Dunkerke, Stetin, Hamburg, etc.); i els ports de la Mediterrània occidental (Gènova, Seta, Liorna, Marsella, Agde, etc.), encara que aquests mai no assoliren uns nivells tan elevats com les àrees anteriors”*. Moreno, B (2008), “La producció agrària...”, *op cit*, pp. 286.

⁷⁸ *Ibid*, pp. 285.

⁷⁹ Vilar, P (1966), *Catalunya dins l'Espanya...*, *op cit*, pp. 335.

⁸⁰ *Ibid*, pp. 341.

⁸¹ *Ibid*, pp. 335. Quan parlem de les investigacions que Enric Vicedo ha realitzat de les terres de Lleida veurem la importància que hi tenen els cereals.

⁸² Moreno, B (2008), “La producció agrària...”, *op cit*, pp. 268.

⁸³ *Ibid*, pp. 279.

l'interior d'Andalusia a través de Màlaga, a Galícia o a Castella. Tot i així, és a Aragó on la penetració de Catalunya fou més evident i es produí de manera més intensa. Aquest historiador analitza les xarxes mercantils catalanes (funcionament i estructura) que s'endinsaren a la Península a través de documentació procedent de l'Arxiu Històric de Tarragona (AHT) i l'Arxiu de l'Institut Municipal d'Història (AHMB) i es centra en l'anàlisi de dues activitats: el negoci de les rendes agràries i el comerç de primeres matèries i l'activitat de les companyies entorn les activitats manufactureres. En relació a la primera destaca que *“los individuos que comerciaban con productos agrarios lo hacían como actividad derivada de la administración y gestión de patrimonios agrarios con origen en el arriendo de rentas diezmales y señoriales”*⁸⁴, la companyia més important de les quals fou “La Compañia de Aragón”, formada per aquests pagesos benestants *“beneficiarios de los “establecimientos” y “subestablecimientos” enfitéuticos y de la especialización vitícola con contratos a “rabassa morta” que en cierto momento pasaron de la explotación familiar a llevar arriendos de rentas agrarias, señoriales y eclesiásticas y al comercio de granos y otras mercancías”*⁸⁵, que tenien com a principal finalitat l'optimització de rendes senyorials. En quant a les companyies que es movien entorn l'activitat manufacturera, els més coneguts dels quals són els Torelló (ben estudiats per Jaume Torras), fabricants tèxtils que buscaven ampliar el mercat dels seus productes.

MANUFACTURES

Justament és Jaume Torras qui, anys després de l'obra de Vilar, torna a cridar l'atenció sobre el lligam entre l'embranchada de l'activitat industrial i les transformacions que el creixement de la població i les millores en l'agricultura anaren provocant en el món rural⁸⁶. L'especialització vitícola repercutí fortament en la manufactura, ja que manllevava a l'agricultura una part significativa de la força de treball que ocupava⁸⁷, tot i que en algunes zones com el Bages *“el conreu de la vinya fou totalment compatible amb els nous calendaris agrícoles”*⁸⁸. De nou podem observar la gran varietat

⁸⁴ Pérez, G (2012), *La Península comercial: mercado, redes sociales y Estado en España en el siglo XVIII*, Marcial Pons: Historia, pp. 409.

⁸⁵ *Ibid*, pp. 413-414.

⁸⁶ Torras, J (1994), “L'economia catalana abans del 1800. Un esquema”, *Història econòmica de la Catalunya Contemporània*, vol I, Enciclopèdia Catalana, pp. 22.

⁸⁷ Ferrer, L1 (2012), “El creixement divers...”, *op cit*, pp. 201

⁸⁸ Ferrer, L1 (2008), “*El segle XVIII...*”, *op cit*, pp. 65.

d'activitats manufactureres i la diversificació regional d'aquestes en un moment en què “deixaren de ser per a l'abastiment local i es convertiren en produccions per a un mercat”⁸⁹:

ACTIVITAT	CENTRES MANUFACTURERS
Teixits de llana	Catalunya Vella (Vallès, Anoia, Bages, Berguedà, Osona i Ripollès). Especialització en un tipus de teixit
Pells	Vic i Igualada
Seda (+ cordons, passamans i vetes)	Reus, Manresa i Mataró
Ferro	Pirineus, Ripoll i Manresa
Puntes	Maresme i Baix Llobregat
Mitges i barretines	Olot i Maresme
Paper	Anoia
Aiguardent	Comarques del voltant de Tarragona
Anxova	Empordà i la Selva
Corall	Empordà
Naval	Pobles costaners
Gel	Montseny i Moianès
Indianes	Barcelona
Suro	Selva i Empordà
Ganivets	Solsona
Botons	Gironella
Pintes de banya	Torelló
Espardenyes	Tremp, Sort o Ponts
Activitats relacionades amb el transport (traginers) i altres.	

Elaboració pròpia a partir de: Ferrer, Ll (2012), “El creixement divers de la Catalunya del segle XVIII. Protoindustrialització?”, *Catalan Historical Review*, 5, pp. 199- 200.

EVOLUCIÓ DELS PREUS

Seguint la línia proposada per Pierre Vilar, els preus es mostren com un bon indicador de la conjuntura, ja que indiquen la relació existent entre la oferta i la demanda en uns mercats que “no eren gaire integrats”⁹⁰.

L'estudi d'aquesta evolució es veu dificultada per la manca d'un índex de preus fiable i els historiadors han recorregut sempre a l'evolució dels preus del blat. Tot i així, aquest índex presenta diferents problemes. Es sol relacionar la corba de creixement dels preus amb un creixement de la superfície agrícola (un increment demogràfic es tradueix en un augment de la superfície cultivada de blat per extensió) tot i així, com ja hem

⁸⁹ Ferrer, Ll (2012), “El creixement divers...”, *op cit*, pp. 199.

⁹⁰ Ferrer, Ll (2008), “El segle XVIII...”, *op cit*, pp. 71-72.

pogut constatar anteriorment, no sempre s'utilitzava aquesta via i Llorenç Ferrer també assenyala una altra problemàtica: “*el blat pot ésser molt important per a uns grups socials, però pot ser-ho molt poc per a d'altres, ja que les estratègies reproductives poden passar més o menys per les necessitats de blat*”⁹¹.

Al llarg del segle XVIII els preus van mostrar una tendència a l'alça, segons Llorenç Ferrer, primer en relació a l'oferta i després per motius inflacionistes: “*En el cas de Catalunya, hem pogut agrupar diverses sèries del blat de ciutats diferents al llarg del segle XVIII. El ritme de les sèries és el mateix a tot arreu i les alteracions principals pràcticament idèntiques, però hom pot observar com el blat és més barat a l'interior (Pallars, Tàrrrega i Lleida) i més car a Barcelona i a Girona. Les zones productores vivien en l'abundància quan les collites eren bones però tenien més dificultats per compensar les males collites, mentre que a les ciutats costaneres les facilitats per importar permeten moderar les alces. Al llarg del segle, però, els preus tendeixen a unificar-se i les diferències són cada vegada més petites, el mercat sembla que avança “cap a la seva articulació”*”⁹².

L'etapa que va de 1780 a 1850 “*fou un període de traspals i capgirament*”⁹³. Les estructures agràries que es consolidarien al llarg del XVIII topaven amb tres obstacles: “*un cert esgotament dels factors de producció que havien fet possible el creixement*”⁹⁴, la tendència a l'alça dels preus agrícoles i el tancament de molts mercats exportadors arran dels conflictes bèl·lics del període. A mitjan segle XIX però, es produí de nou un canvi de tendència “*i les noves oportunitats directes per tot allò que s'esdevenia en el món urbà, com la indústria i la xarxa de transports, havien de reobrir de nou el camp de les possibilitats del creixement agrari*”⁹⁵. Tampoc podem oblidar l'arribada de la fil·loxera, que atacaria les vinyes catalanes. No podem entendre tot aquest procés però, si no analitzem les relacions socials que s'establiren entorn la terra, és a dir, els veritables protagonistes de totes aquestes transformacions i les diferents estratègies que desenvoluparen. Com diu Pierre Vilar: “*La realitat del fenomen històric només es copsa en la seva totalitat*”⁹⁶.

⁹¹ Ferrer, LI (2008), “El segle XVIII...”, *op cit*, pp. 72.

⁹² *Ibid*, pp. 74.

⁹³ Vicedo, E (1995), “L'agricultura en temps de crisi...”, *op cit*, pp. 62.

⁹⁴ *Ibid*, pp. 62.

⁹⁵ *Ibid*, pp. 62.

⁹⁶ Vilar, P (1966), *Catalunya dins l'Espanya...*, *op cit*, pp. 655.

II. TRANSFORMACIONS SOCIALS

El protagonista de les transformacions econòmiques del segle XVIII fou l'emfiteusi, bé, tots aquells homes que se'n beneficiaren, o no⁹⁷. A *El pensament econòmic a Catalunya (1769- 1840)* Ernest Lluch es preguntava sobre aquest veritable protagonisme de l'emfiteusi en el creixement del segle XVIII, seguint la idea d'una estreta identificació entre feudalisme i endarreriment econòmic. Segons Rosa Congost “és difícil fer compatibles, partint d'aquest model teòric, el caràcter modernitzador de les transformacions agràries a la Catalunya del segle XVIII i l'auge de l'emfiteusi”⁹⁸. Més tard però, Ernest Lluch acabaria reconeixement la importància d'aquesta relació contractual i fins i tot, suggeriria la importància del seu estudi en relació al procés d'industrialització.

El que aquí ens interessa és veure quines formes va prendre aquest contracte (les seves variants) al llarg dels segles XVIII i XIX, fruit totes elles de la correlació de forces dels diferents grups socials. Abans de veure però, els diferents règims de tinença i d'explotació de la terra, cal que assenyallem les línies bàsiques d'aquesta relació contractual.

NOCIONS GENERALS SOBRE L'EMFITEUSI

L'accés a la terra es feu mitjançant el contracte d'emfiteusi, els orígens del qual es remunten al segle XII⁹⁹, que prenia diversos sentits arreu del Principat, perquè darrere de cada realitat “hi havia relacions socials diferents”¹⁰⁰.

⁹⁷ “Cap altra fórmula jurídica, cap altre tipus de contracte, no pot ser tan representatiu de la societat que estem estudiant com l'emfiteusi. Quants lligams perpetus i feudals havia anat creant al llarg dels segles! I, tanmateix, amb quina força operava encara a mitjan segle XIX!”. Congost, R (1990), *Els propietaris i els altres*, Vic, Eumo Editorial, pp. 64. També ho veuen així Ll. Ferrer i B. Moreno: “La història agrària, i fins i tot urbana de Catalunya no es pot entendre sense la pràctica de l'emfiteusi”. Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi? Orígens i evolució del contracte de rabassa morta a Catalunya”, inèdit, pp. 2.

⁹⁸ Congost, R (2006), “L'emfiteusi a Catalunya. Nota d'homenatge a Ernest Lluch”, *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*.

⁹⁹ Pons, J.M (1989), “Entre l'emfiteusi i el feudalisme (Els reculls de dret gironins)”, *Estudi General*, 5, pp. 411.

¹⁰⁰ Ferrer, Ll (2008), “El segle XVIII...”, *op cit*, pp. 250. “L'emfiteusi és una forma contractual que és utilitzada socialment, i per tant, reflecteix la relació de força entre les parts”. Ferrer, Ll (1995), “Estructures agràries catalanes...”, *op cit*, pp. 16. Vicedo també afirma que és l'eix en les relacions socials al camp català. Vicedo, E (1997), “Emfiteutes, arrendataris, parcers i cultivadors amb llicència. La

Com diu Josep Fontana “*parlar de propietat exigeix que recordem que els conceptes vigents el 1787 no eren equivalents als nostres . A més de la concepció de la propietat plena n’hi havia dues més*”¹⁰¹, ja que en línies generals l’emfiteusi significava dividir la terra en dos dominis¹⁰²: el domini directe o eminent, que es solia reservar al senyor i suposava el dret a percebre una entrada, com a reconeixement a la cessió del domini útil, un cens fix en diner o en espècie, el dret de fadiga (recuperar el domini útil si aquest era venut) i el dret a cobrar lluïsmes en cas de que el domini útil es vengués (normalment significava una tercera part del preu de venda, tot i que no sempre). D’altra banda, el domini útil implicava un contracte indefinit “*si es conreava la terra a ús i costum de bon pagès*”¹⁰³, la possibilitat de traspassar-lo de forma hereditària (d’aquí que hom parli de quasi- propietat¹⁰⁴), el pagament d’un cens fix en moneda o en espècie al possessor del domini directe i d’una entrada. D’altra banda la iniciativa econòmica requeia en les seves mans (podia conrear, per tant, el que ell volia) i podia vendre, llogar o traspassar els drets que adquiria¹⁰⁵. Aquesta era la forma clàssica que presentava l’emfiteusi, però com veurem al llarg del segle XVIII els contractes emfitèutics, ja res tindran a veure amb aquestes “velles” emfiteusis.

Però com s’ha abordat al llarg del temps l’estudi de l’emfiteusi? Sembla ser que durant anys fou un dels principals camps de treball dels historiadors del dret¹⁰⁶. Segons Eva Serra el seu estudi des d’aquesta òptica, es tradueix en una anàlisi estàtica del contracte, desproveït de qualsevol relació amb la seva dinàmica sòcio- històrica. Sobre aquesta visió en destaca quatre qüestions: la vinculació originària de l’emfiteusi a l’activitat de l’Església, lligada a la propietat de la terra per part d’aquesta vinculació; la necessitat d’eludir la prohibició d’alienar les coses eclesiàstiques, ja que estava en contradicció amb la funció de la terra en el procés econòmic feudal, la necessitat de no

contractació agrària a les planes occidentals catalanes. 1760-1860." *Estudis d’història agrària*, 11, pp. 123.

¹⁰¹ Fontana, J (1998), *La fi de l’Antic Règim...*, op cit, pp. 62.

¹⁰² Ferrer, LI (2008), “El segle XVIII...”, op cit, pp. 16. Rosa Congost ens parla d’una sagrada propietat imperfecte, enfront la idea d’una propietat sagrada, plena i absoluta.

¹⁰³ Ferrer, LI (1995), “Estructures agràries catalanes...”, op cit, pp. 17.

¹⁰⁴ Fou Vilar qui apunta a aquesta noció de quasi- propietat: “*Aquesta equivalència, quasi absoluta, en la mentalitat dels catalans, entre emfiteusi i propietat [...] i això es concep perquè és l’emfiteuta perpetu qui pot transmetre en herència, vendre (amb la reserva, és clar, del manteniment dels censos), “restablir” a tercers, oferir el domini en garantia, el terme quasi- propietat que hem utilitzat queda, per tant, justificat*”. Vilar, P (1966), *Catalunya dins l’Espanya...* op cit, pp. 559.

¹⁰⁵ *Ibid*, pp. 17. “*En alguns llocs – Antoni Segura ho comprova pel que fa al Pla de Barcelona -, es poden produir situacions en què un propietari útil cedeix la terra a un altre en condicions semblants a les del senyor directe, ans la qual cosa esdevé propietari mitjaner i s’origina el fenomen complex de la senyoria intermedia*”. Fontana, J (1998), *La fi de l’Antic Règim...*, op cit, pp. 62.

¹⁰⁶ Serra, E (1989), “Notes sobre els orígens i l’evolució de l’emfiteusi a Catalunya”, *Estudis d’història agrària*, 7, pp. 127.

perdre la propietat i per altra banda, de fixar a la població i garantir el procés productiu¹⁰⁷. I ja apuntava a la dècada dels vuitanta que “*l’anàlisi de l’emfiteusi, des de la lectura concreta de l’evolució documental i de l’activitat empírica del món rural, ens demostra que no n’hi ha prou amb la identificació de la naturalesa jurídica del contracte si pretenem una comprensió precisa de les noves relacions que emergeixen en la vida social agrària [...] Cada vegada és més necessari parlar, doncs, de l’emfiteusi en termes més històrics que no pas jurídics, perquè unes mateixes fórmules externes jurídiques poden emmascarar realitats diferents*”¹⁰⁸.

Aquesta divisió de dominis sobre la terra però, no eren els únics drets de propietat¹⁰⁹ existents que limitaven la propietat, sinó que, juntament amb aquests n’existia una gran varietat més: drets jurisdiccionals (com ara el monopoli de molins, forns o de l’aigua), drets eclesiàstics (el més important d’ells el delme, i que també podia cobrar un sentor laic, que consistia en el cobrament d’una desena part de la collita, i la primícia), el dret de la comunitat a pasturar als camps, un cop recollida la collita, el dret a espigolar, i un llarg etcètera més. Una gran quantitat de drets sobre la terra que eren producte de les diferents relacions socials que s’establien entorn la terra i el resultat d’una constant redefinició amb el temps (no són immutables), segons aquestes relacions¹¹⁰; “*la configuració de drets sobre unes mateixes terres havia acabat configurant societats molt complexes*”¹¹¹.

Però ara centrem-nos de nou en la divisió de dominis. “*El domini directe es genera a partir de la formació del feudalisme a Catalunya i es concreta cada vegada que un senyor estableix en emfiteusi*”¹¹², com hem pogut veure anteriorment. Es podia donar la coincidència entre senyoria jurisdiccional i propietat eminent, encara que no

¹⁰⁷ Serra, E (1989), “Notes sobre els orígens...”, *op cit*, pp. 130.

¹⁰⁸ *Ibid*, pp. 134.

¹⁰⁹ “*Hi ha dos arguments essencials per a defensar l’ús de l’expressió “drets de propietat” en l’anàlisi històrica. El primer és de caràcter analític i es refereix a la utilització del plural: en la societat d’Antic Règim, sobre una mateixa finca i, per tant, sobre un mateix treballador, podia haver-hi diferents formes d’extracció del producte de la terra i diversos individus en podien participar*”. Congost, R (1990), *Els propietaris i els altres...*, *op cit*, pp. 33.

¹¹⁰ Complexitat que no només podem trobar a casa nostre. Un bon exemple en són el “*tenant right*” (dret dels arrendataris a rebre una indemnització en concepte de millores) o el “*mauvais gré*” (forma al·legal de pressionar els propietaris perquè acabessin acceptant les condicions imposades pel col·lectiu d’arrendataris). Congost, R (2007), “Sagrada propiedad imperfecta. Otra visión de la Revolución Liberal”. *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre “la gran obra de la propiedad”*, Barcelona, Crítica, pp. 121- 159.

¹¹¹ Congost, R. (2008), “Una societat rural dinàmica i canviant. El segle XVIII”, *Història agrària dels Països Catalans*, vol. III, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació, pp. 561.

¹¹² Ferrer, Ll (1987), *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central. Segles XVIII- XIX*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, pp. 206.

havien d'anar vinculades per força ni sempre, ni arreu¹¹³. D'altra banda el senyor directe obtenia com a ingressos censos, delmes i altres pagaments (com ara el lluïisme), que sovint arrendava, desviant-los cap a grups socials diferents: comerciants, pagesos acomodats, artesans, etc., que també "*participaven d'aquesta exacció senyorial*"¹¹⁴. La renda¹¹⁵ de la terra provinent de les seves heretats, era una, si no la més important de les aportacions que rebien. Per tant, tot i la feblesa que se'ls atribueix, davant d'un domini útil realment dinàmic¹¹⁶, podem dir que el règim senyorial es mantenia, encara, dempeus¹¹⁷. Com acabem d'esmentar però, el protagonista dels segles objectes d'estudi, és el domini útil, que segons Llorenç Ferrer és el que es comporta com un autèntic propietari: "*compra, ven, empenyora, lloga mentre respecti els drets del domini directe i, a la llarga, és l'útil el que es convertirà en propietari "absolut"*"¹¹⁸. Majoritàriament seran els possessors d'aquest domini útil els que dirigiran els processos d'expansió i intensificació de l'agricultura, cedint bona part de les terres ermes i boscoses que controlaven a pagesos sense terra¹¹⁹. Anem-ho a veure.

¹¹³ Ferrer, Ll (1987), *Pagesos, rabassaires i industrials...*, op cit, pp. 210. Llorenç Ferrer observa al Bages una "*coincidència entre senyoriu jurisdiccional i domini directe, especialment en els senyoriu eclesiàstics, mentre que en el reial, el domini directe pertanyia sovint a institucions eclesiàstiques de forma fragmentada*". D'altra banda també ens diu que "*no s'ha de confondre senyoriu i possessió de la terra. En alguns casos els pagesos tenien la terra en alou, és a dir, eren propietaris de la terra encara que paguessin altres drets al senyor del senyoriu*". Ferrer, Ll (1995), "El règim senyorial i la tinença de la terra", *Historia, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. V, Enciclopèdia Catalana, pp. 250.

¹¹⁴ Ferrer, Ll (1995), "Estructures agràries catalanes...", op cit, pp. 19. Ja hem observat anteriorment la participació de sectors urbans al món rural, deguda la simbiosi que s'estableix entre aquests dos mons; grups socials provinents del món rural que també seran partícips de les transformacions urbanes.

¹¹⁵ "*La renda de la terra, en la mesura que significa l'expropiació i l'aprofitament d'una part de la producció pagesa, esdevé clau en la configuració de l'estructura de classes d'una societat agrària*". Congost, R (1990), *Els propietaris i els altres...*, op cit, pp. 247.

¹¹⁶ Llorenç Ferrer afirma que "*si alguns senyors van aprofitar-se de la situació, va ser perquè varen retenir a les seves mans dominis útils i, quan els explotaren, ho feren com a tals posseïdors*". Ferrer, Ll (1995), "Estructures agràries catalanes...", op cit, pp. 20.

¹¹⁷ Així ho constatà Gaspar Feliu: "*el règim català es mantenia en ple vigor*", que d'altra banda també assenyala que "*com qualsevol cos viu, el règim senyorial, sense deixar de ser ell mateix, s'anà transformant i adaptant-se; mantenir la identitat no pressuposa la immutabilitat*". Feliu, G (1996), "El règim senyorial català als segles XVI i XVII", *Pedralbes: revista d'història moderna*, 16, pp. 33.

¹¹⁸ Ferrer, Ll (1987), *Pagesos, rabassaires, industrials...*, op cit, pp. 206.

¹¹⁹ "*La importància de l'emfiteusi catalana no prové només del caràcter emfiteutic d'importants patrimonis familiars, els quals havien vist devaluar els censos degut als senyors directes fins al punt de permetre a molts emfiteutes de figurar en un grup social econòmicament més important, sinó també, i és el punt que aquí més interessa [...] de l'abundància d'establiments i subestabliments [...] que permetien la transmissió del domini útil sobre una peça de terra entre diferents grups socials*". Congost, R (1986), "Reflexions sobre la renda de la terra a la regió de Girona en l'etapa final de l'Antic Règim, 1770-1840", *Terra, treball, propietat: classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, Crítica, pp-251.

EXPLOTACIÓ DE LA TERRA

“*De qui eren les terres cultivades? Qui les explotava? Qui se’n beneficiava? Vet ací les tres preguntes crucials que cal contestar per entendre la relació entre els homes i la terra*”¹²⁰. Els sistemes de tinença da la terra que es donaren arreu del Principat, no foren els mateixos, entre d’altres coses perquè “*els processos històrics tingueren en el camp una concreció diferent*”¹²¹.

Llorenç Ferrer ha realitzat més d’una síntesi¹²² resumint en línies generals i de manera simplificada els diferents règims de tinença al Principat, que poden ser útil a tots aquells que volen entrar en contacte per primera vegada en la qüestió. Per fer-ho es serveix de l’esquema clàssic de la distinció de dos grans models: el de la Catalunya Vella (que també seria propi del Rosselló i les Illes Balears) i el de la Catalunya Nova (també propi del País Valencià). La clau diferencial residiria en la difusió de diferents pràctiques jurídiques¹²³. Pierre Vilar ja havia apuntat aquesta diversitat a Catalunya dins l’Espanya moderna: “*D’una banda, no tot Catalunya és una regió de masies. A l’oest la plana de l’Urgell, a la muntanya moltes valls, tenen altres tipus d’hàbitat*”¹²⁴.

L’encarregat de cedir les terres en explotació era el detentor del domini útil i per tant, hom ha de centrar l’atenció en aquest, perquè “*controla l’ús i el destí de les terres*”¹²⁵. La cessió massiva del domini útil, tal i com la trobem al segle XVIII, s’ha de remuntar a la sentència arbitral de Guadalupe (1486)¹²⁶. En aquest document hi trobem un conjunt d’estipulacions que serviren per posar fi a les guerres remences del segle XV i que al seu torn, assentaren les bases per a la reestructuració de les relacions jurídiques i socials al camp català: la redempció dels mals usos, l’extinció d’abusos consuetudinaris i de prestacions en treball personal en terres del senyor, així com “*altres drets de difícil identificació*”¹²⁷. D’altra banda però, es confirmaren els drets senyorials, així com els diversos drets del domini directe i de la senyoria eminent.

¹²⁰ Fontana, J (1998), *La fi de l’Antic Règim...*, op cit, pp. 62.

¹²¹ Ferrer, Ll (1995), “El règim senyorial...”, op cit, pp. 250.

¹²² Les que aquí s’utilitzaran són: Ferrer, Ll (1995), “Estructures agràries catalanes...” i “El règim senyorial...”, op cit.

¹²³ Congost, R (2008), “Una societat rural dinàmica...”, op cit, pp. 561.

¹²⁴ Vilar, P (1966), *Catalunya dins l’Espanya...*, op cit, pp. 565.

¹²⁵ Congost, R (1990), *Els propietaris i els altres...*, op cit, pp. 45.

¹²⁶ Ferrer, Ll (1995), “El règim senyorial...”, op cit, pp. 250.

¹²⁷ Gual, V (2008), “El punt de partida de l’agricultura moderna. De la Sentència Arbitral de Guadalupe i les Germanies a la crisi de finals del cinc-cents”, *Història agrària dels Països Catalans*, vol III, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació, pp. 13-14.

L'estudi de la significació de la sentència ha tingut una gran controvèrsia, ja que es troba a cavall de dues èpoques: la medieval i la moderna. Els medievalistes tendeixen a analitzar el fenomen com el punt i final d'un llarg procés i els modernistes a analitzar-lo com el punt de partida del món modern al camp català. L'especialització exclusiva en els diferents períodes que hom ha acabat acceptant per costum, ha enterbolit la tasca. Es tracta d'una divisió amb una gran connotació evolucionista i avui sabem que aquests talls cronològics que hom ha realitzat en l'actualitat es basen en esdeveniments puntuals, més que no pas en el devenir històric. L'adveniment de la Revolució Francesa fou un esdeveniment excepcional, que marcà un abans i un després, però els homes i les dones no es despertaren d'un dia per l'altre i canviaren la seva manera de pensar i actuar¹²⁸.

Tot i així, és indubtable que aquesta controvèrsia generà un ric debat històric, que encara avui en dia es manté en plena vigència. Valentí Gual ha revisat algunes de les aportacions historiogràfiques que s'han fet al respecte. Sens dubte al capdavant hi trobem Jaume Vicens Vives, que veié en la sentència el triomf de la pagesia i el sorgiment del camperol emfitèutic, que iniciaria una època de pau, harmonia i estabilitat al camp català¹²⁹. Vilar acceptà la tesi de Vicens Vives, però ja observà que no tots els pagesos hi sortiren "trionfant". Eva Serra¹³⁰ s'encarregà de revisar els plantejaments de Vicens i oferí una nova interpretació: la sentència actuà com a eina de reorganització del sistema feudal, que tot i sense deixar de ser un instrument jurídic, afavoria els pagesos de mas. Amb cada nova aportació, s'ha fet més evident que la imatge d'un camp català

¹²⁸ No tenien la consciència de que deixaren de ser homes de l'època medieval, per passar a ser homes d'una època "més" moderna.

¹²⁹ "Sólo más adelante, a partir de 1490, la verdadera paz se entronizó en el corazón de los que, aun no hacia un lustro, habían seguido con las armas en la mano la temeraria empresa de Pedro Juan Sala. Sin don Fernando y sus fieles colaboradores la revolución social agraria habría podido terminar con el aplastamiento definitivo de los remensas, sin la acción de los síndicos, la aplicación de la Sentencia Arbitral de Guadalupe habría ofrecido obstáculos quizá insalvables". Vives, J (1978), *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, Editorial Vicens Vives, pp. 328.

¹³⁰ "El sentit profund de la lluita contra la percepció dels censos i les prestacions que pesaven damunt la terra, era l'amenaça a la renda, o millor dit, a la propietat feudal i, en definitiva, un atac directe al sistema feudal. Evidentment, el rei no podia arbitrar cap solució que posés en qüestió el sistema feudal. La concòrdia podia passar per la liquidació definitiva de la remença i els mals usos mitjançant una fórmula de redempció, però sempre sobre la base del manteniment dels censos i drets acostumats que pesaven sobre la terra". Serra, E (1980), "El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe", *Recerques: història, economia, cultura*, 10, pp. 18. D'altra banda a l'estat de la qüestió dels estudis d'història agrària que realitzà juntament amb R. Garrabou per el I Col·loqui d'Història agrària destacaren que "la majoria dels estudis de què disposem no mostren pas una imatge harmònica de la societat rural de la Catalunya moderna". Serra, E i Garrabou, R (1978), "Els estudis d'història agrària a Catalunya", *I Col·loqui d'Història Agrària*, Institució Alfons el Magnànim, pp. 42.

en harmonia i estabilitat trontollava. Montserrat Duran¹³¹ acceptà la persistència del règim senyorial, però a l'hora l'enfortiment d'una massa de pagesos que a través de la permanència a la terra, foren capaços de qüestionar cada vegada més l'orde imposat.

EL MAS I L'EMFITEUSI

El mas era la unitat de producció característica de la Catalunya Vella¹³² (que té com a límits el Garraf, el Penedès, l'Anoia i el Solsonès)¹³³. El mas dels segles XVIII i XIX però, era més gran que el d'època medieval, perquè pogué integrar bona part dels masos que quedaren rònecs¹³⁴.

Tot i així “no tots els pagesos de mas esdevingueren pagesos acomodats, ni la quantitat de terra rebuda era sempre sinònim d'acumulació”¹³⁵ (en aquest sentit hi juguen un paper molt important els processos d'endeutament o les estratègies hereditàries i matrimonials). Al contrari, durant aquests segles es produïren grans processos de diferenciació social interna “que va significar la ruïna d'uns i l'acumulació i concentració per altres”¹³⁶.

Quan es produïa una acumulació de masos en mans d'una sola família, alguns d'aquests eren cedits mitjançant el contracte de masoveria¹³⁷. El masover passava a viure al mas, mantenint el mateix sistema de conreus, a canvi d'una part de la collita¹³⁸. Els possessors del mas també solien recórrer a mà d'obra estacional per a la realització de feines puntuals: segar, batre, veremar, etc¹³⁹.

¹³¹ “sota l'aparença d'una estructura feudal viva i ben conservada s'hi troba una població subjecte a pressions econòmiques i socials relativament poc gravoses”. Duran, M (1985), “El règim senyorial català a l'època moderna: continuïtat i decadència”, *Manuscrits: revista d'història moderna*, pp. 34. També es pot veure a: Duran, M (1986), “Producció i renda agrària a la Catalunya del segle XVI”, *Terra, treball, propietat: classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, Crítica.

¹³² “La situació diferencial amb què els senyors útils i propietaris de mas arriben al segle XVI [...] ve marcada per la possessió d'un mas. La possessió del domini útil del mas és allò que els diferencia dels altres [...] els propietaris de masos poden viure del treball o de la renda que els proporcionen els masos”. Gifre, P (2003), “La consolidació d'un grup pagès: els senyors útils i propietaris de masos (1486-1730)”, *Pedralbes: revista d'història moderna*, 23, pp. 515.

¹³³ Ferrer, Ll (1995), “El règim senyorial...”, *op cit*, pp. 250.

¹³⁴ Ferrer, Ll (1986), “Nota sobre la formació dels grups socials a la Catalunya Central”, *Terra, treball, propietat: classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, Crítica, pp. 327.

¹³⁵ Ferrer, Ll (1995), “El règim senyorial...”, *op cit*, pp. 251. “No es pot pensar que estiguem davant de la següent evolució lineal: aparició del mas – capacitat d'acumulació – sorgiment d'un camperolat acomodat. Aquest plantejament és ahistòric. Els nostres coneixements permeten pensar que mas no és sinònim d'acumulació”. Ferrer, Ll (1995), “Estructures agràries catalanes...”, *op cit*, pp. 23.

¹³⁶ *Ibid*, pp. 23.

¹³⁷ *Ibid*, pp.24

¹³⁸ Ferrer, Ll (1987), *Pagesos, rabassaires, industrials...op cit*, pp. 313.

¹³⁹ Ferrer, Ll (1995), “Estructures agràries catalanes...”, *op cit*, pp. 27.

Però quin paper tenia l'emfiteusi en tot aquest entramat? *“la seva expansió durant el segle XVIII va dependre, en primer lloc, de l'existència de terres ermes i boscoses; i, en segon lloc, de la voluntat de convertir aquestes terres en agrícoles. La pressió demogràfica va fer que augmentés arreu el nombre de persones a accedir per primera vegada a la terra; els drets de propietat existents i la correlació entre els diversos grups socials interessats en el control dels recursos van condicionar el procés”*¹⁴⁰.

El control de les terres ermes i boscoses per part dels masos i la capacitat d'iniciativa econòmica d'aquests va permetre que en un moment de transformacions, els possessors del domini útil, poguessin posar en conreu petites parcel·les de terra fins aleshores improductives, a pagesos amb fam de terra, per conrear-hi nous cultius i comercialitzar-ne l'excedent¹⁴¹. A canvi el pagès establert s'encarregava de satisfer els censos en diner o en espècie i les obligacions que fixava el contracte. *“Així, sense invertir en capital, utilitzant els drets adquirits sobre la terra, els possessors de masos posaven en conreu noves terres”*¹⁴².

La manera com es cediren aquestes terres varià arreu. Les divisions més generals assenyalen que a les àrees vitícoles, aquesta passa per el contracte de la rabassa morta i a les comarques gironines, a través dels establiments i subestabliments, darrere dels quals, segons Ll. Ferrer, hi havia una filosofia semblant a la rabassa. Com ja hem apuntat abans la posició del domini útil era clarament favorable: *“obtenia com a ingrés una part dels fruits que produïa el masover, un cop s'havia pagat el delme i la primícia, pagava al domini directe uns cens poc quantiós”*¹⁴³ i *“el control sobre la producció seguia a les seves mans ja que era ell qui fixava les clàusules del contracte i les renovava”*¹⁴⁴.

P. Vilar ja intuï aquesta condició “favorable” del possessor útil: *“el benefici eventual de l'explotació va a l'explotador; si augmenta, les càrregues – censos o censals – romandran fixes; només els delmes i parts de fruits eclesiàstics i feudals que pesen sobre el conjunt de la regió seran proporcionals al valor de les collites; però no*

¹⁴⁰ Congost, R (2008), “Una societat rural dinàmica...”, *op cit*, pp. 562.

¹⁴¹ Ferrer, Ll (1995), “El règim senyorial...”, *op cit*, pp. 253. *“Mentre que l'era de despoblament inaugurada a Catalunya des dels anys 1350, havia afavorit la formació de grans explotacions, pel reagrupament ulterior dels masos rònecs i la seva legalització a la Sentència Arbitral de Guadalupe, el segle XVIII, una era de repoblament ràpid ha afavorit un moviment invers: d'una banda, posta en explotació de terrenys mediocres molt de temps abandonats, d'altra banda fragmentació de l'explotació”*. Vilar, P (1966), *Catalunya fins l'Espanya moderna...op cit*, pp. 566.

¹⁴² Ferrer, Ll (1995), “Estructures agràries catalanes...”, *op cit*, pp. 27.

¹⁴³ *Ibid*, pp. 24.

¹⁴⁴ *Ibid*, pp. 24.

s'hi afegirà un arrendament o un pagament en espècies particular a l'explotació. Avantatge considerable"¹⁴⁵.

La Catalunya occidental, en canvi, ha sigut caracteritzada sempre per el predomini del poblament concentrat, una parcel·lació del sòl més intensa i una petita propietat més forta¹⁴⁶. Com veurem més endavant, a la Segarra propietat i explotació coincidiren en unes mateixes persones i l'endeutament dels petits pagesos, condicionat per la necessitat de garantir la reproducció familiar, el pagament del delmes, censos i altres prestacions, com el cadastre, fou la principal via d'extracció de renda¹⁴⁷.

A les terres de Lleida bona part dels senyors retenien tant el domini directe, com el domini útil de la terra, ja que el mas no era la unitat de producció principal. D'aquesta manera els senyors o grans institucions com el Gran Priorat de Catalunya i el Capítol de Lleida, seran els encarregats de cedir les terres en aquesta regió.

Seguint les traces de Pierre Vilar, que al final del tercer volum de Catalunya dins l'Espanya moderna, assenyalà l'existència de tres Catalunyes diferents, la historiografia dels darrers anys ha generat diverses monografies d'abast comarcal i local, seguint les principals línies proposades¹⁴⁸, que ha obert la porta a noves metodologies, a la utilització de noves fonts i ha propiciat importants resultats. El 1995 Llorenç Ferrer escrivia que *"en els darrers anys, està sorgint una línia de reflexió nova que, sense abandonar la línia més coneguda, pretén analitzar territorialment les estructures agràries i, en conseqüència, les relacions socials que establiren entre si els homes que van viure aquesta etapa de creixement"*¹⁴⁹.

L'anàlisi a un nivell més reduït és una de les vies per intentar explotar el màxim la documentació disponible (senyorial, cadastral, fiscal, municipal, notarial...) i també permet el seu contrast i encreuament més fàcilment¹⁵⁰. Pot servir com a "laboratori" per

¹⁴⁵ Vilar, P (1966), *Catalunya dins l'Espanya moderna...op cit*, pp. 560.

¹⁴⁶ Ferrer, Ll (1995), "El règim senyorial...", *op cit*, pp. 256.

¹⁴⁷ "L'endeutament es va convertir en el mecanisme fonamental d'extracció de renda en aquesta zona. Els instruments utilitzats foren els censals o préstecs sense data de retorn a un interès del 5% abans del 1750 i al 3% després, i les vendes de carta de gràcia o vendes per un valor inferior al real amb el dret a recuperar pel mateix preu allò que s'havia venut". *Ibid*, pp. 256.

¹⁴⁸ "És evident que l'obra de Vilar emmarca necessàriament la producció historiogràfica catalana posterior [...] Per això no és sorprenent que, després del seu magistral tercer volum dedicat a les transformacions agràries del segle XVIII català, els qui han seguit conreant la història agrària d'aquest període ens haguem orientat en les tres o quatre direccions que la feina feta per Vilar convidava a aprofundir", Tello, E (1995), *Cervera i la Segarra al segle XVIII*, Lleida, Pagès editors, pp. 13.

¹⁴⁹ Ferrer, Ll (1995), "Estructures agràries catalanes...", *op cit*, pp. 14.

¹⁵⁰ *Ibid*, pp. 26.

a comprovar, matisar o desmentir les hipòtesis plantejades fins aleshores a nivell general i sobretot, suposa l'aportació constant de noves propostes i el sorgiment de noves interpretacions i vies d'estudi¹⁵¹.

Centrant-nos també en les tres àrees clàssiques (comarques gironines, zones del litoral i Catalunya occidental) veurem les principals fórmules d'accés a la terra i les relacions socials que les determina, per donar compte de les seves complexitats i particularitats.

Abans però, em sembla oportú exposar el plantejament que en feu Ramon Garrabou: *“penso que aquestes formes de propietat, inclosa la rabassa, s’han de veure en el conjunt dels Països Catalans com el mecanisme més rendible per explotar la força de treball i a la vegada la manera més eficaç de valoritzar terres de baixa qualitat i d’introduir canvis al conreu. Si a més es té en compte que aquestes formes de cessió no són exclusives ni de les classes feudals ni dels posseïdors del domini directe, ja que la pràctica dels subestabliment està molt generalitzada, es pot copsar l’enorme transcendència de les relacions emfitèutiques en l’estructura agrària de classes i en el creixement agrari”*¹⁵².

ELS SUBESTABLIMENTS DE LA REGIÓ DE GIRONA

*“Durante todo el siglo XVIII, muchas tierras incultas de la región de Girona pasaron a cultivarse en pequeñas parcelas, mediante contratos emfitéuticos”*¹⁵³, però no només augmentà el nombre d'aquests contractes, sinó que s'observa un canvi important en els protagonistes que els impulsen i les clàusules pactades. Rosa Congost detectà aquesta pràctica per a la regió de Girona a partir de la seva tesi *Els propietaris i els altres. La regió de Girona 1768- 1862* (1990), a través del buidatge exhaustiu de documentació procedent del Registre d'Hipoteques (1768- 1862)¹⁵⁴ de Girona i de Figueres, així com d'una gran quantitat de protocols notariais¹⁵⁵, sobretot per el període anterior i posterior al Registre d'Hipoteques.

¹⁵¹ Ferrer, LI (1995), “Estructures agràries catalanes...”, *op cit*, pp. 27.

¹⁵² Garrabou, R (1986), “Pròleg”, *Terra, treball, propietat: estructura agrària i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, Crítica, pp. 16.

¹⁵³ . Congost, R ,Saguer, E i Gifre, P (en premsa), “Algo más que una via de acceso a la tierra. La emfitéusis y los procesos de redefinición de los derechos de propiedad en el nordeste catalán (siglos XVIII- XIX)”, inèdit, pp. 22.

¹⁵⁴ Posteriorment es creà el Registre de la Propietat. Congost, R (1990), “Una font poc utilitzada: el Registre d'Hipoteques”, *Estudis d'història agrària*, 8, pp. 205.

¹⁵⁵ Notaries: Girona- IV, La Bisbal d'Empordà, Castelló d'Empúries i Santa Coloma de Farners. Congost, R ,Saguer, E i Gifre, P (en premsa), “Algo más que una via de acceso...”, *op cit*.

Les possibilitats que ofereix la documentació del Registre són diverses: la centralització d'unes fonts disperses per a l'estudi de la propietat de la terra en aquests anys; “en els llibres d'un ofici d'hipoteques es troben registrades les escriptures notariales que afecten terres dels municipis que corresponen a aquell ofici”¹⁵⁶ (hi ha localitzat escriptures signades a Barcelona, Madrid i a l'estranger), ajuda a percebre una imatge més dinàmica de les relacions socials que giren al voltant de la terra: “la concentració de protocols al registre d'hipoteques facilità una aproximació dinàmica de la propietat. L'observació seriada de contractes d'arrendament, de contractes de compra- venda, d'establiments emfitèutics, etc., pot ajudar a percebre amb claredat la dinàmica de les relacions socials establertes al voltant de la terra”¹⁵⁷ o ens podem servir com a fonts complementàries o com a eix central d'una investigació¹⁵⁸.

L'autora destaca la importància del període: “Es tracta, tanmateix, d'un període especialment atractiu: els canvis que implica l'emergència del capitalisme i l'impacte de les reformes liberals s'hi ha de veure forçosament reflectit”¹⁵⁹.

El problema amb el que es topà durant el buidatge, fou que el registre de Girona apareixia complet, mentre que per el de Figueres no disposava dels registres complets. El nombre d'establiments buidats volta els 30.620 i si se li aplica una estimació per els de Figueres, podrien ser uns 34.000 (a grans trets)¹⁶⁰. En quant als protocols notarians, pel que fa al període anterior a 1768 es localitzaren 261 establiments, mentre que en el període posterior, se'n localitzaren 312¹⁶¹. Ja hem apuntat abans que R. Congost s'interessà per l'estudi del domini útil ja que era el que controlava “l'ús i el destí” de les terres, en un intent per esbrinar com es configuraren les estructures de propietat i explotació a la regió de Girona i al seu torn, com havien quedat condicionades “les formes d'obtenció de la renda i d'explotació de la terra”¹⁶². Constatà que s'havia anat produint un procés de concentració de terres disperses, que no presentaven cap

¹⁵⁶ Congost, R (1990), “Una font poc utilitzada...”, *op cit*, pp. 205.

¹⁵⁷ *Ibid*, pp. 206.

¹⁵⁸ *Ibid*, pp. 206.

¹⁵⁹ Congost, R (1990), “Una font poc utilitzada...”, *op cit*, pp. 206. “En definitiva, el buidat exhaustiu de les escriptures registrades als oficis d'hipoteques permet una aproximació bastant completa a la realitat agrària d'una zona determinada. I cosa més important: permet analitzar aspectes d'aquella realitat difícils d'estudiar per una altra via. Si entenem que el coneixement de les relacions que s'establiren entre els homes i la terra al llarg d'un període ens ajuda a entendre el funcionament i el dinamisme d'una societat, és evident que l'existència del registre d'hipoteques facilita en gran mesura el coneixement del període històric comprès entre el 1768 i el 1862”. *Ibid*, pp. 234.

¹⁶⁰ . Congost, R, Sagner, E i Gifre, P (en premsa), “Algo más que una vía de acceso a la tierra...”, *op cit*, pp. 6.

¹⁶¹ *Ibid*, pp. 6 “La muestra tiene sus limitaciones, entre otros motivos, porque a escala local el número de contratos podía variar mucho de un año a otro. Pero los resultados permiten llevar a cabo una primera estimación de la globalidad de establecimientos para el período 1700-1900” .

¹⁶² Congost, R (1990), *Els propietaris i els altres...*, *op cit*, pp. 45.

continuitat geogràfica¹⁶³ i que els possessors del domini útil havien optat per la cessió “aparent” d’aquest mateix domini a un altre individu, mitjançant la subemfiteusi o un subestabliment. Els resultats foren una disgregació d’aquest domini a nivell jurídic i un augment notable de les rendes, a nivell pràctic, que acabaria convertint el domini útil en un dret “*explotador del treball dels altres*”¹⁶⁴; “*Jurídicament, doncs, caldria parlar de subestabliment o de censos a nuda percepció, és a dir, d’establiments sense domini*”¹⁶⁵.

La distinció entre un establiment simple i un subestabliment vindria donada per els drets que manté cadascun d’ells: en el primer cas hom conserva el dret de fadiga i el lluïisme, mentre que en el segon, el subestabliment només tenia el dret de percebre el cens anual¹⁶⁶. És interessant la reflexió que fa Congost entorn l’anàlisi dels establiments emfitèutics, que “*no té sempre la mateixa lectura. La cessió de terres per part del propietari es podia fer en moments de feblesa o de prosperitat; el propietari podia ser duc o treballador de la terra; el cens podia ser una tassa d’aigua o la meitat dels fruits de la terra*”¹⁶⁷.

Però, per què els possessors del domini útil escolliren subestablir les seves terres? La hipòtesis principal és la “*fam de terres*” d’un gran nombre de treballadors, que argumenta per la decisió d’establir petites peces de terra, que fins aleshores no s’havien mostrat tant interessants. Recentment aquesta qüestió no s’imputa a un únic factor i s’han proposat noves hipòtesis, com ara que podia obeir a “*un cambio de estrategia ante la evidencia manifiesta de que, en muchos casos, aquellos en que los señores directos eran también los diezmadores del lugar, los subestablecimientos solían repercutir, sin ningún coste de gestión, en una mejora considerable de sus ingresos anuales. Además del diezmo, los señores podían cobrar el laudemio de los futuros*

¹⁶³ Congost, R (1990), *Els propietaris i els altres...*, op cit, pp. 45. Assenyala que és un fet que en ocasions, pot amagar la gran propietat. Al pròleg de l’obra d’Helena Estalella, Ramon Garrabou en digué el següent: “*En efecte, una de les peces de l’esquema marxista sobre el desenvolupament del capitalisme a l’agricultura que resultava més difícil d’encaixar amb la realitat catalana, era el supòsit que existia una clara tendència a la concentració de la propietat territorial i el consegüent procés de proletarització. És freqüent l’afirmació que Catalunya compta amb una de les agricultures més pròsperes de la península sense que s’hagi consolidat una gran propietat, ja que l’explotació pagesa era considerada dominant. Aquesta afirmació ha estat i continua estant un dels tòpics més arrelats. Doncs bé, la investigació d’Helena Estalella penso que la invalida en gran part*”. Això no pressuposa, tot i així, la desaparició de la petita propietat, tal i com hem constatat a la introducció. Estalella, H (1984), *La propietat de la terra a les comarques gironines*, Universitat de Girona, pp. 8.

¹⁶⁴ Congost, R (1990), *Els propietaris i els altres...*, op cit, pp. 46.

¹⁶⁵ *Ibid*, pp. 109.

¹⁶⁶ Congost, R, Sagner, E i Gifre, P (en premsa), “*Algo más que una vía de acceso a la tierra...*”, op cit, pp. 13-14.

¹⁶⁷ *Ibid*, pp. 109.

*traspasos de las fincas subestablecidas e, incluso, en algunos casos, podían exigir laudemios de las entradas de los establecimientos*¹⁶⁸.

Aquests establiments sempre eren concedits per els possessors del domini útil “*fins i tot en casos en què els qui concedien els establiments eren senyors directes del lloc, ho feien en qualitat de senyor útil, no de senyor directe*”¹⁶⁹. La qualitat de la terra no sempre s’especificava en els contractes¹⁷⁰, però s’observa una progressiva importància dels establiments de terra campa, en detriment d’establiments en terres ermes i boscoses¹⁷¹, que segons Congost sembla confirmar una suposada “*fam de terres*”¹⁷². Recentment s’ha precisat la cronologia d’aquest procés: terres ermes i boscoses (segle XVIII), terres campes (mitjans segle XIX) i a finals del XIX i inicis del XX, passen a dominar les construccions urbanes¹⁷³.

Els establiments en terres boscoses i ermes fan referència a la plantació de vinya, olivera, ampliació de terres cerealícoles, proliferació d’horts, ocupació de riberes o dessecació d’estanys. En quant a l’extensió, tampoc tots els contractes l’especifiquen, però generalment les terres que es cedien eren de petites dimensions (no arribarien a les cinc vessanes)¹⁷⁴. La cronologia d’un contracte es sol associar a la conjuntura econòmica del moment, però, diu Congost que aquesta, “*dóna pistes sobre una dinàmica, però no ens l’explica [...] Factors molt diversos, sovint d’indole particular, portaven a l’establiment de terres*”¹⁷⁵. El que s’observa és una “redefinició” de l’emfiteusi, ja apuntada per Vilar¹⁷⁶.

En el cas de Girona es troba un nombre relativament reduït de propietaris que va establir un gran nombre de terres a un gran nombre d’individus; això es traduïa en una concentració de les rendes emfiteütiques en poques mans i en una fragmentació de la

¹⁶⁸ Congost, R, Sagner, E i Gifre, P (en premsa), “Algo más que una via de acceso a la tierra...”, *op cit*, pp. 16.

¹⁶⁹ Congost, R (1990), *Els propietaris i els altres...*, *op cit*, pp. 65.

¹⁷⁰ Assenyala que un 60% no ho fan. *Ibid*, pp. 120.

¹⁷¹ *Ibid*, pp. 120.

¹⁷² “Esgotament” de terres ermes i boscoses. L’extensió total de terres establertes, rondaria les 30.000 hectàrees. Congost, R (1990), *Els propietaris i els altres...*, *op cit*, pp. 127.

¹⁷³ Congost, R, Sagner, E i Gifre, P (en premsa), “Algo más que una via de acceso a la tierra...”, *op cit*, pp. 8.

¹⁷⁴ *Ibid*, pp. 122. “El 72% de las cesiones realizadas entre 1768 y 1862 no alcanzó una hectárea y menos del 2% superó las 5 hectáreas”. Congost, R, Sagner, E i Gifre, P (en premsa), “Algo más que una via de acceso a la tierra...”, *op cit*, pp. 3.

¹⁷⁵ *Ibid*, pp. 114. “Durant l’any 1862, per exemple, el duc de Medinaceli tornà a establir terres gironines, després d’anys de no fer-ho, un sol personatge podia fer més de 100 establiments en un sol dia. Seria absurd deduir d’aquest fet una conjuntura determinada”. pp. 116.

¹⁷⁶ “Ni per la dimensió, ni per la qualitat del terreny, ni per l’estructura de l’explotació, “l’establiment” del segle XVIII no es pot confondre amb “l’establiment” de vell origen”. Vilar, P (1966), *Catalunya dins l’Espanya...*, *op cit*, pp.568.

propietat de la terra¹⁷⁷: “els hisendats, els nobles, alguns monestirs, algunes universitats, alguns pagesos rics, subdividiren durant aquests anys una part considerable del seu patrimoni”¹⁷⁸ i els que accediren a aquestes terres, foren en la seva major part jornalers i masovers. D’aquesta manera, en més de 92 municipis es localitzen, almenys, 100 establiments¹⁷⁹. Però un dels aspectes més rellevants de què ens informa R. Congost, és de la progressiva conversió dels establiments en arrendaments.

D’aquesta manera, els contractes emfitèutics poden proporcionar informació sobre canvis importants en els drets de propietats; un augment de rendes a partir d’un augment de censos en diners o en parts de fruits, reflecteix una revalorització de les terres incultes, fet que denota que “el aumento fue protagonizado por propietarios útiles, que no tuvieron ningún reparo en exigir censos mucho más elevados que los que habían exigido los señores directos o las universidades durante la primera mitad del siglo XVIII”¹⁸⁰.

LA RABASSA MORTA¹⁸¹:

“El contracte de rabassa morta fou el més utilitzat en una gran part de Catalunya per organitzar l’expansió vitícola que es va produir a finals del segle XVIII en alguns llocs i durant el segle XIX, en altres. Les grans explotacions agrícoles (“masos”) el van utilitzar per rompre boscos i erms i recompensar l’enorme cost de la plantació de les vinyes. No es pot entendre la història agrària de Catalunya sense tenir en consideració aquest contracte”¹⁸².

Es tracta d’un contracte que, d’altra banda, ha estat estudiat des de diferents punts de vista: 1) L’enfocament jurídic: el conflicte entre propietaris i conreadors latent al llarg de tot el segle XIX i part del XX va afavorir la realització d’aquests estudis, que intentaren dilucidar la naturalesa jurídica del contracte¹⁸³ i 2) L’enfocament històric, el pioner dels quals fou Emili Giralt amb *El conflicto “rabassaire” y la cuestión agraria*

¹⁷⁷ Vilar, P (1966), *Catalunya dins l’Espanya...*, op cit, pp. 110.

¹⁷⁸ *Ibid*, pp. 111.

¹⁷⁹ *Ibid*, pp. 116.

¹⁸⁰ Congost, R, Sagner, E i Gifre, P (en premsa), “Algo más que una via de acceso a la tierra...”, op cit, pp. 22.

¹⁸¹ A partir dels estudis realitzats per Francesc Valls sobre la comarca de l’Anoia, de Belén Moreno i Josep Colomé sobre l’Alt Penedès, els de Llorenç Ferrer per el Bages i els de Rosa Congost i Enric Sagner per la Regió de Girona, entre d’altres.

¹⁸² Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?...”, op cit, pp.2. El subratllat és nostre.

¹⁸³ Valls, F (1996), *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya...*, op cit, pp. 141.

en Catalunya hasta 1936, que significà el punt de partida d'aquest enfocament, purament històric, “realitzat des de l'òptica de la història social”¹⁸⁴. R. Congost destaca la innovació a l'hora “d'analitzar les relacions socials agràries, concretades en aquest cas en la figura contractual de la rabassa morta”; “Giralt en situar el contracte de rabassa morta com un contracte d'emfiteusi “desnaturalitzat”, va situar el tema de la seva evolució en el terreny dels drets de propietat sobre la terra”¹⁸⁵.

A partir de les línies esbossades per Giralt, l'estudi del contracte de rabassa morta s'ha guiat per uns determinats temes: les principals característiques del contracte (analogies i diferències amb altres formes de contractació), normalment a partir d'una comarca concreta; la seva evolució al llarg del temps, que remet al procés de “desnaturalització” del contracte des de mitjans del segle XVIII fins a la crisi de la fil·loxera, que obliga finalment, a l'anàlisi de l'evolució i modificació de les clàusules del contracte¹⁸⁶.

El contracte de rabassa morta: emfiteusi o no emfiteusi?¹⁸⁷

M'ha semblat oportú començar amb una reflexió que fan Llorenç Ferrer i Belen Moreno: “*Quin sentit té dedicar un capítol a la rabassa morta en una monografia sobre l'emfiteusi? Perquè aquest contracte de conreu, caracteritzat per la cessió del domini útil d'una peça de terra de reduïdes dimensions per tal que fos plantada de vinya, tenia, en el seu origen, un caràcter emfiteutic, tot i que amb algunes particularitats*”¹⁸⁸. Vegem-ho.

El contracte sembla que data del segle XII, “*el que no queda tan clar és la continuïtat de la seva presència en els protocols notarials durant tot aquest temps [...] Tampoc sabem la importància d'aquesta fórmula contractual dins les formes d'accés a la terra d'aquells segles. Una cosa és la seva existència [...] en alguns llocs puntuals de*

¹⁸⁴ Valls, F (1996), *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya...*, op cit, pp. 141.

¹⁸⁵ Congost, R (2004), “La rabassa morta i els discursos historiogràfics. Una relectura d'Emili Giralt”, *Estudis d'història agrària*, 17, pp. 335.

¹⁸⁶ Valls, F (1990), *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya...*, op cit, pp. 90. Sobre la importància de l'anàlisi de la rabassa morta a partir de la seva evolució M. Gutiérrez ens diu el següent: “*La rabassa morta*” no es pot analitzar com un tot unitari, sobretot quan s'ha alterat tant el seu contingut en relació amb les diferents conjuntures econòmiques, les diferents circumstàncies socials i les pròpies donacions d'ambdues parts contractants”. Gutiérrez, M (1990), “Diferenciació pagesa i proletarització: el contracte de “rabassa morta” a l'Anoia en el darrer terç del segle XVIII”, *Miscellania Aqualatensia*, 6, pp. 104.

¹⁸⁷ Hem pres el títol de: Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?....”, op cit, pp. 1.

¹⁸⁸ *Ibid*, pp. 1.

la Catalunya Vella, i una altra és la generalització com a fórmula econòmica i social per a l'explotació de la terra"¹⁸⁹.

La rabassa morta, com ja hem esbossat en els darrers apartats, era un subestabliment a nuda percepció, que a canvi de la cessió del domini útil de la terra, el subestablert pagava una entrada (variable), un cens fix (part de la collita) i “lluïisme al senyor directe quan es constituïa”¹⁹⁰. El rabassaire, com a possessor útil, podia traspasar el domini “que estava sotmès al dret de fadiga”¹⁹¹ i gaudia de la propietat útil de la terra fins a la mort dels ceps, que a través d’algunes tècniques, com la pràctica dels colgats i capficats¹⁹² – substitució dels ceps envellits per rebrots trets dels ceps més resistents, enterrant una de les seves branques¹⁹³ - s’allargava indefinidament¹⁹⁴; fet que “ha provocat polèmiques i discussions per la incapacitat de definir clarament la temporalitat del contracte”¹⁹⁵ i la seva relació amb l’emfiteusi¹⁹⁶. Malgrat especificar que era a “rabassa morta”, tots els contractes autoritzaven la pràctica dels colgats i capficats, ja que “en el segle XVIII no tenia cap sentit el debat sobre si era o no una emfiteusi perquè en realitat no suposava cap problema”¹⁹⁷.

Si retornem a l’enfocament jurídic del contracte, veurem com alguns dels juristes enmig del context de conflicte entre propietaris i conreadors, definien el contracte posant èmfasi en la seva temporalitat: a *La rabassa morta y el desahucio aplicada a la misma (1878 i 1893)* Victorino Santamaría el definia així: “establecimiento a rabassa morta, o a primeras cepas, es un contrato por el cual el dueño de un pedazo de tierra concede a un labrador el dominio útil del mismo para que lo plante de viña pagando al concedente un censo, **con la condición de que la tierra**

¹⁸⁹ Moreno, B (1993), *La contractació agrària a l’Alt Penedès durant el segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l’expansió de la vinya*, Barcelona, Fundació Noguera, pp. 47.

¹⁹⁰ *Ibid*, pp. 4

¹⁹¹ *Ibid*, pp. 4

¹⁹² Vilar ja menciona aquesta pràctica. Vilar, P (1966), *Catalunya dins l’Espanya...*, op cit, pp. 571.

¹⁹³ Moreno, B (1993), *La contractació agrària...* op cit, pp. 47.

¹⁹⁴ D’aquesta manera les terres adquirides també acostumaven a traspassar-se hereditàriament.

¹⁹⁵ *Ibid*, pp. 47.

¹⁹⁶ “¿Qué era tradicionalmente el contrato de rabassa morta? Antes de que la jurisprudencia primero y la legislación, después, cambiaran su esencia, el contrato de rabassa morta era un establecimiento enfiteútico de naturaleza temporal, pero de duración indefinida, que tenía por objeto la cesión de una tierra al rabasser para que éste la roturara, plantara de viña y la cuidara mientras viviesen las primeras cepas”. Giralt, E (1965), “El conflicto “rabassaire” y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936”, *Revista de Trabajo*, 7, pp. 7.

¹⁹⁷ Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?...”, op cit, pp. 10. “La al-ludida división de dominio – directo, reservado al propietario y útil, cedido al rabasser – era tan clara hasta la desaparición de la rabassa històrica por la fil-loxera, que en las Contadurías de Hipotecas, primero, y en los Registros de la Propiedad después, se inscribía la rabassa a nombre del rabasser, como si éste fuese el verdadero propietario”. Giralt, E (1965), “El conflicto “rabassaire”...”, op cit, pp. 8.

revierta al que la concedió concluido el tiempo de la concesión, o bien, siempre que quedaren extinguidas las dos terceras partes de las primeras cepas”¹⁹⁸. Per la seva banda, Manuel Duran i Bas (*Memoria acerca de las Instituciones de derecho civil de Cataluña*): “*consisten estos establecimientos en que el poseedor de una pieza de tierra la establece para plantarla de viña, mientras existan las primeras cepas, muertas de las cuales o inútiles, fenece el contrato, y vuelve la cosa al primitivo dueño o sucesor*”¹⁹⁹. I Guillem M. de Brocà: “*el establecimiento a primeras cepas o rabassa morta es el derecho de gozar **esencialmente temporal** que se tiene sobre una tierra con una obligación de plantarla de viña, y a cambio de una pensión anual*”²⁰⁰.

Però els notaris que presenciaren l'època d'expansió de la vinya, no n'opinaven el mateix. Jaume Tos insistia, per exemple, en el seu *Tratado de la Cabrevación*, que el contracte era “*en rigor y verdaderamente **enfiteútic, aunque sea durante las primeras zepas**; porque puede el contrato ser perpetuo, y temporal, y admite cualesquier pactos y condiciones, y es precisa, en este, cierta entrada y censo anuo, o en alguna cantidad, o en parte de frutos, y tiene los demás efectos de tal*”²⁰¹.

D'aquesta manera molts juristes assimilaren la rabassa morta a una parceria o arrendament, “*ara bé, si això fos tan clar, els propietaris no haurien tingut tants problemes per assimilar la rabassa morta a la parceria o a l'arrendament, que fou la seva pretensió des que el negoci del vi va començar la seva expansió*”²⁰², com veurem més endavant.

Molts anys abans Pierre Villar havia definit de la següent manera el contracte: “*sensiblement diferent d'un veritable contracte emfiteútic, la rabassa era en realitat un contracte a llarg termini, però un contracte a temps. En contrapartida, un temps molt malt definit probablement perquè la fórmula tenia un origen molt vell*”²⁰³.

¹⁹⁸ *Ibid*, pp. 34. El subratllat és nostre.

¹⁹⁹ *Ibid*, pp. 35.

²⁰⁰ *Ibid*, pp. 35.

²⁰¹ Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?....”, *op cit*, pp. 11.

²⁰² Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?....”, *op cit*, pp. 12.

²⁰³ Vilar, P (1966), *Catalunya dins l'Espanya...*, *op cit*, pp. 571.

B. Moreno feu una breu relació de les analogies i diferències que existien entre l'emfiteusi i la rabassa morta:

Emfiteusi/Rabassa morta	
Analogies	Diferències
- Transferència del domini útil. - Obligació de millorar la terra establerta. - Dret d'entrada²⁰⁴ en formalitzar-se el contracte. - Prestació anual, al marge del cens, de parts proporcionals a la collita. - Dret de fadiga. - La capçalera del contracte: “estableix i en emfiteusi es concedeix”. - Obligació de no disgregar la terra concedida. Entre d'altres.	Les principals de les quals són: - Temporalitat: en l'emfiteusi el domini útil accedeix a la terra a perpetuïtat, mentre que la rabassa morta veu limitada la seva durada. - Cens: en la rabassa el principal cens consisteix en una part alíquota de la collita. En l'emfiteuta el més important és el cens fix. - L'obligació de plantar vinya.

Elaboració pròpia a partir de: Moreno, B (1993), *La contractació agrària a l'Alt Penedès durant el segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya*, Barcelona, Fundació Noguera, pp. 40- 41.

Així doncs, per què el contracte de rabassa morta i no un altre? la demanda de vi i aiguardents creixent, provocà l'alça dels preus del vi, fet que empenyí els detentors del domini útil a cedir terres improductives (erms i boscos) fins aleshores, “per tal de treure profit de la conjuntura”²⁰⁵. Belen Moreno ha constatat per l'Alt Penedès que els possessors del domini directe quasi mai eren els encarregats de subestablir (només un 11%). D'altra banda “alguns concedents pagesos apareixen als protocols notariais diverses vegades, establint diferents peces de terra – fet que seria indicador de la importància del patrimoni que posseeixen”²⁰⁶. En quant als rabassers, el 90% apareixen com a pagesos, però constata que el més interessant, és el fet que algun d'ells combinin dues professions: una lligada al món agrari i l'altra al món de la menestralia, encara que

²⁰⁴ L'entrada que actuava com a símbol de reconeixement al propietari per l'alienació del domini útil, “ha portat alguns autors a considerar que l'emfiteusi no és més que una venda especial amb les seves característiques pròpies”. Moreno, B (1997), “Del cereal a la vinya. El contracte de rabassa morta a l'Alt Penedès del segle XVIII”, *Estudis d'història agrària*, 11, pp. 81- 82.

²⁰⁵ Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?...”, *op cit*, pp. 1.

²⁰⁶ Moreno, B (1993), *La contractació agrària...*, *op cit*, pp. 98. A partir del buidatge exhaustiu de contractes de rabassa morta entre el 1705 i el 1800 a l'Arxiu de Protocols Notariais (APN), dipositat a l'Arxiu Històric Comarcal de Vilafranca del Penedès (AHCVP), a partir d'interval·ls de cinc anys, excepte per la dècada de 1750- 1800 en què el buidatge és anual.

aquest grup és minoritari (només un 3%) , mentre que un 7% faria referència a moliners, paperers, mestres de cases, teixidors, etc²⁰⁷.

Llorenç Ferrer afirma d'altra banda, que el monopoli de les terres per part dels propietaris de mas i l'accés en aparent estabilitat a la terra mitjançant una relació contractual, definia una relació d'explotació²⁰⁸.

La cessió d'aquestes terres implicava rompre la terra, una gran quantitat de treballs de plantació: tallar els arbres, arrencar les soques, netejar les males herbes, treure les pedres, etc., plantar els ceps i “*esperar els primers rendiments*”²⁰⁹, fet que suposava una forta inversió de força de treball i temps. D'aquesta manera la rabassa apareixia com la via per traspasar totes aquestes tasques al rabasser, sense que el propietari hagués d'invertir en esforç i treball i d'altra banda, “*evitaven fer cara al cost monetari d'aquests jornals*”²¹⁰.

També era un mecanisme eficaç per a l'extracció de renda de la vella aristocràcia²¹¹ o una pràctica de repartiment del patrimoni a tots aquells fills que no eren hereus (establir un membre la mateixa família)²¹². D'altra banda “*la comercialització de les parts de fruits que lliuraven els rabassaires establerts en les terres marginals de les seves propietats feia possible una inserció parcial en el mercat d'aquestes unitats pageses que, d'aquesta manera, ingressaven diner sense haver de fer cap inversió; ja que els rabassaires constituïen una mà d'obra que no havien de retribuir monetàriament*”²¹³.

Josep Colomé veu en la rabassa morta una doble funció econòmica: d'un banda l'estalvi dels costos d'arrabassament; “*d'aquesta manera assegurava una part de la renda que, segons les oscil·lacions dels mercats, s'aniria revalorant al llarg dels anys*”²¹⁴ i el manteniment del control sobre la producció. Així doncs, “*mentre ells*

²⁰⁷ *Ibid*, pp. 99.

²⁰⁸ “*De fons però, i és el que marca la desigualtat, l'accés a la terra implicava establir una relació d'explotació amb l'amo del mas, que s'apoderava així d'una part de l'excedent pagès*”. Ferrer, Ll (1983), “L'estructura de la propietat i de l'explotació en un vinyar de la Catalunya central: el Bages als segles XVIII i XIX”, *Estudis d'història agrària*, 6, pp. 129- 130.

²⁰⁹ Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?...”, *op cit*, pp. 1.

²¹⁰ Valls, F (1996), *La dinàmica del canvi agrari...op cit*, pp 106.

²¹¹ *Ibid*, pp. 106.

²¹² Moreno, B (1997), “Del cereal a la vinya...”, *op cit*, pp. 46.

²¹³ Valls, F (1996), *La dinàmica del canvi agrari...op cit*, pp 107.

²¹⁴ Colomé, J (2004), “La formació d'un paisatge: el procés d'especialització vitícola a la Catalunya Prelitoral”, *Estudis d'història agrària*, 17, pp. 156.

*només havien de satisfer uns censos fixos força modestos als seus senyors directes, rebien del rabassar sucoses parts de la verema i totes les altres càrregues*²¹⁵.

Ara bé, extensió de la vinya no sempre és sinònim de rabassa morta. A les zones de Tarragona, Sitges i el Garraf, predominà el contracte de rompuda. El possessor del domini útil cedia una petita parcel·la a un petit propietari perquè la plantés de vinya, amb una cessió d'uns deu o quinze anys, durant els quals el pagès havia de plantar la vinya i podia recollir tots els fruits que donés. Passat el termini, la vinya retornava en “plena producció” al propietari. “Aquest contracte no tenia cap caràcter emfiteutic”²¹⁶. També aquesta diversitat és interessantíssima de constatar, fet que demostra una vegada més que eren les pràctiques socials les que condicionaven l'accés a la terra.

Extensió i cronologia:

Es localitza el contracte de rabassa morta, com a principal relació contractual entorn el coreu de la vinya, sobretot en zones del litoral i prelitoral: el Bages, el Maresme, l'Anoia, l'Alt i el Baix Penedès, al Garraf, al Vallès Occidental i Oriental “*i amb menys presència al Baix Llobregat i l'Alt i Baix Camp on predominaven les parceries a curt termini*” (Mapa 1)²¹⁷.

Una de les vies més emprades per analitzar aquesta expansió, és el buidatge exhaustiu dels contractes de rabassa morta escriturats en els protocols de les diferents notaries, que han reflectit diferències en quant a la cronologia per les diverses zones.

A *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya Interior. L'Anoia, 1720- 1860* Francesc Valls intentà fer una “*aproximació als primers passos d'aquesta transformació que ha afectat el món agrari en els darrers dos segles coincidint amb l'emergència del capitalisme industrial*”²¹⁸, a partir del buidatge de contractes de rabassa morta de sis notaries de Piera, per el període de 1715- 1850²¹⁹, conservats a l'Arxiu Històric Comarcal d'Igualada (AHCI) i constatà alguns dels problemes habituals que presenta aquesta metodologia: no totes les plantades noves de vinya

²¹⁵ Moreno, B (2007), “Els rabassers penedesencs del segle XVIII. Aproximació a les implicacions jurídiques, econòmiques i socials del contracte de rabassa morta”, *Estudis d'història agrària*, 10, pp. 123.

²¹⁶ Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?...”, *op cit*, pp. 5.

²¹⁷ Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?...”, *op cit*, pp. 13

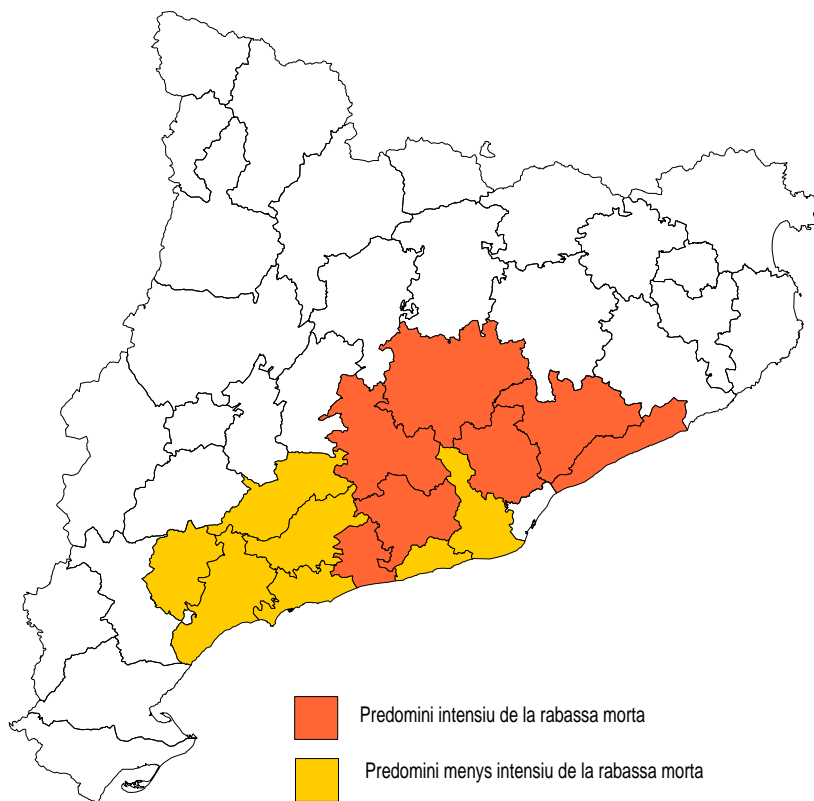
²¹⁸ Valls, F (1996), *La dinàmica del canvi agrari...op cit*, pp 16.

²¹⁹ No localitzà els contractes dels anys 1821 i 1822.

s'havien de fer en terres que fossin objecte de cessió a rabassa morta²²⁰, no totes les cessions es feien en terres de nova colonització (rompuda)²²¹, sinó que també eren objecte de cessió terres ja conreades i “*d'altra banda, moltes vegades, les terres cedides a rabassa morta ja eren plantades o totalment o parcialment de ceps o mitjançant contracte oral*”²²².

Mapa 1

El contracte de rabassa morta a Catalunya en el segle XIX

Font: Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “*Emfiteusi o no emfiteusi? Orígens i evolució del contracte de rabassa morta a Catalunya*”, inèdit, pp. 14.

²²⁰ “Del conjunt de 1.309 contractes examinats corresponents al període 1715- 1840, el 61’4% (804 contractes) fan referència a terres ermes i boscoses”. Valls, F (1996), *La dinàmica del canvi agrari...op cit*, pp. 144.

²²¹ “L’estudi de les rabasses escripturades a Piera desmenteix la concepció tradicional del contracte exclusivament com a eina de colonització agrària”. *Ibid*, pp. 160.

²²² *Ibid*, pp. 144.

Tot i així, segons Valls, constitueixen “la millor aproximació a la cronologia del procés d’ampliació de l’àrea vitícola”²²³.

Aquest historiador constata a Igualada que la vinya significava al 1720 el 24’7% de l’àrea conreada (l’Anoia era una comarca poc poblada i conreada a inicis del XVIII), mentre que el 1860 el 66’6 %, fet que denota que s’havien posat en conreu moltes més terres, que majoritàriament es plantaren de vinya (sobretot les terres properes al Penedès i a la Conca d’Òdena²²⁴). “Fou en aquest context, quan la rabassa morta es consolidà com a fórmula contractual reguladora de les relacions socials sorgides entorn de la plantació de noves vinyes i, per tant, com a principal mecanisme d’explotació d’altri”²²⁵.

A l’Alt Penedès la rabassa morta no aparegué de manera significativa fins a mitjan segle XVIII (vers la dècada dels anys quaranta)²²⁶, moment en què els preus del vi incrementaren el seu avantatge respecte els del blat i suposa ja el 85% de la contractació global²²⁷. D’aquesta manera “el model d’accés que fins aleshores semblava protagonitzat per contractes a curt termini – d’una durada de quatre o cinc anys – com els arrendaments o les parceries, és substituït per un altre on la rabassa és la protagonista indiscutible”²²⁸. Pel que fa a la qualitat de les terres, aquestes eren sobretot ermes i boscoses, moltes ja estaven plantades de vinya i el 35’21% es feia sobre terres de seca²²⁹. D’altra banda, no és estrany trobar altres conreus a la mateixa parcel·la de terra; el cereal acostumava a conrear-se entre les fileres de ceps, així com les llegums, els arbres fruiters o les oliveres²³⁰. L’extensió de les parcel·les depenia de la voluntat del concedent, del volum de jornals de terra que posseïa i la situació geogràfica d’aquestes terres. “En general però, es pot dir que es tractava de parcel·les de petites dimensions, de cessions d’un a dos jornals i mig de terra per contracte” (un

²²³ Valls, F (1996), *La dinàmica del canvi agrari...op cit*, pp. 162.

²²⁴ *Ibid*, pp. 91. Presència més reduïda en les terres prop del Segrià.

²²⁵ *Ibid*, pp. 93.

²²⁶ Abans només apareix de manera aïllada. Moreno, B (1993), *La contractació agrària... op cit*, pp. 57.

²²⁷ Moreno, B (1997), “Del cereal a la vinya...”, *op cit*, pp. 40. Però entre 1740 i 1790, “si bé proporcionalment representava la majoria [...] és molt petit en termes absoluts. Aquest fet s’ha d’explicar per la relativa lentitud a l’interior del Penedès en sumar-se al procés d’especialització agrària que s’havia iniciat feia temps en altres comarques catalanes”. També ho imputa als contractes realitzats oralment. A més d’aquests contractes verbals, observa “una pràctica que sembla estendre’s al llarg del segle: el propietari passa prova al rabassar abans de formalitzar l’escriptura i només la signa immediatament després de ser plantada la vinya”. pp.48.

²²⁸ *Ibid*, pp. 61. “És evident que les transformacions que s’estan produint en l’economia catalana es tradueixen en l’increment d’aquest tipus de contracte”, pp. 58. Vilafranca és després de Reus i juntament amb Valls, el mercat d’aiguarent més important. pp. 64.

²²⁹ *Ibid*, pp. 58-72.

²³⁰ *Ibid*, pp. 75.

70%)²³¹. Durant aquest segle però es constata un augment progressiu de la dimensió d'algunes parcel·les vers tres o més jornals²³²

Evolució dels contractes de rabassa morta i dels jornals concedits per ser plantats de vinya (1705 - 1795)

Any	Contracte	Durada
1705	1	2
1715	-	-
1725	9	20
1730	1	2
1735	1	1
1740	45	115
1745	13	30
1750	45	99
1755	23	41
1760	70	157
1765	28	60
1770	46	107
1775	58	172
1780	34	55
1785	38	89
1790	102	321
1795	63	164
1800	86	232

Font: Moreno, B (1997), "Del cereal a la vinya. El contracte de rabassa morta a l'Alt Penedès del segle XVIII", Estudis d'història agrària, 11, pp. 41.

Josep Colomé ha estudiat la mateixa regió per al segle XIX i ha localitzat els màxims anuals de contractació agrària per aquest segle després de la Guerra del Francès, arrencant el 1815 i trobant-se el punt més alt el 1819 (179 contractes)²³³. La major part dels contractes afectaven també terres ermes, boscoses i de secà²³⁴. L'historiador adverteix també, que a l'hora d'analitzar l'augment en els nivells de contractació, cal tenir en compte la conjunció de diversos factors: la renovació de contractes, els contractes orals, les males collites, els preus i l'exportació de vi i aiguardent.

La rabassa morta també fou la principal relació contractual que regulà l'accés a la comarca del Bages; accés que va ser estudiat per Llorenç Ferrer en la seva tesi

²³¹ Moreno, B (1997), "Del cereal a la vinya...", *op cit*, pp. 75.

²³² *Ibid*, pp. 75.

²³³ Colomé, J (1990), "Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'alt Penedès durant el segle XIX : el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola", *Estudis d'història agrària*, 8, pp. 126.

²³⁴ *Ibid*, pp. 127.

doctoral *Aproximació a l'estructura agrària de la comarca del Bages en el segle XVIII i primera meitat del XIX* (1985), que després resumí a *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central (segles XVIII- XIX)*. És un dels tants autors que defensen la consolidació d'una pagesia benestant després de la sentència arbitral de Guadalupe, però no està d'acord en la “*pau i harmonia generada per l'emfiteusi*”²³⁵, ja que sosté que al Bages es produí un procés profund de diferenciació social, que a grans trets i simplificant, es pot reduir a dos grups antagònics: els rabassaires i els altres.

Per dilucidar l'estructura de la propietat i l'explotació de la terra, es basà en l'anàlisi dels cadastres per al segle XVIII i els amillaments per al XIX de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa²³⁶. Els cadastres del segle XVIII no aporten cap notícia sobre la rabassa morta (tot i que aquesta ja hi era present des de finals del segle XVII²³⁷), en canvi els amillaments li permeteren fer un estudi del volum de les terres cedides a rabassa i de l'explotació que se'n derivava²³⁸. Les terres plantades a rabassa es situen vers el 85% i el 99%. La resta es dedicava al conreu del cereal o al guaret²³⁹.

En un primer moment, s'intentaren ocupar les millors terres, però “*de forma paral·lela al manteniment de la tendència alcista dels preus del vi, cada vegada ocuparan terres d'inferior qualitat*”²⁴⁰.

La desnaturalització del contracte i el conflicte rabassaire²⁴¹

Emili Giralt fou el primer que assenyalà un fenomen de “desnaturalització” del contracte de rabassa morta, que ha estat corroborada per una bona part d'historiadors en els darrers anys. D'aquesta manera el contracte de rabassa morta va anar experimentant tota una sèrie de canvis fonamentals. A partir de mitjan segle XVIII la demanda de vi i aiguarent pels mercats exteriors i l'evolució dels preus del vi convertiren la vinya en

²³⁵ Ferrer, Ll (1987), *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op cit*, pp. 11.

²³⁶ També els cadastres d'Artés de 1774 i el de Navarces del 1816. En base a sondeigs de diferents pobles.

²³⁷ Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?...”, *op cit*, pp. 15.

²³⁸ Ferrer, Ll (1987), *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op cit*, pp. 251.

²³⁹ *Ibid*, pp. 235.

²⁴⁰ Guérrez, M (1990), “Diferenciació pagesa i proletarització...”, *op cit*, pp. 103.

²⁴¹ Eva Serra considera que la rabassa morta és ja en si mateixa una emfiteusis desnaturalitzada: “*La transcendència del subestabliment és medieval, es practica si més no d'ençà del XIV; però tal vegada d'ençà del segle XVI es tracta d'una extensió [...] del subestabliment o nuda percepció, en forma de rabassa, parceria, etc [...] Alguns resultats d'aquesta dialèctica no permeten de considerar emfiteusis, des del segle XVI, coses que ara són definides com a emfiteusis desnaturalitzades, tot plegat sembla dir-nos, que una de les seqüències ha pogut ser del feu desnaturalitzat (emfiteusis) a la emfiteusis desnaturalitzada (rabassa)*” o la rabassa “*evoluciona gradualment del cens en diner a la rabassa en parts alíquotes. Però la rabassa morta ja no és un emfiteusi, tot i que és indubtable la natura jurídica originària emfiteutica*”. Serra, E (1989), “Notes sobre els orígens...”*op cit*, pp. 132-134.

un dels conreus més rendibles²⁴². Aquest fet es traduí en un enduriment progressiu de les clàusules del contracte²⁴³: “*si el vi es pagava millor, era lògic voler rebre una part més gran de la collita o una entrada més alta*”²⁴⁴, que entrà en conflicte amb la problemàtica de la temporalitat del contracte i amb el seu caràcter emfiteutic²⁴⁵:

1) La fórmula d’encapçalar les escriptures s’anaren modificant. Anteriorment hem vist com l’encapçalament més habitual era el de “estableix i en emfiteusi concedeix”. Doncs bé, poc a poc aquesta s’anà transformant en “deixa i concedeix a rabassa morta” i finalment “deixa i es concedeix a parts”. Belen Moreno observà com la meitat de les rabasses que foren escripturades entre 1750 i 1800 empraren aquesta fórmula, fet que denota que “*comença a dibuixar-se la parceria a llarg termini que a la llarga substituirà jurídicament la rabassa*”²⁴⁶.

J. Colomé observa per la primera meitat del segle XIX, un descens constant de rabasses segons la fórmula clàssica, que lligava la durada del contracte a la vida dels ceps i lliga aquest procés amb un augment de la parceria. Mentre que B. Moreno assenyala les diferències entre ambdós contractes²⁴⁷, Colomé n’observa una similitud: “*sembla que la majoria de parceries vinculades al conreu de la vinya amaguen un contracte de rabassa morta, de la qual tan sols es diferencien pel nom i pels efectes jurídics que impregnen la degradació del rabasser*”²⁴⁸. Davant d’una conjuntura favorable els propietaris del domini útil volien recuperar el més aviat possible el domini útil de les terres cedides²⁴⁹; “*la tradició del costum es veia contrarestada per les conseqüències mateixes del progrés i la prosperitat*”²⁵⁰.

²⁴² Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?...”, *op cit*, pp. 18.

²⁴³ “*Els conceptes utilitzats durant tot el segle XVIII, son cada vegada menys clars i específics. Les escriptures són més complicades i els pactes més nombrosos*”. Moreno, B (1993), *La contractació agrària...op cit*, pp. 21.

²⁴⁴ *Ibid*, pp. 18.

²⁴⁵ *Ibid*, pp. 19

²⁴⁶ Moreno, B (1997), “Del cereal a la vinya...”, *op cit*, pp. 47.

²⁴⁷ Moreno, B (1993), *La contractació agrària...op cit*, pp. 39-40.

Rabassa morta	Parceria
Obligació a fer una plantació	No està obligat a fer una plantació
Obligació de millorar la finca	Només ha de conrear la finca
Obligació a plantar vinya	No està obligat a plantar cap tipus determinat de conreu
Durada fixa	Termini indeterminat
Drets procedents del domini útil	No té el domini útil de la terra.

²⁴⁸ Colomé, J (1990), “Les formes d’accés a la terra...”, *op cit*, pp. 134.

²⁴⁹ Moreno, B (1993), *La contractació agrària...op cit*, pp. 34.

²⁵⁰ Vilar, P (1966), *Catalunya dins l’Espanya....., op cit*, pp. 571.

2) L'entrada va disminuint la seva presència als contractes²⁵¹ i en els casos que perviu es va monetitzant progressivament (quantitat de diners cada vegada més elevada que “*funcionava com una mena de reguladora de conjuntura*”²⁵²).

3) També es constata un augment en la part de fruits que el rabassaire ha de satisfer. Josep Colomé situa el punt d'inflexió pel que fa al Penedès al 1850²⁵³, però Belen Moreno també ho ha pogut observar per el segle XVIII²⁵⁴.

4) Multiplicació de les obligacions del contracte²⁵⁵; “*fan de la rabassa un lligam jurídic, social i econòmic entorn de la terra, que ofereix la possibilitat als propietaris d'adquirir un control social progressivament més fort sobre els conreadors [...] Aquesta desfiguració del contracte, que poca cosa tindrà a veure amb l'antiga emfiteusi, fa dubtar, fins i tot, d'una veritable cessió del domini útil i els drets que aquesta suposava*”²⁵⁶.

5) Intervenció cada cop més gran del concedent en l'explotació.

Sembla però que Juan Carmona i James Simpson no estan d'acord amb la idea d'un procés de “desnaturalització” del contracte, ja que segons ells “*en contra del que es podria pensar, el propietari tenia motius per a preservar la durada dels contractes i els drets dels pagesos sobre una vinya, atès que en ells raïa precisament l'èxit de la seva explotació*”²⁵⁷ i continuen: “*en realitat els propietaris van continuar establint contractes similars a la rabassa, però amb un altre nom [...] i si observem el funcionament dels nous contractes, veurem que no hi ha diferències substancials i, sens*

²⁵¹ Al 1745 apareix en un 70% dels contractes, mentre que al 1775 només al 45%. Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?...”, *op cit*, pp. 20.

²⁵² *Ibid*, pp. 20.

²⁵³ Colomé, J (1990), “Les formes d'accés a la terra...” *op cit*, pp. 138- 139.

²⁵⁴ Moreno, B (1993), *La contractació agrària...*, *op cit*, pp. 78.

²⁵⁵ Es poden veure a l'Annex núm 1.

²⁵⁶ Moreno, B (1993), *La contractació agrària...* *op cit*, pp. 99. “Aquesta “desnaturalització” del contracte – es tractaria d'una degeneració dintre de la degeneració de l'emfiteusi de la qual parlava Vilar [...] S'havien acabat els temps en què els rabassers se sentien “quasi- propietaris”, i això succeí dins del mateix segle XVIII. De fet, alguns rabassers de finals de segle no sembla que posseeixin ja cap mena de domini sobre les terres a rabassa, fenomen que s'aguditzà al segle XIX”. pp. 22.

²⁵⁷ Carmona, J i Simpson, J (1999), “A l'entorn de la qüestió agrària catalana: el contracte de rabassa morta i els canvis en la viticultura, 1890- 1929”, *Recerques: història, economia, cultura*, 38, pp. 106.

*dubte, no es pot parlar de desnaturalització*²⁵⁸. D'altra banda no neguen una conflictivitat entorn la temporalitat del contracte, però aquesta únicament la situen en moments temporals²⁵⁹.

Segons Emili Giralt els plets entre rabassaires i propietaris “*interesados los primeros en rescatar el dominio útil de la tierra y los segundos, en prolongar indefinidamente el contrato*”²⁶⁰, s'iniciaren a partir de 1765. A partir d'aquell any el número de plets a l'Audiència aniria augmentant, fins a la resolució a favor dels segons, prohibint la pràctica dels colgats i capficats²⁶¹. Però aquestes primeres mesures no es van dur a terme, ja que “*esperar la mort dels ceps significava mantenir la vinya, durant els seus quinze o vint anys, amb una producció decreixent i, per tant, les parts alíquotes de la collita que devien rebre els propietaris serien cada cop menors*”²⁶². Per tant s'intentà buscar una via que no disminuís la productivitat de la vinya (“*por tanto, la parte de frutos a percibir el propietario*”²⁶³), però que retornés de la manera més ràpid possible el domini útil; “*la solució era atacar directament la durada del contracte i una altra sentència de la Reial Audiència del 1778 autoritzava fer colgats o capficats però limitava la durada del contracte a 50 anys*”²⁶⁴, tot i així “*tardará mucho en penetrar en la realidad agraria y figurar regularmente en los pactos de rabassa*”²⁶⁵. D'altra banda hi hagué una tendència a deixar d'escripturar els contractes i si es feia, a formalitzar-los com una parceria²⁶⁶. Com sabem aquest serà un conflicte llarg que es remuntarà fins al segle XX.

²⁵⁸ Carmona, J i Simpson, J (1999), “A l'entorn de la qüestió agrària catalana...”, *op cit*, pp. 106- 107.

²⁵⁹ *Ibid*, pp. 107.

²⁶⁰ Giralt, E (1965), “El conflicto “rabassaire”...”, *op cit*, pp. 14.

²⁶¹ “*Tales sentencias hay que reputarlas antisociales, porque lesionaban los intereses legítimos de los rabassers; antijurídicas, porque pugnaban con los pactos que obligaban al rabasser a cultivar a uso y costumbre de buen payés y a mejorar el precio; y perjudiciales a la economía general, porque impedían sacar el máximo rendimiento de las tierras de viñedo*”. *Ibid*, pp. 9.

²⁶² Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?...”, *op cit*, pp. 22.

²⁶³ Giralt, E (1965), “El conflicto “rabassaire”...”, *op cit*, pp. 10

²⁶⁴ Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?...”, *op cit*, pp. 22.

²⁶⁵ Giralt, E (1965), “El conflicto “rabassaire”...”, *op cit*, pp. 10.

²⁶⁶ *Ibid*, pp. 12

Evolució de la durada dels contractes de rabassa morta (en %)

Anys	Vida dels ceps	-50 anys	50 - 59 anys	60 - 69 anys	70 - 79 anys	80 - 89 anys	90 - 99 anys	+ 100 anys	No consta
1800	89,74	5,12	-	-	-	-	-	-	5,12
1805	100	-	-	-	-	-	-	-	-
1810	71,42	-	-	-	-	-	-	14,28	14,28
1815	91,66	-	3,33	5	-	-	-	-	-
1820	85,48	0,80	8,06	4,03	0,80	-	-	-	0,80
1825	68,85	2,45	20,49	4,91	-	-	-	-	3,27
1830	78,35	5,15	12,37	-	-	-	-	-	4,12
1835	51,06	-	21,27	2,12	-	-	-	-	25,53
1840	67,12	-	17,80	4,10	2,73	-	-	-	8,21
1845	35,71	0,79	44,44	4,76	-	-	-	-	14,28
1850	41,37	1,72	25,86	12,06	3,44	-	-	1,72	13,79
1855	20,83	2,08	29,16	22,91	22,91	-	-	-	2,08
1860	11,47	1,63	47,54	9,83	13,11	8,19	-	3,27	4,91
1865	-	2,85	74,28	11,42	5,71	-	-	2,85	2,85
1870	-	8,57	45,71	20	2,85	-	11,42	11,42	-
1875	-	20	10	-	-	10	40	20	-
1880	-	-	44,44	22,22	11,11	-	-	22,22	-
1885	-	-	94,73	-	2,63	-	2,63	-	-

Font: Colomé, J (1990), “Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitícola”, *Estudis d'història agrària*, 8, pp. 132.

El conflicte coincidí en el temps amb la revolució liberal i amb les discussions sobre la propietat plena, mentre els propietaris s'esmerçaven per esborrar qualsevol rastre emfitèutic del contracte de rabassa, que tants maldecaps havia portat. Cadascú va treure la seva artilleria: els propietaris exposaven el desig que les terres cedides mitjançant el contracte de rabassa morta acabessin als seixanta anys, però els rabassaires “pensaven que aquesta disposició no els afectava ni a ells ni als seus contractes, perquè mentre que la disposició de la limitació temporal del contracte parlava en general d'un contracte mitjançant el qual el propietari cedia l'ús de la terra, “a ells no lo ús solament de la terra els fou donat, sinó la propietat o domini útil de terreno”²⁶⁷. Finalment, l'arribada de la fil·loxera significà la fi de la rabassa com a contracte emfitèutic²⁶⁸.

²⁶⁷ Ferrer, Ll i Moreno, B (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi?...”, *op cit*, pp. 23.

²⁶⁸ “La filoxera señala el fin de la rabassa histórica”. Giralt, E (1965), “El conflicto “rabassaire”...”, *op cit*, pp. 13.

Els rabassaires:

Hom constata que les petites parcel·les de terra de què disposaven els rabassaires era insuficient per assegurar la seva reproducció o autosubsistència. El contracte de rabassa morta els permetia accedir a noves petites parcel·les de terra “*així a través d’una elevada sobreexplotació del treball familiar, asseguraven la viabilitat a les respectives explotacions familiars*”²⁶⁹. D’aquest fenomen se’n deriva la necessitat de recórrer a l’endeutament, així com la dedicació a altres activitats no agrícoles, com ara les dones i els infants a la manufactura tèxtil²⁷⁰; “*es maximitzava així la utilització de la força de treball dins la unitat familiar que, en conseqüència, contribuïa a generar més renda, que era captada pels grups socials que l’explotaven (la burgesia agrària pel contracte de rabassa, la industrialització en la utilització de la mà d’obra femenina i l’Església com a beneficiària dels interessos dels préstecs)*”²⁷¹. D’altra banda l’especialització vitícola els impulsà a un mercat que no controlaven²⁷².

Belen Moreno ha abordat el seu estudi a partir de l’anàlisi d’inventaris post mortem: “*els inventaris dels pagesos rabassers de la mostra indiquen que el 54’3% no tenia cap parcel·la de terra pròpia i que el 33% eren propietaris de menys de 5ha, insuficient per sobreviure*”²⁷³. Constata que molts havien de viure de lloguer i es gastaven els pocs ingressos que tenien per pagar-lo; altres tenien en possessió un bou, que podien utilitzar per fer de traginers i així aconseguir de nou, ingressos complementaris.

“*Una dada significativa és que els diners en efectiu figuren en els inventaris dels rabassers més habitualment que a d’altres llars pageses [...] la seva presència però no ha de ser interpretada com a símbol de riquesa, sinó com a mostra d’una dependència al mercat, sovint en forma poc avantatjosa*”²⁷⁴. La relació entre els rabassaires i el mercat ha portat a pensar en el consum de determinats productes, sobretot manufacturats, però “*els inventaris mostren que els rabassers que no tenien terres pròpies*” hagueren “*de renunciar a aquests tipus d’objectes*”²⁷⁵. Els utilitatges agrícoles

²⁶⁹ Colomé, J (2005), “L’especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX. La comarca del Penedès”, *Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics*, 8, pp. 156.

²⁷⁰ Ferrer, Ll (1987), *Pagesos, rabassaires i industrials...*, *op cit*, pp. 313. A partir d’un salari que equivalia al 33’46% del salari masculí. Ferrer, Ll (1983), “L’estructura de la propietat...”, *op cit*, pp. 129.

²⁷¹ Ferrer, Ll (1986), “Nota sobre la formació...”, *op cit*, pp. 336.

²⁷² *Ibid*, pp. 336.

²⁷³ Moreno, B (2007), “Els rabassers penedesencs...”, *op cit*, pp. 124.

²⁷⁴ *Ibid*, pp. 126.

²⁷⁵ *Ibid*, pp. 127.

eren la part més important de la composició patrimonial, seguit dels teixits per a la llar, el mobiliari o la indumentària.

“En definitiva, en els inventaris post mortem dels rabassers penedesencs no s’ha trobat cap prova de la proliferació d’articles nous que mostra que una bona part dels penedesencs, entre els quals es trobaven els rabassers, només va rebre les sobralles del creixement econòmic de la centúria. La clau d’aquesta desigualtat en una conjuntura econòmica favorable s’ha de buscar en la relació que uns i altres mantenien amb els mercat de terra, del crèdit, del treball i de productes. Mentre que els sectors socials més benestants – pagesos grans propietaris, professions liberals, preveres i comerciants – aportaren els seus excedents de terra, crèdit i productes i havien de comprar altres productes (a vegades de luxe) i treball, la resta – petits productors, jornalers, rabassers, menestrals – havia d’adquirir terra, crèdit i productes (normalment sols de subsistència) a canvi només del seu treball”²⁷⁶.

ESTABLIMENTS, LLICÈNCIES DE CONREU I ENDEUTAMENT A LA CATALUNYA OCCIDENTAL:

Les terres de Lleida²⁷⁷:

“L’emfiteusi és el contracte de vigència més universal a la Catalunya occidental. Amb caràcter de perpetuïtat, configura el règim de tinença de la terra predominant a la zona”²⁷⁸. Per estudiar l’estructura de la propietat a les terres de Lleida, Enric Vicedo es basà en les “Respostes generals” de 1716, del qual n’escollí una mostra a l’atzar de quaranta vuit pobles i en els “Repartiments per menor” de 1740, agafant una mostra de tretze pobles i constatà que existia un gran predomini de la petita propietat (segons les seves classificacions, aquesta era equivalent a la possessió de menys de cinc jornals)²⁷⁹, tot i que la mitjana i la gran propietat, també eren moderadament importants, sobretot pel que fa a la primera²⁸⁰.

Durant la primera meitat del segle XVIII, grans institucions senyoriales com el Gran Priorat de Catalunya o el Capítol de Lleida, encara gaudien del domini útil d’una

²⁷⁶ Moreno, B (2007), “Els rabassers penedesencs...”, *op cit*, pp. 129.

²⁷⁷ Segrià, Garrigues, Urgell i la plana de la Noguera.

²⁷⁸ Vicedo, E (1997), “Emfiteutes, arrendataris, parcers i cultivadors amb llicència. La contractació agrària a les planes occidentals catalanes. 1760- 1860”, *Estudis d’història agrària*, 11, pp. 110.

²⁷⁹ En vint-i-quatre poblacions més del 50%. Vicedo, E (1991), *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents. Producció, propietat i renda*, Barcelona, Crítica, pp. 220-221.

²⁸⁰ *Ibid*, pp. 224.

gran quantitat de terres i termes, que al llarg de tot el segle cediran a perpetuïtat o a termini²⁸¹, donada la conjuntura i la demanda de terres per treballar necessàries per absorbir un important creixement demogràfic²⁸².

La cessió de terres passà en gran part per la via de l'establiment²⁸³, però tot i així, aquest no fou l'únic protagonista del segle XVIII en aquestes contrades. La cessió mitjançant establiments prengué empenta sobretot a partir de la dècada dels anys setanta, mentre que les llicències de conreu es donaren al llarg de tot el segle²⁸⁴. Aquests seran els dos contractes fonamentals del període, juntament amb l'arrendament (en les terres de regadiu de Lleida), anar a jornal o la parceria. D'altra banda, el predomini de la petita propietat, la forta fragmentació de les parcel·les, fan inviàbles la cessió de la terra a través de subestabliments o rabassa morta²⁸⁵. Així mateix com hem vist, domini directe i domini útil requeien sovint en les mateixes mans, per tant, propietat i explotació estaven també unides, tal i com ja hem apuntat amb anterioritat.

La diferència entre una cessió i altra era la temporalitat del contracte, així com els drets cedits. Les llicències de conreu eren temporals i només duraven mentre que el senyor ho creia oportú (molt sovint eren el pas previ a l'obtenció d'un establiment emfitèutic)²⁸⁶. La seva inestabilitat fa que es concedeixin sobretot, en zones de secà²⁸⁷. Però en què consistia ben bé aquesta cessió? la terra era cedida al conreador durant uns tres anys i a canvi aquest havia de satisfer anualment una part de la collita (anomenat terratge), que s'assemblaria a la taxa del delme o el menor²⁸⁸. Enric Vicedo veu en aquest contracte un instrument idoni "*per generar rendes de manera ràpida i eficient*", ja que "*mentre que el cultivador amb llicència s'ha d'endeutar, de vegades, per a*

²⁸¹ El baró de Maldà, per exemple, recuperà el domini útil de la seva baronia fent ús del dret de fadiga per subestablir de nou les terres "*fonamentalment a favor d'una colonització olivarera, que li permeté augmentar les seves rendes*" i cedint nous establiments de terres. Vicedo, E (1991), *Les terres de Lleida...*, op cit, pp. 217.

²⁸² *Ibid*, pp. 233.

²⁸³ Superfície de terres establertes: 871'63 jornals. Vicedo, E (1982), "Propietat, accés a la terra i distribució dels ingressos a la Lleida del segle XVIII", *Recerques: història, economia, cultura*, 12, pp. 65.

²⁸⁴ *Ibid*, pp. 233

²⁸⁵ Vicedo, E (1997), "Emfiteutes, arrendataris, parciers...", op cit, pp. 111. De totes maneres s'han trobat referències. "*Les cessions a mitges, parceries o masoveries eren característiques de les formes contractuals de les hisendes dels senyors en diversos termes*". pp. 120. A finals del segle XVIII, el parcer esdevingué un element fonamental de la hisenda senyorial, just en un moment en què la renda senyorial estava entrant progressivament en decadència. També es detecta una estabilitat a inicis del segle XIX pel que fa als masovers, que contrasta amb la inestabilitat dels cultivadors amb llicència. pp. 122.

²⁸⁶ Vicedo, E (1986), "Propietat i renda senyorial a les terres de Lleida en el marc del procés de creixement agrari (segle XVIII)", *Terra, treball i propietat: classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Barcelona, Crítica, pp. 283.

²⁸⁷ Vicedo, E (1997), "Emfiteutes, arrendataris, parciers...", op cit, pp. 117.

²⁸⁸ *Ibid*, pp. 118.

comprar la llavor, els senyors reben el terratge, el delme i en ocasions la primícia”²⁸⁹. Els conreadors com sempre, es veien forçats a accedir a aquest tipus de contracte, per les necessitats acusades d’ingressos complementaris.

Anem a parlar dels establiments, on Vicedo hi veu una doble significació: *“l’accés al domini útil i perpètuament d’aquella pagesia que només gaudia d’un permís temporal” és a dir, de llicències de conreu “i, en aquest sentit, venia a ésser també, una reconeixença als vassalls fidels pagadors de les rendes senyorials i que eren laboriosos i, també, d’altra banda, possibilitava l’accés al domini útil dels pagesos – o d’altres grups socials- que cultivarien per primera vegada unes terres ermes*”²⁹⁰.

Tot i que el Capítol de Lleida, per exemple, no concedí mai establiments als cultivadors amb llicència²⁹¹, ja que aquestes es traduïen en un *“interès molt gran del Capítol per no perdre gens el seu control sobre les terres i els homes*”²⁹² i establien en poques ocasions, *“car pensaven que el pagès, un cop tingué garantit el domini útil – defraudaria en el pagament dels drets senyorials*”²⁹³. El concedent més important fou el Gran Priorat de Catalunya²⁹⁴, que utilitzaria els establiments també com a un instrument de control: la fam de terres feia que en alguns casos la pagesia cultivés terres sense el permís de cap senyor. D’aquesta manera *“els establiments es presentaven com una eina eficaç per recuperar rendes senyorials que pagesos que utilitzaren aquesta via no satisfieien*”²⁹⁵. Els llüismes generats i la inclusió dels nous cultius en el pagament de les rendes, foren elements importants a l’hora de cedir la terra a perpetuïtat²⁹⁶. Els cereals tingueren molta importància ja que s’integraren en el mercat interior català.

E. Vicedo també ha estudiat les característiques d’aquests establiments, per comparar-los amb altres comarques i oferir noves aportacions²⁹⁷. Aquests estipulaven un cens anual reduït, el pagament del delme i la primícia i una part de fruits, que era un dret ja existent amb anterioritat *“ja que les terres establertes ja eren cultivades a parceria – en la forma de llicències temporals – i en conseqüència el senyor que*

²⁸⁹ Vicedo, E (1997), “Emfiteutes, arrendataris, parcers...”, *op cit*, pp. 118- 119.

²⁹⁰ Vicedo, E (1991), *Les terres de Lleida...op cit*, pp. 237.

²⁹¹ Vicedo, E (1986), “Propietat i renda senyorial...”, *op cit*, pp. 238.

²⁹² Vicedo, E (1991), *Les terres de Lleida...op cit*, pp. 239.

²⁹³ *Ibid*, pp. 312.

²⁹⁴ “La situació del pagès milloraria i també es beneficiava el Gran Priorat amb un augment de les rendes feudals”. *Ibid*, pp. 239.

²⁹⁵ *Ibid*, pp. 238.

²⁹⁶ *Ibid*, pp. 312.

²⁹⁷ A partir de les concessions del Gran Priorat a Vincelló (1776- 1779) i a Tèrmens (1785- 1786); els del príncep de Belmonte a les terres de Vimpeli, Vilaplana i Carassumada (1777- 1779 i 1802- 1803); els de Jaume Guàrdia a Almacelles (1800); els de Poblet de la Quadra de Torrebella (1758) i els del Capítol de Lleida a Vallfogona (a partir de 1770). Vicedo, E (1991), *Les terres de Lleida...op cit*, pp. 248.

*estableix conserva el terratge cobrat ja abans de l'establiment, i afegeix només un cens i una entrada per la cessió perpètua del domini útil*²⁹⁸ i conclou que “*en termes reals, els establiments fets a les terres de Lleida al segle XVIII i el començament del segle XIX són força gravosos per a l'emfiteuta*”²⁹⁹.

La Segarra i Cervera:

De la mateixa manera que a les terres de Lleida, el domini útil no va concentrar-se en “*mans d'un estrat de pagesos benestants i propietaris rurals que se servissin després de la mateixa emfiteusi, la rabassa morta, la parceria o la masoveria [...] en la forma estel·lar típica de la Catalunya Vella*”³⁰⁰, ja que “*l'estreta proximitat entre propietat (o quasi) i explotació era la norma general*”³⁰¹. Tot i haver-hi vinya “*el contracte de rabassa morta era molt poc present perquè estava plantada gairebé sempre en fileres intercalades amb bancals de cereals, i encara alternats amb ametller i oliveres*”³⁰².

D'altra banda tot i l'existència d'establiments emfitèutics, la forma més comuna d'explotar la terra, fou a través de parceries³⁰³. La major part de les terres estaven en mans de petites explotacions familiars o de menestrals en el cas de Cervera³⁰⁴. Com ja hem vist quan hem parlat d'explotació, els problemes d'endeutament d'aquesta petita pagesia es convertí en el mecanisme per excel·lència d'extracció de rendes per part dels senyors³⁰⁵.

El sistema de cultius que predominava era el policultiu de cereals amb bancals intercalats de vinya, olivera o ametllers, “*malgrat la inadequació d'aquest policultiu intercalat a les exigències d'una producció plenament mercantil, resultava força adient a les necessitats d'una petita pagesia, involuntàriament inserida en els mercats*” ja que “*les exaccions feudals i tributàries que regien sobre les explotacions policulturals d'aquella pagesia emfiteuta les precipitaven als mercats de forma compulsiva i obligada*”³⁰⁶.

²⁹⁸ Vicedo, E (1991), *Les terres de Lleida...op cit*, pp. 248- 349.

²⁹⁹ *Ibid*, pp. 249.

³⁰⁰ Tello, E (1995), *Cervera i la Segarra al segle XVIII*, Lleida, Pagès editors, pp. 63- 64.

³⁰¹ *Ibid*, pp. 64.

³⁰² *Ibid*, pp. 64.

³⁰³ *Ibid*, pp. 467.

³⁰⁴ *Ibid*, pp. 468.

³⁰⁵ Vegeu la pàgina 467.

³⁰⁶ *Ibid*, pp. 468- 469.

I socialment, quines implicacions tingueren aquestes relacions contractuals? Enric Vicedo proposa el següent: “és força sabut que estructura de classe agrària i estructura de la propietat de la terra no són conceptes equivalents ni intercanviables. Però és en l'estudi del repartiment de la propietat agrària [...] que es basa en bona mesura el coneixement empíric sobre la composició dels grups socials agraris i la seva transformació en el temps, qüestió central en l'exploració del canvi en les societats preindustrials”³⁰⁷. Per la seva banda E. Tello fa encara una reflexió més interessant: “en el fons la dificultat resideix en això: les estructures “expliquen” el comportament de subjectes perquè condicionen i esbiaixen les seves opcions; però, al capdavall, són els individus els únics que poden mantenir i reproduir les “estructures” cada cop que prenen decisions”³⁰⁸, que bé ens pot servir per argumentar la idea que volta de fons en aquest treball: les formes de regulació i control d'accés a la terra són fruit de les diferents relacions que els homes estableixen entre ells.

Centrant-nos amb la zona d'estudi Enric Tello ha observat com a part de l'endeutament crònic que patien els petits propietaris, que es veien obligats a accedir a una petita parcel·la de terra per assegurar la seva subsistència, molts també havien d'actuar freqüentment com a jornalers en la sega o la verema o buscar ingressos complementaris a través de les activitats no agràries (com hagueren de fer també molts rabassaires): la manufactura rural del cànem o la filatura domèstica, entre d'altres³⁰⁹.

Enric Vicedo ho analitza a partir de l'estructura de la propietat: la concessió d'establiments de terres de més de quinze jornals, possibilitaren el desenvolupament i la consolidació d'una “burguesia agrària”, que juntament amb individus provinents del món urbà, comercialitzaven els excedents que obtenien (venda de cereal en el mercat regional) o invertien els beneficis en activitats vinculades a l'agricultura. La petita i la mitjana pagesia, van poder millorar la seva situació socio-econòmica a través d'establiments i llicències de conreu, mentre que es produí a l'hora que un notable desenvolupament d'una pagesia benestant, un augment del nombre de jornalers (on hi inclou també tots aquells pagesos amb poca o sense terra) que “hagueren de vendre la seva força de treball per sobreviure”. Per tant, no sembla que aquest sector social es beneficiés de la pràctica dels establiments³¹⁰.

³⁰⁷ Vicedo, E (1982), “Propietat, accés a la terra...”, *op cit*, pp. 83.

³⁰⁸ Tello, E (1995), *Cervera i la Segarra...*, *op cit*, 472.

³⁰⁹ *Ibid*, pp. 469.

³¹⁰ Vicedo, E (1991), *Les terres de Lleida...*, *op cit*, pp. 313.

RABASSA MORTA O EMFITEUSIS PERPÈTUES?:

Aquests esquemes tan generals que hem seguit fins ara, en els quals s'atribueix un conreu i una forma contractual principal, no han permès veure durant molt de temps altres vies d'accés a la terra, característiques d'un lloc, un temps i una gent, que potser no foren determinants, però que també s'han de tenir en compte³¹¹.

En aquest sentit m'agradaria assenyalar el treball de R. Congost i E. Saguer envers el cultiu de la vinya i la rabassa morta a la regió de Girona durant els segles XVIII i XIX, no només perquè és un dels estudis més recents, sinó per totes les aportacions que proporciona envers “la falsa exclusió³¹²” gironina pel que fa a la geografia de la rabassa morta³¹³. A través d'un buidatge exhaustiu dels establiments de la regió de Girona han pogut comprovar l'existència d'un nombre no menys importants de contractes de rabassa morta durant el segle XVIII, que haurien anat disminuint al segle XIX³¹⁴ i que s'haurien anat substituint per subestabliments emfitèutics. La hipòtesis que sostenen per explicar aquesta substitució és una major estabilitat del viticultor i més drets sobre la finca que els que es derivaven de la pràctica de la rabassa³¹⁵.

La documentació utilitzada s'inclou en l'anàlisi general dels contractes d'establiment emfitèutics que van del segle XVIII al segle XX, a partir de la documentació procedent del Registre d'Hipoteques i dels protocols notariais i de les quatre notaries (les quals ja hem esmentat en l'apartat dels subestabliments a la Regió de Girona). Pel que fa a la documentació procedent del Registre d'Hipoteques es localitzaren uns 30.620 establiments emfitèutics, d'entre els quals 3.699 feien referència a la plantació de vinya i 1.780 eren contractes de rabassa morta³¹⁶. Pel que fa als protocols notariais l'anàlisi s'ha centrat en els contractes de les quatre notaries més

³¹¹ Un dels aspectes més interessants que hem constatat fins ara, és que no totes les zones optaren per la rabassa morta com a principal mitjà per a la cessió de la terra.

³¹² Expressió presa dels autors. Congost, R i Saguer, E (2013). “De contractes de rabassa morta a emfiteusis perpètues. Una negociació des de baix ? La regió de Girona, 1700- 1900”. Jornades d'Estudi – De la vinya a la fassina. Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya. L'Espluga de Francolí.

³¹³ “En el mapa agrari de la Catalunya moderna i contemporània que, des de fa anys, la historiografia ha anat esbossant apareix remarcada una dicotomia entre la zona vitícola barcelonina i tarragonina, on l'expansió de la vinya s'hauria fonamentat en el contracte de rabassa morta, i la regió de Girona, amb major predomini cerealícola, on hauria predominat l'establiment o el subestabliment emfitèutic a perpetuïtat”. “Aquesta geografia tanmateix, ha de ser revisada a la llum de noves evidències”. *Ibid*, pp. 2.

³¹⁴ Rosa Congost ja assenyala la presència del contracte de rabassa morta a Girona. Congost, R (1990), *Els propietaris i els altres...*, *op cit*, pp. 122.

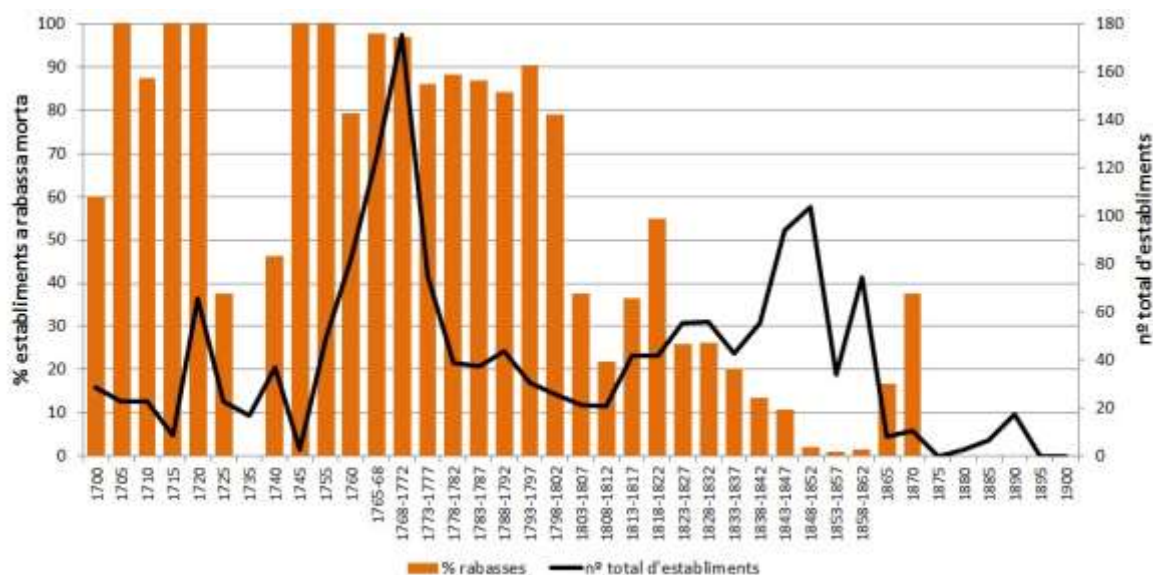
³¹⁵ Congost, R i Saguer, E (2013). “De contractes de rabassa morta...”, *op cit*, pp. 3.

³¹⁶ *Ibid*, pp. 3-4

importants de la regió i degut a l'abundància documental, s'ha realitzat un buidatge per talls de cinc anys (anys acabats en 0 i en 5), menys per el període de 1755 a 1768, que s'han buidat tots per resoldre els dubtes en relació a la sèrie de la comptadoria d'hipoteques³¹⁷.

Pel que fa a la cronologia, utilitzarem les gràfiques que Congost i Saguer han realitzat i l'explicació que donen de cadascuna d'elles, per facilitar la seva comprensió al lector.

Gràfic 1. Proporció d'establiments a rabassa morta

Font: Congost, R i Saguer, E (2013). “De contractes de rabassa morta a emfiteusis perpètua. Una negociació des de baix ? La regió de Girona, 1700- 1900”. *Jornades d'Estudi – De la vinya a la fassina. Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya. L'Espluga de Francolí*, pp. 6.

A la primera gràfica s'observa com l'expansió de la vinya vinculada a establiments emfiteutics va tenir dos moments àlgids³¹⁸:

- 1) Entre 1755 i 1777.
- 2) Durant les dècades centrals del segle XIX.

D'altra banda, en el període immediatament anterior a la fil·loxera i de màxima expansió de la vinya, el nombre d'establiments per cultivar o plantar vinya va caure fortament, “aquesta observació planteja un interessant interrogant sobre els mecanismes que varen permetre aquesta expansió i també sobre la correlació de forces

³¹⁷ Congost, R i Saguer, E (2013). “De contractes de rabassa morta...”, *op cit*, pp.4

³¹⁸ *Ibid*, pp. 7

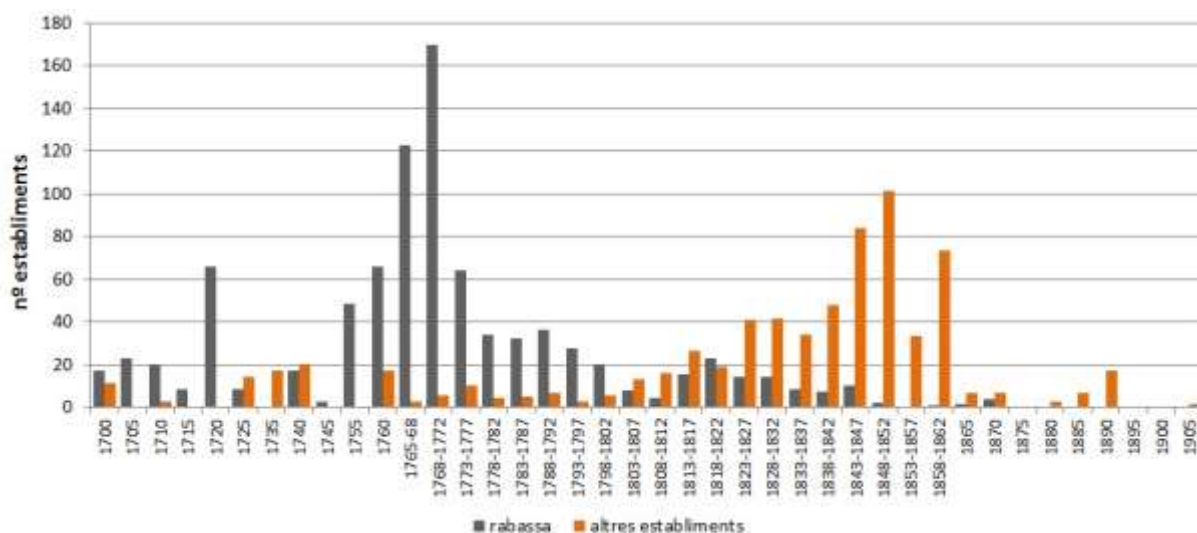
entre els grups socials implicats que, en el marc d'aquest treball, només podem respondre en negatiu: l'establiment emfitèutic no hi va tenir cap paper rellevant”³¹⁹.

En aquesta mateixa gràfica es pot observar quin era el pes de la rabassa morta. El que s'observa és que passa de ser la fórmula contractual més utilitzada al llarg del segle XVIII (que es tradueix en un 86 % dels establiments i 87% d'extensió establerta) a esdevenir una pràctica residual al segle XIX, “que s'intensifica entre 1838 i 1847 coincidint amb al segona fase d'expansió dels contractes a establiments per vinya”³²⁰.

En el gràfic 2 els autors volien mostrar de manera més clara el procés de substitució de la rabassa morta per el subestabliment, que es consolida a la dècada dels anys quaranta del segle XIX i a partir de 1860 tant una pràctica com l'altre es converteixen en pràctiques residuals: “l'expansió vitícola d'aquest període s'hagué de produir a través d'altres instruments que aquí no visualitzem”³²¹.

D'altra banda, tot i aquesta substitució els autors indiquen que és probable que la pràctica de la rabassa morta continués existint de manera privada “tot i que amb característiques diferents que no implicaven clarament cap transmissió de domini”³²².

Gràfic 2. Cronologia de la rabassa morta i de l'establiment a perpetuïtat en terres de vinya

Font: Congost, R i Saguer, E (2013). “De contractes de rabassa morta a emfiteusis perpètuas. Una negociació des de baix ? La regió de Girona, 1700- 1900”. Jornades d'Estudi – De la vinya a la fassina. Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya. L'Espluga de Francolí, pp.6.

³¹⁹ Congost, R i Saguer, E (2013). “De contractes de rabassa morta...”, *op cit*, pp. 7

³²⁰ *Ibid*, pp. 7

³²¹ *Ibid*, pp. 8.

³²² *Ibid*, pp.8

Pel que fa a l'extensió detecten que coincideix amb les zones on es concentrava la major part de la superfície vitícola, tot i que també s'observen algunes discrepàncies³²³. Es destaca la concentració d'establiment a les zones litorals i prelitorals, però els autors destaquen també la importància d'alguns d'aquests establiments en zones interiors, on també s'havia estès la vinya.

Congost i Saguer intenten lligar aquesta extensió amb la cronologia exposada abans. Semblaria que la rabassa s'hauria concentrat en aquells municipis “*amb un component muntanyós més o menys important*”, com la serra de Rodes, l'Albera, els terraprimis que delimiten l'Alt Empordà o el Baix Empordà, així com una petita part del Gironès, les Gavarres i l'Ardenya³²⁴.

Els establiments sembla que de nou, no foren efectuats majoritàriament per els detentors del domini directe, sinó per els detentors de l'útil³²⁵. En quant als establiments els principals protagonistes foren pagesos i propietaris i els principals receptors foren bracers, jornalers, pescadors, mariners o treballadors³²⁶.

En aquest procés de substitució de la rabassa morta per establiments a perpetuïtat, els autors observen que la primera pràctica aniria lligada a l'obtenció de censos proporcionals, mentre que la segona estaria vinculada amb els censos fixos (en moneda o espècie) i els autors constaten com els censos proporcionals tingueren “*una clara progressió alcista*”³²⁷. L'elevació de la renda fa pensar que els beneficiaris de l'expansió de la vinya foren els establiments. L'augment d'aquestes rendes exigides a la segona meitat del segle XVIII, reflecteix la importància progressiva de la posada en conreu de terres abans improductives, que coincidia amb un període de gran utilitat del contracte de rabassa morta. Així doncs “*quin sentit tenia, aleshores que els establiments optessin per la fórmula de l'establiment a perpetuïtat quan això implicava una pèrdua de drets en favor dels establerts?*”³²⁸. Aquest fet fa pensar als autors en una certa capacitat de negociació per part dels emfiteutes³²⁹: “*en un període en que les garanties temporals de la rabassa, aconseguides mitjançant el treball i la tècnica, estaven en qüestió, els rabassaires gironins varen augmentar els seus drets de propietat sobre la finca, en comptes de disminuir-los com succeí en altres comarques catalanes*” i tal i

³²³ Congost, R i Saguer, E (2013). “De contractes de rabassa morta...”, *op cit*, pp.9

³²⁴ *Ibid*, pp. 10.

³²⁵ *Ibid*, pp. 16.

³²⁶ *Ibid*, pp. 18.

³²⁷ *Ibid*, pp. 13.

³²⁸ *Ibid*, pp.19.

³²⁹ *Ibid*, pp. 19.

com nosaltres hem pogut veure anteriorment en l'apartat sobre els contractes de rabassa morta.

L'EMFITEUSI A NIVELL LOCAL

Pierre Vilar fou el primer autor que donà compte de totes aquestes transformacions socials i econòmiques i que assentà les línies generals per a futures investigacions. En els apartats anteriors hem pogut observar els estudis més rellevants que s'han dut a terme sobre les diferents relacions contractuals a diferents zones del Principat, i també hem pogut observar com estudis recents estan aportant noves informacions, que van més enllà de les principals tesis desenvolupades fins aleshores.

Finalment, per concloure aquest estat de la qüestió sobre les pràctiques emfitèutiques al segle XVIII i XIX, ens agradaria mostrar, la també importància d'una proliferació d'estudis d'aquesta mena d'abast més local. Aquests estudis són d'una gran importància ja que permeten analitzar les pràctiques socials que s'estableixen entorn la terra d'una manera més precisa i també poden servir per contrastar, desmentir o proposar noves interpretacions i línies d'investigació.

La necessitat d'aquests estudis queda ben pales en les paraules de Ramon Planes: *“Tot i essent el XVIII el segle més treballat de la història moderna del Principat, el coneixement que en tenim no deixa de ser força desigual. Si P. Vilar establí a La Catalogne dans l’Espagne moderne (1962) una triple gradació d’àrees en funció de llur distint grau de participació en les transformacions socio- econòmiques, és pales que des de la publicació de l’obra fonamental de Vilar encara la major part de treballs sobre el segle XVIII català han estat dedicats a aquelles zones capdavanteres en el renovellament econòmic. Fins a un cert punt no ha d’estranyar, però es pales que coneixerem fragmentàriament la dinàmica històrica catalana del set- cents mentre aquest dèficit no sigui sobrepassat, abordant-la també en les seves limitacions i, al capdavant, en la seva complexitat i contradiccions”*³³⁰.

Planes ha estudiat el cas de Solsona i ha observat com la fórmula contractual predominant no eren ni els establiments emfitèutics ni la rabassa morta sinó la parceria³³¹. Però potser el més rellevant que l'autor aporta, és la inexistència de canvis tècnics i d'una agricultura comarcal especialitzada, que al seu torn permet afirmar la

³³⁰ Planes, R (1984), “El creixement econòmic del segle XVIII a la Catalunya interior: aproximació al cas de Solsona i la seva comarca”, *Pedralbes: revista d’història moderna*, 4, pp. 389.

³³¹ *Ibid*, 391.

inexistència de transformacions: “*més que no pas unes bases noves l’enrenou econòmic secular significa a la comarca no trastocar els esquemes antics*”³³².

Manuel M. Fuentes ha analitzat els establiments de terres efectuats pel monestir de Santes Creus a les Planes durant el segle XVIII i ha localitzat 48 establiments per el període que va de 1738 a 1756. L’extensió de terres d’aquests establiments podia anar del mig jornal als 31’5, tot i que la més habitual fou la cessió de terres d’uns dos jornals, que segons l’autor reflectiria un interès per part del monestir d’obtenir un nombre de rendes més elevat³³³.

Emeteri Fabregat ha estudiat el procés d’expansió de l’agricultura a Tortosa i al Delta de l’Ebre. La regió de Tortosa es caracteritzà per la creació entre els segles XII i XIII d’un marc institucional “*en el qual els comunals i els seus usos tingueren una gran importància*”³³⁴. El criteri que es seguí per decidir quines terres havien de ser comunals i quines no, fou les possibilitats de l’agricultura en cadascuna d’elles. En les terres comunals si realitzaven diferents activitats com les pastures o les aprisions pageses³³⁵. Al segle XVIII “*un creixement demogràfic intens i la possibilitat de colonitzar terres comunals mitjançant conreus arboris, aptes per a aquell tipus de terres, i que responien als estímuls del mercat, provocaren una progressiva disminució dels comunals*”³³⁶. Unes terres que havien d’anar encarades a l’expansió i especialització dels conreus, que a les terres de garriga es traduiria en l’olivera, la vinya i els garrofers i al Delta en l’explotació de la sosa i la barrella, “*causa i efecte a la vegada d’un important creixement demogràfic*”³³⁷. La major part dels establiments es registraren al llarg de la segona meitat de la dècada de 1790 i als anys previs a la Guerra del Francès³³⁸. D’aquesta manera el que es constata és l’apropiació d’unes terres comunals “*que fins llavors s’havien privatitzat de manera espontània i lliure, per part dels pagesos aprisiadors, en resposta a uns estímuls que els arribaven del mercat*”³³⁹.

³³² Planes, R (1984), “El creixement econòmic del segle XVIII...”, *op cit*, pp. 393.

³³³ Fuentes, M.M (2005), “HISTÒRIA MODERNA. “Establiments de terres efectuats pel monestir de Santes Creus a les Planes durant el segle XVIII”, *La Resclosa*, 9, pp. 119- 120.

³³⁴ Galcerat, E (2008), “Les fórmules tradicionals d’accés a la propietat de la terra i la crisi de la societat tradicional a la regió de Tortosa”, *Pedralbes: revista d’història moderna*, 28, pp. 923.

³³⁵ “Una de les figures més peculiars del marc institucional tradicional de Tortosa fou l’aprisió pagesa, que consistia en privatitzar un tros de comunals erms, habitualment de dimensions menudes o mitjanes, a través del seu conreu. La seva peculiaritat principal no era tant la figura en si, que existí a altres llocs de Catalunya i de la Península en plena època medieval, com la seva pervivència fins al segle XIX”. Fabregat, E (2008), “Concessions, aprisions i emfiteusis: la formació de la propietat territorial al delta de l’Ebre (s. XII- segle XIX)”, *Estudis d’història agrària*, 21, pp. 52.

³³⁶ Galcerat, E (2008), “Les fórmules tradicionals d’accés...”, *op cit*, pp. 923.

³³⁷ *Ibid*, pp. 912.

³³⁸ *Ibid*, pp. 919

³³⁹ *Ibid*, pp. 918.

D'altra banda, les grans heretats d'origen senyorial situades al Delta, “*després de mantenir-se integres i ermes durant més de sis-cents anys*”³⁴⁰, iniciaren un gran procés de fragmentació a partir de concessions emfitèutiques al llarg dels segles XVIII i XIX. “*El resultat fou una zona en la qual convivia la gran i la mitjana propietat, restes d'aquelles grans concessions del segle XII, i les petites propietats, sorgides del procés de fragmentació*”³⁴¹. Totes dues explotacions es complementaven: la gran trobava en els petits propietaris la mà d'obra necessària per treballar les seves terres i les petites trobaven en la gran propietat uns ingressos complementaris. Un fenomen que ja hem apuntat anteriorment.

En un article en premsa, Rosa Congost, Pere Gifre i Enric Sagner també comenten la similitud que alguns processos d'establiments emfitèutics a la regió de Girona, quan són atorgats pels senyors directes, tenen amb repartiments de béns comunals. És obligat, doncs, tenir en compte les recerques fetes en aquest àmbit. La desaparició dels comunals ha estat ben estudiada per Albert Compte al municipi de Cabanes, on foren cedits de forma col·lectiva o de forma individual per a la seva roturació³⁴² a través de concessions emfitèutiques. A l'Alt Empordà els barons que disposaven de més extensions de terres eren el comte d'Empúries i el de Peralada³⁴³.

L'autor observa com a finals del segle XVII i al llarg del XVIII augmentaren els pleus entre aquests barons i les universitats, que es centraven en aquelles terres que s'utilitzaven per a la pastura o per a la producció de recursos naturals, com ara la llenya³⁴⁴. En una concòrdia de l'any 1700 entre el comte de Peralada i la Universitat de Cabanes els representants d'aquesta última es queixaren de que els establiments fets per el comte reduïen les terres de les riberes del Llobregat i la Muga que “*des de temps immemorial*” es destinaven a la pastura³⁴⁵.

En aquesta mateixa concòrdia la Universitat hagué de renunciar a qualsevol dret sobre aquestes terres i hagué de donar el vist i plau al dret dels particulars a reduir aquestes terres al cultiu de la vinya. A més a més, la Universitat hagué de renunciar a qualsevol establiment que hagués efectuat a partir de 1670³⁴⁶. D'altra banda el comte de

³⁴⁰ Fabregat, E (2008), “Concessions, aprisions i emfiteusis...”, *op cit*, pp. 73.

³⁴¹ *Ibid*, pp. 73- 74.

³⁴² Compte, A (1996), “Cabanes al segle XVIII: un exemple d'expansió de les terres de cultiu per mitjà d'establiments i roturacions d'aigualleixos i garrigues”, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 29, pp. 193.

³⁴³ *Ibid*, pp. 194.

³⁴⁴ *Ibid*, pp. 212.

³⁴⁵ *Ibid*, pp. 214.

³⁴⁶ *Ibid*, pp. 214.

Peralada es comprometé a concedir a la Universitat totes les terres no establertes per a la pastura del bestiar. Immediatament després de la concòrdia del 1700, el comte de Peralada va establir 97 parcel·les de terra als aiguadeixos de la ribera de la Muga. Per cada establiment rebia una entrada que consistia en dos aus i un cens anual de nou sous.

Al 1723 el comte va establir 86 vessanes d'aquesta mateixa ribera i 55 vessanes als terraprimis de la Garriga³⁴⁷.

Al 1783 la Universitat renuncià a certes terres ermes que en la concòrdia de 1700 s'acordà que servirien per a la pastura, i demanaren al comte que les establís als veïns del poble, tot i que no tothom se'n beneficià. Les extensions dels diversos establiments anaren d'una màxima de 27 vessanes a 1 cortó i s'establiren en els riberals de la Muga i el Llobregat³⁴⁸. Les condicions d'aquests establiments consistien, entre d'altres, d'una entrada que solia rondar les quatre lliures i un cens anual de tres sous per vessana³⁴⁹.

D'altra banda també s'engegaren tota una sèrie de concessions individuals de terres ermes de la Garriga amb la finalitat de ser plantades de vinya, ja que així quedà estipulat a la concòrdia de 1700. Aquesta condició però, no semblà complir-se, ja que aquesta només ocupava una part i en les diferents parcel·les i tenia un pes molt reduït³⁵⁰. Així doncs, és al llarg del segle XVIII "*quan té lloc la més extraordinària acció arrabassadora de terres ermes i ampliació de l'ager o espai cultivat empordanès*"³⁵¹.

Jaume Santaló s'ha centrat en el cas d'Avinyonet de Puigventós, on la producció s'orientà cap al mercat i l'especialització "*fonamentalment a través dels contractes de subestabliment emfitèutic*"³⁵² (característics de la regió de Girona, com ja hem pogut comprovar pàgines anteriors). Uns establiments emfitèutics que si anteriorment "*donaven lloc a superfícies d'explotació agrícola importants – normalment unitats de producció familiars i autosuficients -, ara aquests contractes dividiran la terra en unes petites parcel·les totalment insuficients per a la subsistència dels que hi estan establerts*"³⁵³.

Finalment, l'estudi de les concessions emfitèutiques també ha pogut servir per altres camps d'estudi com la geografia. Josep Colls, per exemple, ha estudiat el procés

³⁴⁷ Compte, A (1996), "Cabanes al segle XVIII...", *op cit*, pp. 218- 219

³⁴⁸ *Ibid*, pp. 221-222.

³⁴⁹ *Ibid*, pp. 225.

³⁵⁰ *Ibid*, pp. 229.

³⁵¹ *Ibid*, pp. 238.

³⁵² Santaló, J (1996), "Emfiteusi i estructura de la propietat. Uns exemples a Avinyonet de Puigventós (segles XVIII- XIX) ", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 29, pp. 268.

³⁵³ *Ibid*, pp. 268.

de transformació del paisatge empordanès a partir dels canvis que patí l'estany de Castelló d'Empúries³⁵⁴. A principis del segle XVII l'estany va començar a dessecar-se de manera natural amb el desviament del curs de la Muga, però durant els segles XVIII i XIX el que s'observa és una dessecació artificial³⁵⁵. L'autor a partir dels contractes emfitèutics dels "aiguadeixos" ha resseguit la reducció progressiva de la superfície de l'estany³⁵⁶. Així mateix, Vilar ja apuntava que "*les concessions d'aiguadeixos permeten de copsar les característiques i la veritat del tipus d'empreses responsables de la conquesta del sòl*"³⁵⁷.

A partir de l'estudi d'aquestes concessions, l'autor ha pogut comprovar com al segle XVIII es produí un augment en el nombre de contractes d'establiments emfitèutics i en les extensions que es cedien. "*Fins i tot durant la segona meitat del segle XVIII, s'arribaren a establir terres que encara estaven inundades per les aigües de l'estany*"³⁵⁸. La majoria d'aquestes establiments es destinaren a hisendats, comerciants, juristes, notaris i militars³⁵⁹.

³⁵⁴ "La trajectòria viscuda per l'estany de Castelló per aportar algunes pistes sobre l'evolució del paisatge de la zona de Castelló d'Empúries i, en general, de la plana de l'Empordà". Colls, J (2007), "La transformació de la plana empordanesa en els períodes medieval i modern. El Cas de Castelló d'Empúries", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, Actes del Congrés sobre el paisatge, vol. II, pp. 355.

³⁵⁵ *Ibid*, pp. 355.

³⁵⁶ *Ibid*, pp. 358.

³⁵⁷ Vilar, P (1966), *Catalunya dins l'Espanya...op cit*, pp. 214.

³⁵⁸ *Ibid*, pp. 360.

³⁵⁹ *Ibid*, pp. 364.

CONCLUSIONS

El primer que volem constatar és que una vegada finalitzat el treball, lluny d'haver trobat respostes definitives, ha augmentat encara més la nostra curiositat i interès sobre el tema per precisar aquestes línies generals, que ens ajudat a acostar-nos a el paper de l'emfiteusi i a les relacions socials que giraven entorn la terra durant el segle XVIII i XIX, en un moment de grans canvis i transformacions.

Davant l'arcaisme que s'atorga a l'Antic Règim (la mateixa paraula ja denota connotacions negatives) i a la poca mobilitat i iniciativa que s'imputa als diferents grups socials d'aquest període, el que hem pogut observar, és un panorama totalment oposat. Per una banda hem vist com el creixement demogràfic trencà el sostre malthusià i com aquesta dinàmica empenyé a una colonització de noves terres, necessària per alimentar una població a l'alça i a l'hora una agricultura que patí tota una sèrie de transformacions, que permeteren sostenir volums creixents de població.

El gran protagonisme i l'expansió de l'emfiteusi en aquests segles que, tal i com ja va veure Pierre Vilar, no tenia res a veure amb la vella emfiteusi, va dependre de l'extensió de terres ermes i boscoses improductives, que es revaloritzaren per conrear-hi nous cultius, com ara la vinya, molt cobejada en els mercats exteriors. Una extensió que controlaren majoritàriament els detentors del domini útil, ja que en ells requeia el control de producció i la iniciativa econòmica sobre les terres que els senyors directes els havien cedit. Per tant, en primera instància el protagonisme de l'emfiteusi depengué de la voluntat d'aquests senyors útils a ocupar i cedir aquestes terres ermes i boscoses, que degut a un increment demogràfic i la seva conseqüent "fam de terra", feu que augmentés el nombre d'individus que accedien a la terra per primera vegada.

La correlació social entre els diversos grups socials que participaren del control i l'ús d'aquestes terres, van condicionar el procés. L'accés a la terra es regulava mitjançant un contracte, on es fixaven els drets i les obligacions d'ambdues parts. La manera com es cediren aquestes terres varià arreu del Principat, ja que com hem dit, foren les diferents relacions socials entorn la terra la que modelaren la cessió. Les divisions més generals assenyalen que a les àrees vitícoles la cessió de la terra passà per el contracte de rabassa morta, mentre que a la regió de Girona passà per els establiments i subestabliments de terres.

En el cas dels subestabliments el possessor del domini útil havia optat per la cessió aparent d'aquest mateix domini a un altre individu, que a la pràctica es traduïa en

un augment de les rendes per part del senyor útil, que reflectia una revalorització de les terres ermes i boscoses, i en un dret “explotador del treball d’altri”.

Pel que fa a la rabassa morta el possessor útil cedia petites parcel·les de terra, per tal de que aquestes fossin plantades de vinya. La plantació d’aquest cultiu implicava tota una sèrie de treballs durs i costosos per a la preparació del terreny. A través de la rabassa els concedents es desentenien completament d’aquests costos i els traspassaven al rabassaire, a canvi de les prestacions que rebien d’aquests arran de la cessió del domini útil de la terra.

A diferència de l’establiment la cessió de la terra s’establia fins a la mort de les dues terceres parts dels ceps, però els rabassaires aconseguien allargar indefinidament el contracte a través de la pràctica dels colgats i capficats. Una pràctica que era autoritzada per la gran majoria dels contractes a rabassa morta. Aquest contracte tingué una important relació amb l’especialització vitícola i una presència rellevant en les comarques que es dedicaren al conreu de la vinya de manera predominant, encara que no tingué la mateixa rellevància en cadascuna d’elles.

Ara bé, l’extensió de la vinya no sempre implica la cessió de la terra a rabassa morta. A Reus, per exemple, que era el principal port exportador d’aiguardent, hi predominava el contracte de rompuda. D’altra banda, l’extensió del contracte de rabassa morta no sempre es limita a les zones eminentment vitícoles, com han pogut comprovar Rosa Congost i Enric Saguer per la regió de Girona.

A més a més el contracte de rabassa morta es presenta molt dinàmic al llarg del període estudiat, ja que va anar experimentant una sèrie de canvis fonamentals. Abans hem apuntat que la cessió de les parcel·les de terra anaven associades a la voluntat dels concedents de cedir-les. A partir de mitjan segle XVIII, quan la vinya es convertí en un dels conreus més rendibles, els concedents intentaren recuperar el domini útil de les terres per cedir-les de nou en condicions molt més avantatjoses, fet que es traduí en un enduriment de les clàusules del contracte, per allunyar-lo de qualsevol relació que pogués tenir amb l’emfiteusi (si no hi ha emfiteusis, no hi ha domini útil per part del rabassaire). Aquests concedents però, toparen amb els interessos dels rabassaires, que volien seguir gaudint del domini útil d’unes terres en les quals havien realitzat unes inversions i les quals necessitaven per obtenir uns ingressos complementaris, ja que la quantitat de terra que posseïen no era suficient per garantir llur subsistència i reproducció social. Ho hem pogut veure a través de l’anàlisi que Belen Moreno realitzà dels inventaris post mortem d’aquest grup social.

Aquest conflicte d'interessos es traduiria en tota una sèrie de plets que passaren per la prohibició de la pràctica dels colgats i capficats, la limitació de la durada del contracte a cinquanta anys i finalment en la desaparició de la rabassa com a tal després de la fil·loxera. El conflicte rabassaire seguiria però amb força fins al segle XX.

De nou hem vist però, com la correlació de forces entre el concedent i el rabassaire, no havia de ser la mateixa arreu. A la regió de Girona la rabassa es substituï progressivament per el subestabliment emfitèutic, que suposava una pèrdua de drets per dels establiments enfront dels establerts, fet que porta a pensar en una certa capacitat de negociació per part dels emfiteutes. Sembla doncs, que els resultats o la correlació de forces foren a la inversa.

Tanmateix, com ja hem pogut comprovar per el cas de Reus, la cessió de la terra no sempre passava per la via de la rabassa morta o el subestabliment. A les terres de Lleida, per exemple, els encarregats de dur a terme la colonització agrícola, foren grans senyors o institucions, com el Gran Priorat de Catalunya o el Capítol de Lleida, ja que encara tenien a les seves mans el domini directe i útil de les terres (recordem que el mas no era la unitat productiva principal a la Catalunya occidental). La cessió de la terra passà en part per els establiments emfitèutics, però no de manera exclusiva, ja que un altre dels grans protagonistes d'aquesta zona foren les llicències de conreu, que tenien una durada d'uns tres anys. Finalment a les terres de la Segarra i la Cervera la cessió es feu fonamentalment a través de la parceria.

El que es va confirmant cada vegada més doncs, és l'error d'imputar a un lloc determinat, una relació contractual i unes pràctiques socials determinades. Com hem pogut observar, un mateix contracte no sempre havia de ser igual arreu, ni els terrenys especialitzats en un producte similar, havien de passar tots per un mateix contracte. Així doncs, només em ve al cap una explicació possible, que ens pot ajudar a entendre aquest fenomen: la importància de les pràctiques socials i dels drets de propietat que s'estableixen entorn la terra i que s'anaven redefinint constantment, tot i que aquest no ha de ser l'únic factor que hi intervingui. Aquesta constatació ens remet a un altre error: la visió legalista d'aquestes pràctiques de propietat, que no tenen en compte als homes que participen d'aquestes relacions contractuals, ni les pràctiques reals.

Un estat de la qüestió sobre l'emfiteusi a la Catalunya dels segles XVIII i XIX ens ha permès confirmar de nou la idea que exposàvem al principi: el caràcter particular de les transformacions a Catalunya, fruit d'aquestes pràctiques socials entorn la terra, que denota la importància de la petita propietat i les explotacions familiars en el

creixement del segle XVIII i la persistència d'una propietat imperfecta, a través del manteniment de la divisió de dominis i dels censos emfitèutics encara a la segona meitat del segle XIX.

BIBLIOGRAFIA

ALBAREDA, J (1995), “Creixement humà i material als Països Catalans”, *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Vol. V, Enciclopèdia Catalana.

ALLEN, R.C (2004), “Las dos revoluciones agrícolas inglesas, 1450-1850”, *Revolución en los campos. La reinterpretación de la revolución agrícola inglesa*, PUZ/SEHA, Zaragoza.

BOIS, G (1990) “Marc Bloch i la història agrària”, *Estudis d’història agrària*, 8.

CARDOSO, C.F.S. I PÉREZ, H. (1979), *Història econòmica de Amèrica Latina*, Vol I.

- (1981), *Los métodos de la historia: introducción a los problemas, métodos, y técnicas de la historia demográfica, económica y social*, Critica

CARMONA, J i SIMPSON, J (1999), “A l’entorn de la qüestió agrària catalana: el contracte de rabassa morta i els canvis en la viticultura, 1890- 1929”, *Recerques: història, economia, cultura*, 38.

COLLS, J (2007), “La transformació de la plana empordanesa en els períodes medieval i modern. El cas de Castelló d’Empúries”, *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos, Actes del Congrés sobre el paisatge*, vol. II.

COLOMÉ, J (1990), “Les formes d’accés a la terra a la comarca de l’alt Penedès durant el segle XIX : el contracte de rabassa morta i l’expansió vitivinícola”, *Estudis d’història agrària*, 8.

- (2004), “La formació d’un paisatge: el procés d’especialització vitícola a la Catalunya Prelitoral”, *Estudis d’història agrària*, 17.
- (2005), “L’especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX. La comarca del Penedès”, *Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics*, 8.

COMPTE, A (1996), “Cabanes al segle XVIII: un exemple d’expansió de les terres de cultiu per mitjà d’establiments i roturacions d’aigualleixos i garrigues”, *Annals de l’Institut d’Estudis Empordanesos*, 29.

CONGOST, R (1981) “ Notes sobre la propietat de la terra a les comarques gironines durant la segona meitat del segle dinou ”, *Estudi General*, 1.

- (1986), “Reflexions sobre la renda de la terra a la regió de Girona en l’etapa final de l’Antic Règim, 1770-1840”, *Terra, treball, propietat: classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Crítica, Barcelona.

-
- (1990), *Els propietaris i els altres*, Eumo Editorial, Vic.
 - (1990), “Una font poc utilitzada: el Registre d’Hipoteques”, *Estudis d’història agrària*, 8.
 - (2004), “La rabassa morta i els discursos historiogràfics. Una relectura d’Emili Giralt”, *Estudis d’història agrària*, 17.
 - (2006), “L’emfiteusi a Catalunya. Nota d’homenatge a Ernest Lluch”, *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*.
 - (2007), *Tierras, leyes, historia. Estudio sobre “la gran obra de la propiedad”*, Crítica, Barcelona.
 - I LANA J.M. (2007), *Campos cerrados, debates abiertos: análisis histórico y propiedad de la tierra en Europa (siglos XVI-XIX)*, Universidad Pública de Navarra, Pamplona.
 - (2008), “Una societat rural dinàmica i canviant. El segle XVIII”, *Història agrària dels Països Catalans*, Vol. III, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació.
 - I SAGUER, E. (2013), “De contractes de rabassa morta a emfiteusis perpètuas. Una negociació des de baix ? La regió de Girona, 1700- 1900”. Jornades d’Estudi – De la vinya a la fassina. Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya. L’Espluga de Francolí.
 - SAGUER, E i GIFRE, P, (en premsa), “Algo más que una via de acceso a la tierra. La enfiteusis y los procesos de redefinición de los derechos de propiedad en el nordeste catalán (siglos XVIII-XIX)”, inèdit.

DURAN, M (1985), “El règim senyorial català a l’època moderna: continuïtat i decadència”, *Manuscrits: revista d’història moderna*, 1.

ESTALELLA, H (1984), *La propietat de la terra a les comarques gironines*, Universitat de Girona.

FABREGAT, E (2008), “Concessions, aprisions i emfiteusis: la formació de la propietat de la terra al delta de l’Ebre (s.XII- segle XIX)”, *Estudis d’història agrària*, 21.

- (2008), “Les fórmules tradicionals d’accés a la propietat de la terra i la crisi de la societat tradicional a la regió de Tortosa”, *Pedralbes: revista d’història moderna*, 28.

FELIU, G (1996), “El règim senyorial català als segles XVI i XVII”, *Pedralbes: revista d’història moderna*, 16.

FERRER, LI (1986), “Nota sobre la formació dels grups socials a la Catalunya Central”, *Terra, treball, propietat: classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Crítica, Barcelona.

- (1987), *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central. Segles XVIII-XIX*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona.
- (1995), “El règim senyorial i la tinença de la terra”, *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Vol. V, Enciclopèdia Catalana.
- (1995), “Estructures agràries catalanes: observacions sobre la seva diversitat en el segle XVIII”, *El món rural català a l’època de la revolució liberal*, Universitat de Lleida.
- (1995), “El camp català vist per Francisco Zamora”, *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Vol. V, Enciclopèdia Catalana.
- (2012), “El creixement divers de la Catalunya del segle XVIII. Protoindustrialització?”, *Catalan Historical Review*, 5.
- I MORENO, B. (2015), “Emfiteusi o no emfiteusi? Orígens i evolució del contracte de rabassa morta a Catalunya”, inèdit.

FONTANA, J (1998), *La fi de l’Antic Règim i la industrialització (1787- 1868)*, vol. V.

- (2010), *L’ofici d’historiador*, Documenta Universitaria.

FUENTES, M.M (2005), “HISTÒRIA MODERNA. Establiments de terres efectuats pel monestir de Santes Creus a les Planes durant el segle XVIII”, *La Resclosa*, 9.

GARCÍA, A (1998), *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Alianza Editorial, Madrid.

GARRABOU, R (1986), “Pròleg”, *Terra, treball, propietat: classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Crítica, Barcelona.

GIFRE, P (2003), “La consolidació d’un grup pagès: els senyors útils i propietaris de masos (1486-1730)”, *Pedralbes: revista d’història moderna*, 23.

GIRALT, E (1965), “El conflicto “rabassaire” y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936”, *Revista de Trabajo*, 7.

GUAL, V (2008), “El punt de partida de l’agricultura moderna. De la Sentència Arbitral de Guadalupe i les Germanies a la crisi de finals del cinc-cents”, *Història agrària dels Països Catalans*, Vol. III, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació.

GUTIÉRREZ, M (1990), “Diferenciació pagesa i proletarització: el contracte de “rabassa morta” a l’Anoia en el darrer terç del segle XVIII”, *Miscellania Aqualatensia*, 6.

KAUTSKY, K (1974), *La cuestión agraria: estudio de las tendencias de la agricultura moderna y de la política agraria de la socialdemocracia*, Laia, Barcelona.

MORENO, B (1993), *La contractació agrària a l'Alt Penèdes durant el segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya*, Fundació Noguera, Barcelona.

- (1997), “ Del cereal a la vinya. El contracte de rabassa morta a l'Alt Penedès del segle XVIII”, *Estudis d'història agrària*, 11.
- (2007), "Els rabassers penedesencs del segle XVIII. Aproximació a les implicacions jurídiques, econòmiques i socials del contracte de rabassa morta." *Estudis d'història agrària*, 20.
- (2008), “ La producció agrària i el mercat: conreus de subsistència i conreus de mercat”, *Història agrària dels Països Catalans*, Vol. III, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació.

PÉREZ, G (2012), *La Península comercial: mercado, redes sociales y Estado en España en el siglo XVIII*, Marcial Pons: Historia.

PLANES, R (1984), “El creixement econòmic del segle XVIII a la Catalunya interior: aproximació al cas de Solsona i la seva comarca”, *Pedralbes: revista d'història moderna*, 4.

PONS, J.M (1989), “Entre l'emfiteusi i el feudalisme (Els reculls de dret gironins)”, *Estudi General*, 5.

RODRÍGUEZ, R I JARA, C. (2013), “Más allá del productivismo capitalista: eficiencia y agricultura familiar en la reactualización de los viejos debates teóricos de los estados agrarios”, *Revista de Economía Agrícola*, 60/1.

ROJAS, C.A.A (2004), *La historiografía en el siglo XX: historia e historiadores entre 1848 y ¿2015?*, Editorial Montesinos.

SAGUER, E (1996), *La consolidació de la propietat pagesa a Catalunya (El Baix Empordà, 1850-1940)*, Tesi doctoral, Universitat de Girona.

SANTALO, J (1996), “Emfiteusi i estructura de la propietat. Uns exemples a Avinyonet de Puigventós (segles XVIII- XIX)”, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 29.

SERRA, E I GARRABOU, R. (1978), “Els estudis d'història agrària a Catalunya”, *I Col·loqui d'Història Agrària*, Institució Alfons el Magnànim.

- (1980), “El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe”, *Recerques: història, economia, cultura*, 10.
- (1989), “Notes sobre els orígens i l'evolució de l'emfiteusi a Catalunya”, *Estudis d'història agrària*, 7.

SERRANO, LI (2014), *Els tancaments de terres a Catalunya del segle XIX*, Tesi doctoral, Universitat de Girona.

SUAU, P (1988), “Els patrimonis nobiliaris mallorquins al darrer quart del segle XVIII i primeres dècades del segle XIX”, *Estudis d’història agrària*, 7.

TELLO, E (1995), *Cervera i la Segarra al segle XVIII*, Pagès editors, Lleida.

- (1995), “L’agricultura en temps de crisi”, *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, Vol. V, Enciclopèdia Catalana.

TORRAS, J (1983), “Lluita de classes i desenvolupament del capitalisme”, *I Col·loqui d’Història Agrària*, València: Alfons el Magnànim.

- (1994), “L’economia catalana abans de 1800. Un esquema”, *Història econòmica de la Catalunya Contemporània*, Vol. I, Enciclopèdia Catalana.

VALLS, F (1996), *La dinàmica del canvi agrari a la Catalunya Interior: l’Anoia, 1720-1860*, Abadía de Montserrat, Barcelona.

- (2003), *La Catalunya atlàntica. Aiguardent i teixits a l’arrencada industrial catalana*, Eumo Editorial i Universitat de Vic, Vic.

VICEDO, E (1982), “Propietat, accés a la terra i distribució dels ingressos a la Lleida del segle XVIII”, *Recerques: història, economia, cultura*, 12.

- (1986), “Propietat i renda senyorial a les terres de Lleida en el marc del procés de creixement agrari (segle XVIII)”, *Terra, treball i propietat: classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Crítica, Barcelona.
- (1991), *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents. Producció, propietat i renda*, Barcelona, Crítica.
- (1997), “Emfiteutes, arrendataris, parcers i cultivadors amb llicència. La contractació agrària a les planes occidentals catalanes. 1760-1860”, *Estudis d’història agrària*, 11.

VILAR, P (1966), *Catalunya dins l’Espanya Moderna*, Vol.II i III, Edicions 62, Barcelona.

VIVES, J (1978), *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, Editorial Vicens Vives.

WRIGLEY, E.A (1993), *Cambio, continuidad y azar. Carácter de la revolución industrial inglesa*, Crítica, Barcelona.

ANNEX 1

Multiplicació de les obligacions en els contractes de rabassa morta. Alguns exemples.

- 1) Podar les redoltes o sarments de la vinya. Més habitual, és el pacte que obliga al rabasser a convertir-los en adob per la vinya.
- 2) Collir i/o transportar les parts tocants al propietari.
- 3) Pagament d'una quantitat de diner, ja sigui per la utilització del cup, i celler del propietari, o com a contribució al pagament del salari d'un o més jornalers que ajudaran a fer determinades tasques com collir, partir i transportar la verema, o pertanyents ja al procés d'elaboració del vi.
- 4) Obligació de fer algunes feines, pròpies de la pràctica i costum de bon pagès, amb una regularitat determinada, sota perill de l'expulsió de les terres.
- 5) Obligatorietat de fer altres tipus de feina, com ara construir marges o fer formiguers.
- 6) Altres feines imposades, que mai no són pagades i que no són gens estranyes en els contractes, consisteixen a plantar algun arbre fruiter, arrencar la vinya vella, cremar feixines i adobar camins.
- 7) Alguns concedents obliguen a fer la plantació d'una manera determinada.
- 8) Molt freqüent és l'obligatorietat d'avisar a l'establient en determinats moments de l'any, especialment abans de començar la verema, i en altres contractes, en el moment d'iniciar la plantació.
- 9) A vegades, el rabasser ha de permetre al concedent collir raïm per menjar o per fer panses, o altres fruites, sense el seu consentiment.
- 10) No és estrany que l'establiment afegixi entre els pactes la possibilitat de portar a pasturar el seu bestiar o el del seu masover a la vinya del rabasser.
- 11) Obligació de donar camí a altres rabassers.
- 12) Obligació de lliurar una còpia del contracte.
- 13) L'obligació, cada vegada menys estrany, d'anar a jornal a les propietats del concedent.

A partir de Moreno, B (1993), *La contractació agrària a l'Alt Penèdes durant el segle XVIII. El contracte de rabassa morta i l'expansió de la vinya*, Fundació Noguera, Barcelona, pp. 92- 96. Les obligacions s'han citat literalment de l'autora.